

סיון תש"ס - יוני 2000

ספרות ילדים ובוער

שנת העשרים ושש

חוברת ד' (104)

משרד החינוך והתרבות, המזכירות הפדגוגית, המדור לספרות ילדים
קרן ספריות לילדי ישראל מיסודה של רחל ינאית בן-צבי

המערכת: גרשון ברגסון (עורך), ד"ר מירי ברוך (יועץ מדעי), נחמה בן אליהו
משה לימור, עדה קרן
מזכירת המערכת: חיה מטבייב

כל הזכויות שמורות

בהוצאת משרד החינוך והתרבות, המדור לספרות ילדים, ירושלים,
רח' דבורה הנביאה, בנין לב-רם טל' 02-5603801/2

ISSN 0334 - 276 X

דפוס "חורב" רח' עדני 3 ירושלים טל. 5814690 5829688 - 02

104/9
2000

עיון מחקר

הערום והנוקמת - "הזכות לכבוד" בראי המשל

מאת: גאולה אלמוג

"הו, רמאים, למענכם כתבתי זאת, עתה חכו לסעודה כזאת וגם לדוגמתה..." מצהיר המספר, בסופו של המשל הקלאסי על "השועל והחסידה".¹ מי הם הרמאים למענם נכתב המשל? הרהרתי בקול בעת שהצצתי למחברת שיעורי הבית של אייל, תלמיד כיתה ד', שהתחבט והתלבט בהפקת המסר של המשל.²

- "השועל שרימה את החסידה, והגיש לה אוכל בצלחת שהיא לא יכולה לאכול ממנה", ענה לי אייל עם מכט של ניצחון בעיניו.

- "אז למה הוא אומר רמאים?", המשכתי, "הוא צריך לומר רמאי".

- "הוא מתכוון לכל הרמאים, שמרמים את החברים שלהם", ענה אייל בחוסר סבלנות.

- "ובמה רימה השועל את החסידה בסעודה הזאת"? המשכתי לשאול.

אבל אייל כבר כתב במחברת: "המסר הוא, שאסור לרמות". הוא סגר את המחברת וקם ללכת, אך אני לא הרפיתי: "למה אסור לרמות, על פי המשל?"

אך אייל היה כבר בדרכו החוצה. מבחינתו הסתיימו שיעורי הבית וכך גם הדין על "השועל והחסידה".

שיעורי הבית על המשל "השועל והחסידה" היו במסגרת הנושא, "מאפייני המשל". בשיעורי חברה, באותה עת, עסקו בכיתה של אייל בנושא: "הזכות לכבוד והחובה לכבד". התואר "רמאים", לא הדליק כל מנורה אדומה אצל אייל, שמכיר את המושג "תווית" (ואפילו "סטריאוטיפ"), מהנושא החברתי.

העובדה שהחסידה בחרה להעניש את השועל באותה נורמה הנשללת במשל, והיא יוצאת וידה על העליונה - לא הטרידה אותו, משום שהאמפטיה הייתה נתונה לחסידה, מלכתחילה, בתוקף היותה הנפגעת הראשונה ובתוקף היותה "חסידה" גם הסיבה לעונש, שהיא הנקם ("על זו ההונאה נקם לקחת"), לא פגעה בהזדהות עם החסידה. ואילו השיטה - של "מידה כנגד מידה" - בה נקטה החסידה כדי להעניש את השועל - נראתה לו צודקת והוגנת בהחלט, זאת משום שהיא מבוססת על העיקרון של "מגיע לו", המקובלת בחיי היום יום של ילדים בכל הגילים. אם שואלים ילד מדוע הוא הרביץ לחברו, התשובה תהיה במרבית המקרים: "הגיע לו! הוא הרביץ לי, אז הרצתי לו". האם לא כך בדיוק עשתה החסידה עמה אנו מזדהים במשל?

ס פ ר י ת

הפכילה לחינוך

ע"ש דוד ילין

ירושלים

על נקם, על "מידה כנגד מידה", על "הזכות לכבוד" ועל המשפט והעונש באספקלריה של המשל על "השועל והחסידה" - ידון מאמר זה. במאמר אעלה מספר אפשרויות לשימוש במשל כ"מקרה מבחן" לבדיקת התנהגויות וערכים, להפקת מסרים שהם מעבר לעלילה הפשוטה והחד קוויית, להכרת המורכבות של יחסי אנוש, להתבוננות בקונפליקטים מנקודות מבט שונות, ולהבנה טובה יותר את מאפייני המשל.

אך תחילה תמצית המשל:

שועל ערום מזמין את חברתו החסידה לסעודה. דיסה צחה ודלילה יצק לתוך צלחת. החסידה במקורה הארוך כמובן לא יכלה לאכול. השועל חיסל את כל הארוחה לבדו. החסידה כנקמה הזמינה אף היא את השועל לארוחה דשנה. אך נתחי הבשר הונחו בכלי שיש בו פתח צר. רק החסידה יכלה ליהנות מהארוחה בעוד השועל חזר בקיבה ריקה ובבושת פנים, כאילו שיטו בו.

בספרות העממית חלו שינויי צורה רבים במשך הדורות, אבל העלילה הסיפורית נשארה שלמה ויציבה. במרכז הסיפור העממי מצוי הקונפליקט-העימות והניגודים הקיצוניים בין דמויות שונות או מצבים. זה מול זה ניצבים שני גיבורים יריבים: האחד מייצג את הכוח השלילי שהמאזינים רוצים בכישלונן, והשני, את הכוח החיובי, אשר המאזינים מזדהים איתו.³

ספרות הילדים אימצה אל חיקה את הספרות העממית - אם מתוך אידיאולוגיה⁴ ואם משום שזה היה החומר המצוי המשלים היו הז'אנר הראשון שעובד לילדים בראשית ימיה של ספרות הילדים העברית. הסיפור על בעל-החיים המדבר, דמות שטוחה, בעלת תכונה בולטת אחת בלבד - כמו השועל הערמומי, העורב הגאווה, האריה החזק וכו' - העלילה שהיא חד-קוויית, סיפור מעשה קצר מאוד ועימותים אלמנטריים - כל אלה מתאימים לצורת החשיבה של הילדים והם שעשו את המשל לסיפור חביב על הילדים.⁵

כך גם במשל על "השועל והחסידה", אין אמפטיה לשועל משום שהוא מוצג כחד ממדי, כולו עורמה והמשוואה של: ערמומי ורע לו היא משוואה שנוח לנו איתה. באופן טבעי, האמפטיה שלנו נתונה לחסידה, כקורבן, וכמי שיוצא להגנה על "זכותו לכבוד". האמפטיה לחסידה והשמחה לאידו של השועל מתפתחות לא כתוצר של דיון רציונלי בכל מרכיבי האירוע, אלא כפרי הרטוריקה והמבנה של המשל, וכתוצר של הניסיון הקודם שיש לנו עם הדמויות. ההיתר שאנו נותנים, בקלות כזו, לרמיסת כבוד השועל על ידי החסידה - גם אם הוא בא כתגמול על מעשיו - מקורו הן בשאיפה הבלתי מודעת, שלנו, הקוראים, לאיזון והן משום שנקמתה של החסידה נמצאת מחוץ לקונפליקט, ולכן היא אינה נתונה לוויכוח.

השאלה, האם קיבל השועל את העונש "הראוי"? או את "העונש ה"אפקטיבי"? או שאלות אחרות של "סיבה", של "הקשר", ושל "ייחוס כוונות", לא העסיקו את ממשילי המשלים. הן אינן רלוונטיות לז'אנר ה"משל" - כז'אנר. אך מבחינתנו, המחנכים, ה"משל" הוא סיפור נושא - מסר, ואינו רק ז'אנר. השילוב של ה"משל" על ה"שועל והחסידה" בהוראה, לא יהיה אפקטיבי, אם הוא לא יוביל לדיון בהשלכות היכולות להיות לאמצעי ה"נקם" כתשובה לתחושה של עוול, לדיון במשמעותו של המושג "מעגל הנקמה", ולמודעות לכך, שאי אפשר, בשום פנים ואופן, לקבל את השימוש בנורמה פסולה, כדי ללמד לקח את המשתמש בה.

גם הסוגיה הפילוסופית והמשפטית - אשר העסיקה, ומעסיקה רבות פילוסופים ומחנכים בחברה הדמוקרטית - על מהות מרכיב ה"נקם", המצוי למעשה באופן עקיף בכל עונש שהוא, היא סוגיה שראוי לדון בה במסגרת מערכת החינוך.

פתיחת האירוע המשלי לדיון חברתי, יש בה גם כדי להביא להבנה מעמיקה יותר של מאפייני הז'אנר. (כמו השימוש בדמויות בעלי חיים - במטרה לאפשר לקורא להסתכל על האירוע מבחוץ על מנת להרדים את הצנזור הפנימי. או השימוש בדמויות המייצגות את "הטוב" ו"הרע", כדי ליצור הזדהות מלאה). ופתיחת האירוע המשלי לשאלות מוסריות, יש בה כדי להסביר בצורה מוחשית יותר את המבנה של שתי הרמות במשל - המשל והנמשל.

"ה"משל" על "השועל והחסידה", המהודק על ידי הדקת מוסר-השכל בסופו, הוא "מקרה מבחן" קלסי. בעזרתו ניתן לחזק את המודעות של הילדים לצורך לכדוק את המסר שהופק עבורו על ידי כותב המשל ולנסות להפיק את המסר בעצמנו מן העובדות, כפי שהן מוצגות בפנינו.⁶ הדבר אמור לא רק לגבי המשל, אלא גם לגבי כל נואם או מטיף, המעונין להעביר מסר מסוים שאינו מצוי בהכרח בהתאמה עם העובדות.

א. "השועל והחסידה" - כ"מקרה מבחן", קונפליקט.

ההתייחסות למשל - כאל אירוע שבמרכזו מצוי קונפליקט, מחייבת בראש וראשונה להגדיר: מי הוא הגיבור המרכזי בסיפור?

הדמות המרכזית במשל היא ה"גברת חסידה". זאת, בהתאם לכלל שעל פיו גיבור הסיפור הוא הדמות אשר אי הנחת בו היא שרויה, או הבעיה בה היא מתלבטת, הם מובילי העלילה. אי הנחת והמבוכה של החסידה מתעוררות כשהיא אינה יכולה לאכול מהצלחת בה הגיש לה ה"שועל הערום" את האוכל. (זאת, בגלל מבנה לא מתאים של איבר האכילה לכלי ההגשה - מקור לעומת לשון). אי נחת זו הופכת לבעיה של ממש, כשהשועל אוכל את כל האוכל בעצמו והחסידה נשארת רעבה. שלב זה הוא שלב קריטי להתפתחות העלילה. השאלה, איך תגיב החסידה

על העלבון, היא זו שתקבע את המסר של הסיפור. (מבחינה דידיקטית זה המקום בו אפשר להציע לילדים להשלים את הסיפור, בתנאי שהחלטת החסידה, במשל עצמו, אינה ידועה להם עדיין). אפשר לעשות זאת במתכונת של בית משפט, ואפשר פשוט לבחור את התגובה ההולמת להתנהגות השועל. השלמת הסיפור על ידי התלמידים מאפשרת את בחינתם של פתרונות אלטרנטיביים. במשל, החסידה אינה מגיבה על העלבון בשעת מעשה, אלא מחליטה לתכנן את הנקמה. הנקמה בה בחרה החסידה היא של "מידה כנגד מידה". החסידה היא זו, שגם מוציאה לפועל את העונש, והיא חוזרת ו"משטה" בשועל, בערמומיות, בדיוק כפי שהוא עשה לה.

הנקמה עלתה יפה. החסידה "הנקמנית" "לימדה לקח" את ה"שועל הערום" (ולא "הרמאי" כפי שהוא מוגדר במסר המודבק למשל על ידי המספר).

השיטה הדידיקטית⁷, בה נפתרות הבעיות בסיפור, היא חלק בלתי נפרד מהמסר החינוכי. הלקח המרכזי הנלמד מכל אירוע, הוא תוצר ישיר של הפעולה (או האמונה) בעזרתה הצליח (או נכשל), הגיבור להשיג את מטרתו. אי לכך, את הלקח מהמשל על ה"שועל והחסידה", יש בראש וראשונה להפיק מהצלחת החסידה להחזיר לשועל כגמולו. ופירושו של דבר הוא, **שהנקמה, באמצעות "מידה כנגד מידה" היא שיטה מוצלחת לטפל בידיד ערמומי.**

השועל גם הוא למד לקח מאירוע זה, אך הלקח שלו אינו חד-משמעי. במקרה הטוב למד השועל, שבני שיחו אינם טיפשים. הם מבחינים בערמומיותו ובתחבולותיו ולא יעברו על כך לסדר היום. במקרה הגרוע הוא כבר מתכנן את הנקמה הבאה, כי גם הוא נוכח ביעילותה. הסיפור, אם כן, מסתיים במקום בו מצוי הפוטנציאל לנקמה הבאה.

הצלחת ה"נקם", באמצעותו פתרה החסידה את הבעיה שלה - גם אם "הגיע לו" - היא נושא שחייב להיפתח לדיון חברתי, במקביל לדיון במעשה עצמו. השיטה הדידיקטית ללמד לקח באמצעות "מידה כנגד מידה", צריכה להיבחן, הן מבחינת האפקטיביות שלה והן על רקע הפתגם: "מה ששנא עליך אל תעשה לחברך". השערות - באשר לתוצאות שיכולות להיות לנקמת החסידה, ההצעות לגבי השיטות האלטרנטיביות בהן ניתן לטפל במעשים מסוג זה, ובחינת היתרונות והחסרונות של כל אחת מאפשרויות התגובה כלפי מי שפוגע בנו - הן שלוש שאלות שהינן מהותיות להבנת המשל ולהבנת המושג "הזכות לכבוד והחובה לכבד" (ועוד נעמוד על כך בהמשך).

כאן ניתן להעלות את השאלה, כיצד מצליח המספר לעורר את רגשות האמפטיה הבלתי מסויגים שלנו לחסידה? שאלה זו אמורה למקד את הדיון, על השפעת

מפגשי העבר של הקורא עם משלים אחרים (בהם יש לכל דמות דימוי ספרותי קבוע: אריה - חזק, מלך; ארנבת - פחדנית; צב - איטי; שועל - ערום), על ציפיותיו והתגשמותן במהלך העלילה. ובהשלכה למציאות, הדבר דומה להשפעה שיש לסטיגמות, או לדימוי שיש לנו על אדם מסוים, על טיב השיפוט שלנו אותו. הסיפור מתחיל בהזמנה שמזמין "שועל חביב", את "חברתו החביבה, גברת חסידה", לסעודה. כשהשועל יוצק את הדייסה לצלחת הוא מכונה "שועל ערום". כשמגיעה שעת האוכל הוא כבר מכונה "לץ בן לץ". שמות התואר בהם מכונה השועל, מכוונים את הקורא להצמיד את הכוונה למעשה, ולשפוט את השועל לא רק על מעשיו אלא גם על כוונותיו ואופיו. התואר המודבק לחסידה בסצינה זו הוא "חסידה אומללה", ומי לא יזדהה עם האומללה בעלבונה. תהליך בנזת הדמויות, יש בו כדי למקד את המבט על שיטות של רטוריקה המשפיעות על השיפוט שלנו.

ובעניין הרטוריקה, - כשמתברר לתלמידים שהמסר שמדביק המספר אינו הולם בדיוק את המסר של המשל - אני נדרשת פעמים רבות לענות על השאלה: האם המספר לא יודע מה הוא המסר של הסיפור שהוא כתב?

הדיון בסוגיה זו, אמור להביא למודעות התלמידים את העובדה, שלכל ממשיל או מעבד יש מטרות מוצהרות וסמויות, שהן מעבר לסיפור העלילה. הוספת המסר במשל הסגור והמהודק (ולעיתים קרובות גם "סיפור הדידקטי") - נובעת מהפחד שמא יפיק הקורא מסר "לא נכון" מבחינתו של המספר.⁸

ממשיל המשל יודע שהתואר "ערום" אינו מייצג בכל המקרים תווית שלילית. החיוב או השלילה של מושג זה נגזרים בהתאם למטרה לשמה מנוצלת הערמומיות.⁹ במשלים רבים נחלץ הגיבור מאסון בעזרת ערמומיות ותושייה.¹⁰ אם נתבונן, בתוצאות הנקמה של החסידה בסוף העלילה, נגלה שהשועל הרגיש "כמו שיטו בו כל התרנגולות", ולא כמו שרימו אותו.

אין זה מקרה אפוא, שהמשפט האחרון במשל פונה לכל "הרמאים" (ולא לערמומיים, ולא למשטים) באשר הם, ומזהיר אותם לחכות ל"סעודה כזאת וגם לדוגמתה...". כי "רמאי" היא תווית שלילית משכנעת ובמשל, כמו בפוליטיקה, הרטוריקה יותר חשובה מהניתוח השכלתני.¹¹

ב. המשל בראי הזמן: השועל והחסידה בראי הסיפור על טיול של ארנב וחתול מעמדו הקלאסי של הסיפור העממי - כתוצר שעבר את מחסום הזמן, המקום והתרבויות - ריתק את העוסקים בספרות זו. מניחי התשתית של ספרות הילדים העברית, אברהם שלונסקי, לאה גולדברג, מרים ילן שטקליס ועוד רבים, ראו

בסיפור העממי לא רק מקור לתרגום ולעיבוד, אלא דוגמה ממנה ניסו ללמוד על עקרונות הכתיבה לילדים. אולם, רק החיפוש אחר מענה הלוקח בחשבון גם את הפרמטרים ההתפתחותיים של אופן-החשיבה הילדי (שמאפיינים אותו: אי היכולת להכליל, להסיק מדבר אחד לשני ולהעביר מסקנות מסיטואציה אחת לסיטואציה אחרת, שונה¹²) וגם את השינויים התרבותיים שחלו מאז נכתבו המשלים - הוא שהוביל לפריצת דרך מהותית בעיבודו של המשל, הן בעיצוב הדמויות והן בדמה הפילוסופית והחינוכית.¹³ (ואין זה מקרה שהסיפור לגיל הרך, מהווה דוגמה לפריצת דרך בלתי שגרתית, בחשיבה החינוכית הכוללת).

העיבוד הבלתי שגרתי, שעשתה מיריק שגיר למשל "השועל והחסידה" בספרה **סיפור על טיול של ארנב וחתול**,¹⁴ מתמודד עם המשל גם ברמת מהותו האינטלקטואלית וגם ברמת המוסריות הדידקטית שלו. העיבוד של המשל, המתייחס לשתי רמות החשיבה וגם שובר את המסר המסורתי, מאפשר את הקריאה בו ברמות גיל שונות, ואת השימוש בסיפור החדש כבסיס להשוואה עם המקור המסורתי.

סיפור על טיול של ארנב וחתול, הוא, בראש וראשונה, סיפור מקסים, אשר יש לו משמעות חינוכית וספרותית הן לגיל הרך, (זאת גם כאשר בעלי החיים במשל יישארו ברובד פעילותם במסגרת הסיפור ולא יעוררו מחשבות לכיוון הנמשל) והן לגילאים שמעבר לגיל זה. ההשוואה בין המשל הקלאסי על "השועל והחסידה" לבין הפרפרזה שנעשתה למשל זה **סיפור על טיול של ארנב וחתול**, יש בה כדי לעזור לתלמידים "לעלות קומה",¹⁵ וזאת כדי לאפשר דיון, על החוקים והנורמות, על בסיסם פועלת החברה הדמוקרטית (אשר אינם ברורים לילדים מאליהם). במקביל, יש בהשוואה זו גם כדי לחזק את תהליך הפקת המסרים העצמאית מסיפור עלילה והבנת הקשר שבין תהליך עיצוב הדמויות לבין התפתחות האמפטיה של הקורא עם הדמות. יסודות אלה חשובים לפיתוח חשיבה עצמאית וגמישה, שתעזור לילדים להתעמת עם מצבים בהם הם נתקלים בחיי היום יום.

התוכן של **סיפור על טיול של ארנב וחתול**:

הארנב מכין גזרים נהדרים והחתול אומר: "אוכל לא מוצלח" ומזמין את הארנב לטעום קצת בביתו. החתול מכין שמנת והארנב אומר: "אוכל לא מוצלח", שניהם אומרים: "אכלתי מספיק".

הכותרת והדמויות: כבר נזכר לעיל, שבתהליך הפקת המסר, בעת הקריאה, משפיע גם המטען עמו באים הקוראים אל הטקסט. הכותרת המורכבת משמות הדמויות במשל "השועל והחסידה", לוקחת בחשבון, שכבר לפני הפתיחה יודע הקורא המיומן - מניסיונו בעבר עם "משלי שועלים" - מה הוא אופיין של

הדמויות ומה הם יחסי הכוחות ביניהן. השועל "הערום" רוצה להשיג את מבוקשו בעורמה, ואילו החסידה "התמה" (אך לא טיפשה), קורבן ערמומיותו של השועל, מצליחה להערים עליו. "גזר הדין", הצפוי ל"רע" בסוף העלילה, הוא **דטרמיניסטי** - ולא תוצר של משפט. הוא נגזר מאופיים הידוע, של הדמויות בכותרת.

בסיפור על טיול של ארנב וחתול, הוחלפו בראש וראשונה הדמויות - וזאת למרות המודעות לכך שנסיונם החברתי והספרותי של ילדי גן הוא דל ומצומצם, וכזוהי גם היכרותם את אופיו של האדם. הדמויות הוחלפו כדי לנטרל כל אמפטיה מוקדמת לאחת מהן. ה"ארנב" ו"החתול", המככבים בכותרת של הסיפור החדש, הן חיות המוכרות מאוד לילדים הקטנים, אינן מפחידות אותם ומהוות בובות משחק עבורם. הדמויות אינן רומזות על סוג טיפוסים, אין דמות רעה או טובה, חלשה או חזקה. הן בעלי חיים, המתנהגים כבני אדם היוצאים לטיול.

בעלי החיים המואנשים בסיפור תואמים את חשיבתו האגוצנטרית של הילד הקטן, שמתאר לעצמו כי סדרי העולם מתנהלים על-פי החוקים של חיי היומיומיים, וכי לכל היקום תכונות אנושיות. הוספת מסגרת ה"טיול" לכותרת מכניסה את הממד הריאלי לסיפור המשל.

העלילה: המשותף למקור ולפרפרזה הוא הסיפור הנרטיבי המונו-אפיזודי, החוזר על עצמו בשתי מערכות: במערכה הראשונה, בעל-חיים מכין ארוחה לבעל-חיים שונה ממנו - מבלי לקחת בחשבון את השוני ביניהם - מה שגורם לכך שהארוחה אינו יכול ליהנות מהארוחה. במערכה השנייה, יש ביקור גומלין של המארח אצל האורח, ושוב חוזרת על עצמה אותה סיטואציה.

העלילה במשל המקורי היא קצרה ותכליתית, השועל מזמין את החסידה מתוך רצון להתל בה ("שועל ערום" "לץ בן לץ"). החסידה בתגובה, מזמינה את השועל מתוך רצון לנקמה ("לנקום נקם"). המבנה האפיזודלי של המשל מחד, ואי הנחת של השועל בסיום, המכיל את פוטנציאל התגובה מאידך, מזמינה להמשיך את העלילה על ידי הוספת אפיזודות, הממשיכות את מעגל הנקמה.

לעומת זאת, בסיפור המעובד נוספות לגרעין הנרטיבי אפיזודות של "לפני" ו"אחרי": הארנב וחתול (כל אחד לחוד) יצאו לטיול, נוצר מפגש מקרי בין הדמויות, ואחריו הזמנה לביקור וארוחה של החתול אצל הארנב, המסתיימת בסצינת עלבון. יש ביקור גומלין של הארנב אצל החתול, ושוב סצינת העלבון. שתי סצינות אלה מובילות להרהור מחודש של כל אחת מהדמויות במה שקרה. הרהור מוביל להשלמה, והסיפור נגמר בטיול משותף. המבנה המעגלי, המתחיל בטיול ונגמר בטיול, מזמין להתחיל את הסיפור מחדש, והפעם עם מודעות גדולה יותר לדומה ולשונה.

הוספה של פרטים המרחיבים את מסגרת העלילה בסיפור על טיול של ארנב וחתול (כמו: קולות האכילה של החיות, "קחס, קחס" "שלק שלק", תיאור הרגשות והשיחה בין הדמויות) הופכים את הז'אנר המקורי, בעיבוד החדש, מממשל לסיפור "כאילו", בו באה לידי ביטוי נטייתם של הילדים להאניש את בעלי החיים, שלא בדרך אלגורית - שבה אין קשר בין האובייקט ותפקודו במציאות - אלא באמצעות "השלכה" של רגשות אנושיים על בעלי החיים ועל אובייקטים.

הבעיה: השינוי המשמעותי ביותר בסיפור החדש, הוא השינוי של מהות הבעיה: במשל המקורי האכילה אינה אפשרית מכיון שהכלי שבו מוגש האוכל אינו תואם למבנה הפיזיונומי של האורח. ואילו בסיפור החדש, המזון שהוגש אינו טעים לאורח. בסיפור החדש יש גם ביטול של כל הביטויים המצביעים על עוול שנגעה "בכוונה תחילה". ביטול ה"כוונה", מאחורי ההגשה הלא מוצלחת, הופך את המעשה לטעות אנושית שכיחה, בה הרצון לשמח את ידידינו מתחיל בהעדפותינו אנו.¹⁶

הבחירה בסוג הכלי הלא מתאים לא הייתה יכולה להיות תוצאה של חוסר-ידע, שהרי מבנה הפה הוא מאפיין הנראה לעין. גם ה"ידידות" בין הגיבורים, כפי שהיא מודגשת במשל מחזקת את העובדה שהבחירה בכלי לא הייתה תוצאה של אי היכרות. לעומת זאת, הארנב והחתול לא הכירו זה את זה ולא ידעו מה הם המאכלים האהובים אחד על השני. הם הגישו כל אחד לרעהו (מתוך רצון לשמח את האורח) את המזון האהוב עליהם ביותר.

המגבלה האנושית לדמיון דברים שלא מצויים במאגר התנסויותינו, גורמת לכך, ש"אין אדם רואה אלא מהרהורי לבו", והיא הסיבה השכיחה ביותר לאי הבנה בין אנשים.¹⁷ אך היא גם הבסיס היחידי ליכולת שלנו לפתח אמפטיה. מגבלה אנושית זו, היא המובילה את התפתחות העלילה בסיפור סיפור על טיול של ארנב וחתול. במפגש בין הארנב לבין החתול אין כוונות זדון ואין עליונות של דמות אחת על רעותה, אלא חוסר ידע ותמימות המובילים לאי הבנה בתחום "ייחוס הכוונות". לא כך הוא המצב בין השועל והחסידה. לחסידה לא היה ספק שמעשיו של השועל היו "בכוונה תחילה". במשל אין הרהור נוסף בתחום הכוונות, לא לגיבורים ולא לקורא.

הפתרון: החסידה שיטתה בשועל בדיוק כפי שהוא שיטה בה. יחסי הכוחות השתנו, והשועל חזר הביתה בזנב מקופל ואוזניים שמוטות.

הארנב והחתול, לעומת זאת, בבירור אישי שלאחר המעשה, הגיעו, כל אחד לחוד ושניהם גם יחד, למסקנה שלעלבון לא היה מקום. אי ההבנה מתבטלת עם ההיכרות והנסיין החדש. הרצון לחברות גובר על הגילוי של השוני בתפריט,

ועכשיו הם מוכנים לצאת לטיול בהבנה אחרת. הסיפור נשאר פתוח להרפתקה חדשה, כשהם חכמים יותר ומחוזקים יותר.

בסיפור על הארנב והחתול - אין נמשל, לקח, או מוסר השכל גלוי, אך יש תחושה של סיפוק, על כי החתול והארנב התגברו על העלבון ועל הקשיים ביחסיהם. ילדים בגיל בוגר יותר יוכלו להפיק גם את המסר הסמוי האומר שיחסי חברות אינם נקבעים בהתאם לדמיון ולשוני בכל ההיבטים של החיים. אפשר לצאת יחד "לטיול" גם אם אנו לא אוכלים זה אצל זה. בסופו של דבר הדמיון רב על השונה משום שהוא מבוסס בעיקר על הדמיון - ברגשות, בשאיפות, ביצרים ובתכונות - שקיים בין יצורי אנוש באשר הם, ואילו השוני מתייחס להרגלים, לטעמים, למסורות או לצורות, שהם תוצר של מקום וזמן.

כאן המקום לציין, שבתהליך עריכת ההשוואה בין שני הסיפורים אסור לשכוח להדגיש גם את השיקולים שהנחו את המספר העממי לבחור דווקא בז'אנר המשל כדי לספר את סיפורו, ומה הם היתרונות והחסרונות של הז'אנר בהשוואה לז'אנר הריאליסטי, או המעשייה. שהרי מאחורי הבחירה בז'אנר המסוים, עומדות כוונות דידקטיות ופדגוגיות, אשר מבלי להבין אותן לא ניתן להבין את מהות הז'אנר.

הערות

1. לפונטיין, תירגום: משה בן שאול, **מיתרים**, מקראה לכיתה ד', (עורכות, מירי ברוך ודליה שטיין), עמ' 289 הוצאת מסדה 1993.
2. השאלה: "מה הוא המסר של המשל?", הייתה השאלה המסכמת את סידרת השאלות על המשל "השועל והחסידה", כפי שהן נרשמו במחברת של אייל.
3. שניר, ע. (1982), **מסיפור עממי לסיפור ילדים**, גסטליט חיפה בע"מ, עמ' 9.
4. "אין להתעלם מן העובדה, שכמשך דורות רבים עיכר העם כשירו בסיפוריו ובחרוזיו שיטות אינדיבידואליות של גישה אמנותית חינוכית אל הילד. וטעות תהיה כידנו, אם לא נלמד מנסיון זה של אלפי השנים", כותב צ'וקובסקי בספרו: **משתים עד חמש**, עמ' 116, ספרית פועלים, 1985.
5. וראה, ברוך, מ. (1990) **ספרות ילדים מדרך למורה**, המרכז לחינוך טכנולוגי חולון, עמ' 69.
6. על נושא זה ראה ביתר הרחבה: אלמוג, ג. "מזל של כלב", **דפים** 27, עמ' 166, 1998, מכון מופ"ת, בית ספר למחקר ופיתוח תוכניות בהכשרת עובדי חינוך והוראה במכללות.
7. השיטה הדידקטית היא גם פונקציה של תפיסת הילד והשקפות עולם חברתיות. על נושא זה ראה: אלמוג, ג. וברוך, מ. (1996), **ז'אנרים בסיפורת לילדים**, משרד החינוך התרבות והספורט, האגף להכשרת עובדי הוראה, מכון מופ"ת.
8. על נושא זה ראה: אלמוג, ג. (1998), "מזל של כלב", "מחנות לחיות מחמד למיומנות הקריאה של הסיפור הקצר". **דפים** 27, עמ' 166, מכון מופ"ת, בית ספר למחקר ופיתוח תוכניות בהכשרת עובדי חינוך והוראה במכללות.
9. וראה לדוגמה במשל היפה שכתב ע. הלל, והנושא גם הוא את הכותרת "השועל והחסידה", בו החסידה ניצלת משיניו של השועל בערמומיות: "וצחוק גדול צחקה לה, / על אותו שועל טיפש, / שנשאר לספור עד שש". (בקר טוב, עמ' 30, הקבוץ המאוחד, 1973).
10. ומתי זו ערמומיות ומתי זו תושיה, גם זו סוגיה שצריך לברר אותה. כי הגבול לא תמיד ברור.

11. לדוגמה: המשל בתירגומה ובעיבודה של שרה יפה (בתוך: משלי איזופוס ולפונטיין, מסדה, 1994), מסתיים במשפט: "השועל הלך הביתה, רעב ועצוב, לא עוד יצחק לחבריו". בעיבודים הרבים שנעשו למשל זה, על מנת להתאימם לילדים, שמרו המעבדים את השלד העלילתי, אך חלקם שמרו לעצמם את הזכות לוותר על התואר "רמאי", המצוי במסר הסוגר את המשל.
12. מרים רות, "השפעתם של משלי שועלים ונעשויות על בעלי-חיים על ספרות לגיל הרך" בתוך: מחקרים בספרות ילדים, ברוך, פרוכטמן. הוצאת אוצר המורה, עמ' 58 - 76.
13. בהבדל מהמעשייה העממית שזכתה לעיבודים מעניינים לילדים גם ברמת המסר.
14. מיריק שניר, (תשמ"ו), סיפור על טיול של ארנב וחתול, ציורים: אבנר כץ, הקיבוץ המאוחד,
15. על נושא זה ראה, ברוך, (1980), "על קומה ועוד קומה בשירי מרים ילן שטקליס". ספרות ילדים ונוער, כרך ו' חוב' ד' עמ' 21-18.
16. כפי שכתב יהודה אטלס בספרו, אני רוצה שפתאום: "כל פעם מחדש / אני שם לב, / שאבא מביא לי במתנה / ת"שוקולד שהוא אוהב." (שבא, 1983, עמ' 51).
17. ההבדל בין "כוונת זדון" לעוול שנעשה "שלא בכוונה תחילה", אינו מובן באופן ברור לילדים, והוא אחד מהתורמים המרכזיים לתופעת האלימות בין ילדים. ההשוואה בין המשל על "השועל והחסידיה" לבין ה"סיפור על ארנב וחתולי" יש בה כדי לפתוח דיון גם על נושא זה.

כריכה היא סוג של הבטחה בספר הילדים המאויר

מאת: ד"ר תור-רות גונן

כשבוחרים ספר ילדים מאויר, הפורמט והכריכה הם שני האלמנטים (או הגירויים) הוויזואליים. והטקטיליים הראשונים שמהם מתרשם המתבונן. ראייתם ומישושם הינם ההיכרות הראשונה שעורך המתבונן עם הספר, ובין שניהם יתמקד המאמר באלמנט של הכריכה. בתכנון הספר מוקדשת לכריכה מחשבה רבה והשקעה כספית לא מבוטלת, בהיותה אלמנט ויזואלי בולט וחשוב בקידום מכירות ובתחרות עם ספרים אחרים בשוק על תשומת לבו המיידית של הקונה הפוטנציאלי (גונן, בדפוס). למרות שבעברית אין הפרדה בין שני המונחים המגדירים אותה, הכריכה כוללת אספקטים של Binding ושל Cover (רייך, 1999) (1). שניהם מתייחסים למרכיבים, לתהליכים ולהיבטים החומרניים והאמנותיים של הספר המאויר, ואכן, כמו לכל אלמנט בספר המאויר גם לכריכה יש שני תפקידים, האחד- פיזי-פונקציונלי ואומנותי באופיו, והשני- ויזואלי-שיווקי, אמנותי במהותו. מבחינה פיזית - תפקידה של הכריכה (במובן של Cover) הוא להגן על הדפים ולאפשר להם להיפתח בקלות. ככזאת, היא רחבה מעט יותר מדפי הספר כדי להגן על קצותיהם מפני התבלות, ותפירת ו/או הדבקת הקונטרסים ביחס לכריכה מתוכננת. טעות נפוצה ביותר בניתוח ספר ילדים מאויר היא ההתעלמות המוחלטת מהצד הפיזי-חומרי של הכריכה וטיב איכותה. ההתייחסות הבלעדית לצד הוויזואלי של הכריכה אינה מתחשבת בעובדה שגם בכריכה במובן של

Binding טמון אתגר אמנותי לא מבוטל באשר לרמת ההקפדה והצהרה מו"לית סמויה באשר לנכונות להשקעה. בשלב הכריכה הספר מקבל את מראהו הסופי: הקונטרסים נאספים על פי סדר, מודבקים ו/או נתפרים (בספרים מושקעים יותר גב הקונטרסים מודבק על גבי בד מחזק), נחתכים לעמודים, ובלוק הספר כולו מיושר בשוליו ומוכנס לכריכה שעברה ציפוי או הטבעה. כאן יש להקפיד על עבודה נקייה, אלגנטית ומדויקת ועל גימור מושלם.

ההחלטה על סוג הכריכה, קשה או רכה, מותאמת לסוג הספר והמהדורה. הכריכה הרכה, השימושית, שהפכה עמידה עקב שיפורים טכנולוגיים, היא זולה יותר ואינה "סובלת" עוד, כבעבר, מדימוי ויזואלי נמוך, מתאימה לספרי כיס או למהדורות שניות של ספרי ילדים. לעומת זאת, כריכה קשה מתאימה ל"ספרי מתנה" או לספרים בעלי דימוי שיווקי גבוה, לספרים בעלי טווח שימוש ארוך, כמילונים, ולספרי ילדים. הספר בכריכה קשה המלווה בשרוול (Jacket) הוא בעל המראה האלגנטי ביותר בסולם ההופעה המו"לי (רייך, 1999), וניתן לציין כי רבים מאלו הינם גם ספרי ילדים מאוירים היוצאים לאור בחו"ל.

מצער להצביע על עליבות ההפקה של ספרי ילדים מאוירים ישראלים רבים, מקוריים ומתורגמים כאחד, העומדת בניגוד מוחלט לערכם ולאיכותם הטקסטואלית והוויזואלית. למרות מחירם הגבוה, נוטים הספרים לנוע בחופשיות על גבי הציור המרכזי של הכריכה ולהתפרק לחלוטין כעבור תקופת שימוש קצרה. הדבר קורה משום שקונטרסי גוף-הספר אינם מודבקים ו/או נתפרים כראוי זה לזה ואינם מוכנסים במהודק לגב הכריכה אלא נתפרים ללא כל התחשבות במשקלו ובגודלו של גוף הספר לדף הנייר המחפה את הכריכה מצדה הפנימי מקצה לקצה. דוגמה מובהקת לכך הוא ספרו המדהים של וולף ארלברוך, אחד מן היוצרים הגרמניים העכשוויים הבולטים והמוכשרים ביותר, **סבתא מעופפת**, שיצא לאור בעברית ב- 1998 בתרגומו של דובי לניץ בהוצאת "כתר". ההשוואה בין איכות ההפקה המעולה של המקור הגרמני להפקה הישראלית מקוממת. כאן ניתן להצביע לא רק על רשלנות בפרטים המבדילים בין קונפקציה פשוטה לתפירה עילית ועל חוסר התחשבות בקהל היעד הילדי ושימושו התכופים והחוזרים בספר, אלא על קמצנות ורצון לא הוגן מצד המו"ל לחסוך בעלויות על חשבון הקונה. השקעה מעטה נוספת היתה מאפשרת ל"כתר" להעניק לקונה הישראלי (שכמעט ואינו מכיר טעמו של ספר איכותי מבחינת הפקתו ולכן אינו דורש אותו) חויה של מוצר מושלם, למרות שהדבר היה דורש ממנו להתגבר באופן הידואי על הנטייה התרבותית הישראלית האוטומטית לזלזול, לחוסר פרפקציוניזם ול"פרטק" (איור מס. 1).

מבחינה ויזואלית-אמנותית ומבחינה גרפית-שיווקית הכריכה היא הפוסטר (כרזה) של הספר, על כל המשתמע מהגדרת תכונותיו של פוסטר. בפוסטר, כיצירה גרפית בעלת רמה אמנותית ורעיונית גבוהה (כאשר היא במיטבה) שנועדה לפרסם מוצר, רעיון, מאורע או אדם כלשהו, מושקעים מחשבה, ידע ויצירתיות, העומדים בדרך כלל ביחס הפוך לאורך חייו הקצר של הפוסטר כמעביר מסר בר-חלוף. הפוסטר חייב להיות אפקטיבי בהרף-העין המהיר שהצופה מקדיש לו, ממוקד, מייד בגישתו וביכולת ההשפעה שלו, בעל כוח שכנוע או פיתוי תוך הבנה דקה של מרכיבי הפסיכולוגיה האנושית, בעל רמת קריאות גבוהה, ישיר ועם זאת דו-משמעי ומתוחכם. לאור כל אלו הוא חייב להשתמש באוצר מלים ובמאגר דימויים מוכר ובר-זיהוי כדי להתאים לקהל הרחב, ויחד עם זאת לשלב עוצמה והפתעה, הגורמים להדגשת המסר במידה כזו שהוא הופך מעניין, מטריד, נחרת בתודעה.

כמו הפוסטר, גם הכריכה היא אלמנט ויזואלי-עיצובי חשוב ומרכזי המאפשר זיהוי מהיר של הספר. על הכריכה להיות מעניינת ומשכנעת כדי למשוך את תשומת לבו של המתבונן ולעמוד בתחרות עם ספרים אחרים על המדף. עליה להיות ייחודית ושונה באמירה העיצובית-אמנותית שלה כדי לשווק את הספר ולקדם את מכירותיו, זאת במיוחד בעולם עשיר בגירויים ויזואליים כשלנו, בו כולנו מגיעים אל הספר עם מטענים תרבותיים מורכבים יותר מבעבר. כוח המשיכה של הספר גדל כאשר הוא מוצג במספר עותקים בחלון הראווה וכריכתו יוצרת אפקט רב-מכפלים שאי אפשר להתעלם ממנו. כאשר לספר יש שרוול השרוול משמש בפועל כפוסטר של הספר, בהיותו מוצג באופן נפרד מן הספר על גבי לוחות התצוגה של הספריות שרכשו אותו. במקרים שבהם זוכה הספר בפרס כלשהו, יש לאמץ באופן קבוע את הנוהג (הקיים בחו"ל) להדביק על כריכתו מדבקת כסף או זהב. חבל שמוזיאון ישראל, המעניק מדי שנתיים פרס "בן יצחק לאיור המצטיין", אינו מגבה זאת בהוצאת מדבקה (למעט פעם או פעמיים מאז 1978). למרות ההשקעה הכספית הנוספת הכרוכה בכך, הדבר עשוי לשמש תמריץ נוסף במכירותיו של הספר.

למרות שבעיצוב כריכת הספר מושקעים מיומנות, כוח המצאה וכספים רבים, הכריכה אינה שונה, לכאורה, מאריזות מוצרי צרכנות אחרים: תפקידה לגרום לקונה לבחור במוצר זה ולא באחר בתחילתו של התהליך, ולהעלות בזכרונו את טעמו המיוחד של המוצר בסוף תהליך הפגישה עמו. עם זאת, מאחר שהספר נתפס כמוצר תרבות אליטיסטי ובעל נוכחות עמידה יותר מזו של מוצרי צרכנות שונים, הכריכה שלו חייבת להיות שונה ברוחה מאריזות מוצרים אחרים. ניתן לצפות שתהיה

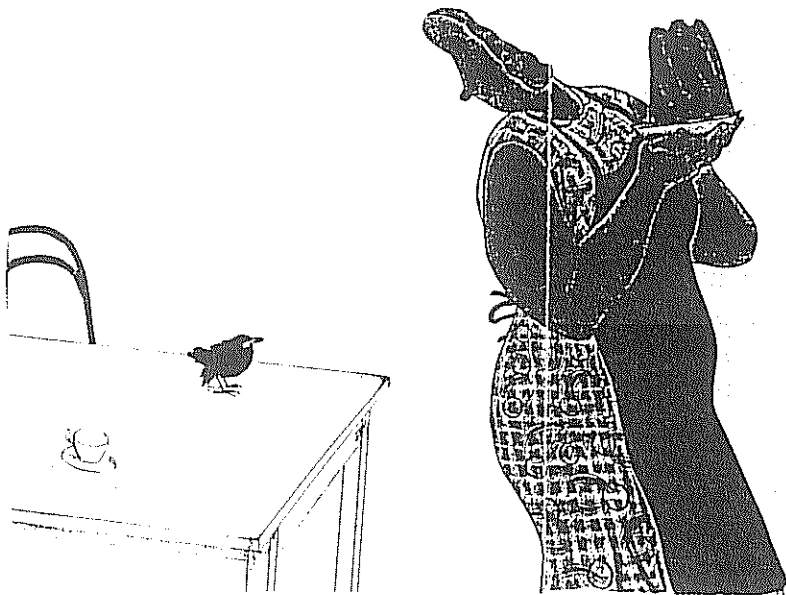
אסתטית, מיוחדת ומעשירה יותר מבחינה חומרית וויזואלית, תשלב בין טיפוגרפיה בולטת וברורה ובין דימוי ויזואלי מרתק המתמצת את עיקר הספר, תציג קומפוזיציה מעניינת וצבעונית מושכת, ותקפיד על תחושת הרמוניה בין שני חלקיה של הכריכה, הקדמית והאחורית (על ידי גלישת האיור על פני שני צידי הכריכה עם פרישתה, על ידי צבעוניות הרמונית זהה או משלימה בשני צידיה, או על ידי שימוש בדימויים המקיימים דו-שיח ויזואלי, דקורטיבי או תכני בשני צידי הכריכה, כשבכך מאוזכרת דרכם האמנותית של אמני הדפוס הפרטי באנגליה בסוף המאה ה-19, וזו של איוואן ביליבין ברוסיה של אותה תקופה) (גונן, 1989).

בעבר הרחוק היתה כריכתו של הספר אחד מן האלמנטים המפוארים והיקרים ביותר שלו. כריכת הספר היתה מורכבת מחיפוי עור מעובד שהודק על גבי לוחות עץ מגולפים ולווה בהטבעות מוזהבות, בריקועי מתכת ובשיבוצי אבני חן. הנטייה להשקיע משאבים יצירתיים וכלכליים רבים בעיצוב הכריכה נותרה זהה עד ימינו, בהיותה הגירוי הראשון לשליפת הספר מהמדף, ומובן שגם גב הספר (Spine of the Cover), שעליו מודפסים פרטי הספר וההוצאה צריך להיות מפתה כאשר הספר עומד על המדף. בכריכות עכשוויות ניתן לפגוש דימויים מפוסלים ובולטים או אותיות מבריקות היוצרות אפקט מהפנט על רקע כריכת מאט קטיפתית, אבזי משחק ניידים המחוברים אל הכריכה (כמו חוגת טלפון מקרטון או בובה קטנה), שילובים יצירתיים מחומרים שונים (כמו שרוול ניילון שקוף וקשיח על גבי כריכה קשה צבעונית שבתוכה קרוע חלון המציג איור השקוע בעומקו של הספר) ואף הטבעות זהב.

יש להתייחס אל הכריכה כאל סוג של הבטחה ויזואלית שכדי לממשה, חייב גוף הספר למלאה. באופן כזה, איורים מונוכרומיים או שחורים-לבנים בספר בעל כריכה שעל גביה איור צבעוני עלולים להוות אכזבה למתבונן. ספרים מתעתעים רבים מסוג זה, המדגישים כריכה צבעונית המנוגדת ניגוד מוחלט לאיורים חסרי צבע בגוף הספר, יצאו לאור בישראל בשנות ה-70 ותחילת ה-80 (2), ואף היום ניתן לאתרם (דווקא בסידרת האנתולוגיות האיכותיות של "הספר הגדול של"). מקרים נדירים יותר מראים כריכה ששפתה הוויזואלית שונה ומתוחכמת מול איור דל וגרוע בגוף הספר. הספר, כחפץ מחפצי הבית, נמצא מול עינינו שעות רבות, וכריכה שעוצבה במלוא המודעות יכולה להשפיע ביצירת תרבות ויזואלית מעודנת יותר בחיי היום-יום, תוך שינוי הסטנדרטים הוויזואליים של קהל הצרכנים. חייב להיות קשר ויזואלי מפתיע או הרמוני בין הכריכה, דפי הפורזץ והשער ובעיקר - בין הכריכה ובין תכניו של הספר: הטיפוגרפיה, הצבעוניות והדימויים על גביה יכולים להציג את הגיבור המרכזי בספר, את התפאורה או את

אחת הסיטואציות המשמעותיות, או לחליפין, לשקף את אוירת הספר, או לבחור מוטיב או דימוי אסוציאטיבי מפרש ומעשיר, המתמצת את נושא הספר. יש שהדימוי על גבי הכריכה הינו חזרה על אחד מן האיורים המופיעים בספר, וניתן לבחון מדוע נבחר איור זה דווקא כדי לייצג את הספר כולו, והאם הבחירה אופטימלית. בניגוד לנוהג הקיים עד היום בספרי ילדים מאויירים, יש להבליט מבחינה טיפוגרפית את שמו של המאייר על גבי הכריכה ולהשוותו לשם המחבר ולציינו גם על גב הספר. כמו כן, ניתן להוסיף תמונות תצלום של המאייר והמחבר, ולגאול אותם מן האנונימיות שלהם לגבי קהל הצרכנים.

יוֹלְף אֶרְלְבְּרוּךְ
סִבְתָּא מְעוֹפֶפֶת

האיור: וולף ארלברוך - סבתא מעופפת. מגרמנית: דובי לנץ. כתר 1998, במקור:
 Wolf Erlbruch - Frau Meier, Die Amsel. Peter HaammerVerlag, Germany 1995.

ביבליוגרפיה

- * גונן, ר. (1989) - מאייר ברוסית טובה: איוואן בילביץ. משקפיים, 6. מוזיאון ישראל, ירושלים. עמ. 35-37.
- * גונן, ת.ר. (בדפוס) - מה נשלף מן המדף? דיון בפורמט של ספר ילדים מאויר.
- * רייך, צ. (1999) - להוציא לאור: מדרוך מקיף. הוצאת תמיר. ירושלים.

הערות

1. הכריכה (Cover) כוללת מרכיבים אחדים: א. חומרי עטיפה הכוללים שני קרטונים נוקשים (Deckel) הבאים משני צדי גוף הספר. ב. קרטון שידרה (Spine) שהנו הגב הדק של הספר שאותו אנו רואים כאשר הספר מוצב על המדף בין שאר הספרים. הגב המעוגל הינו קלאסי ונוח לדפוף בספר עבה והשתוח בספר דק. ג. תדביק (חומר העוטף את הקרטונים העירומים. לעתים הוא מודפס, עשוי אפלין, סקיי או בד). ד. שרוול (Jacket) שגובהו קטן במילימטר מכריכת הספר כדי שלא יבלוט ויתבלה, ודשיו, ברוחב מינימלי של 9 ס"מ, מאפשרים שטחי מידע נוספים ומשמשים בתפקיד נקדמי מכירות. ה. סימוניה (נדר).
בתהליך של Binding יש להקפיד על: קיפול נכון של הקונטרסים, דיוק בסדר איסופם, תפירתם והדבקתם באופן שאינו מקשה על פתיחת הספר מחד ואינו מתפרק מאידך, הקפדה על קבלת עמודים רציפים וחופפים זה לזה מבחינת טקסט ואיור באופן המתחיל ומסתיים באותו גובה, חיתוך חד ונקי, חיפוי שלושת חלקי הקרטון של כריכת הספר בנייר מיוחד או בציפוי למינציה והדבקתם באופן חלק ונקי, הדבקת עמודי פרוץ ללא בועות ופגמים וחיתוך אחיד של שולי העמודים שלא יקטינים מדי. תקלה בכריכה (מידות שגויות של תדביק, טעות בחישוב עובי הספר) הינה הרסנית מבחינת תקציב ופוגמת במראה הספר. (רייך, 1999).
2. מן הספרים בעלי כריכה צבעונית מבטיחה וגוף ספר מונוכרומי באיוריו: ביאליק, ח.נ. - על הארנבת. איירה: בינה גבירץ. (כריכה: אמוי רובינגר!). דביר. מהדורת תשליז.
בנוימן, חגית - כשאבא היה קטן. ציירה: ליאת בנימיני. דביר. 1983.
זרחי, נורית - חרצן בפה. צייר: גלי הוס. מסדה. 1971.
כהן, שלומית - הצמוקים הם ענבים עצובים. צייר: יונתן גרשטיין. הקיבוץ המאוחד. 1982.
כהן, שלומית - המחבוא של הרוח. עם עובד. 1984.

דמות האם בשירת מרים ילן שטקליס (חלק ב')

מאת: נועה ספרבר

דמות האם בשירי הילדים של מרים ילן

בניגוד לעיצוב דמות האם בשירים למבוגרים של מרים ילן, בהם התופעה האופיינית היא גלורדיפיקציה וגעגועים ללא גבול, ובעוד שירי ילן למבוגרים נשענים בעיקר על היסודות האוטוביוגרפיים שלה, הרי ששירי הילדים של ילן בנושא האם הם מורכבים יותר, גם מבחינת הנושאים וגם מבחינת יחסי הדוברים והאם.
בעוד אשר לדיון בדמות האם בשירה למבוגרים נזקקנו לערך האוטוביוגרפי שכתבה ילן על עצמה, מן הראוי היה להתייחס להיגדים שלה על הפסיכולוגיה של הילד, בה השתלמה בשלבים שונים של חייה.

בראיון עם דני ניב (הצופה, 20.6.69) שהוכתר בשם: "יכולת הזדהות מוחלטת עם הילד", עומדת ילן על הדמיון והשוני בין ילד ומבוגר:
 "רגש של ילד קטן שווה לזה של גדול, אך ילד אינו יודע לבטא את רגשותיו, בניגוד למבוגר. ילד קטן הוא אדם, אדם בצורתו הראשונית, הנקייה מכל השפעות ונסייון-חיים... תקחו נשמתו של אדם מבוגר, תגרדו ותסירו קצת שכבות חיצוניות ותראו לנגד עיניכם נשמת ילד קטן. מעבר לכך: שוות תביעות הגוף ושוות תביעות הנפש שהן: הצימאון הגדול לאהבה, ועל ידו סבל הבדידות והפחד מפני הבדידות, שהוא בסופו הפחד מפני המוות. הצורך בחכרת הזולת, שהוא היצר הסוציאלי, ועל ידו תאוות ההשתלטות על הזולת, אהבת עצמו כדבר טבעי המובן מאליו, ועל ידו יצר הקנאה, השמחה בחיים, בעצם זרימת הדם בעורקים, השמחה ביפה, יפי המראה ויפי הצליל שהוא צורך גדול, השמחה והצורך במשחק, בשעשוע - אלה הם מנחלתו של אדם בכל הגילים."

"אמא אמרה: דני היכה את הדוד,
 דני שלי ילד רע, וקולה היה עצב
 אמא אמרה. ואני בכיתי מאד... וגו'

אין פנייה ישירה של האם לדני, אלא אמא אמרה למישהו זר משהו על דני. מידת האינטימיות הקיימת בשירים למבוגרים, בהם הדוברת פונה ישירות לאם - אינה קיימת בדיבור של האם אל דני. כך גם ב"ג'ינג'י", אין היא אומרת לילד:
 "יש לך ראש זהב, ילדי",

אלא שוב, בגוף שלישי: אמא אומרת תמיד: מחמדי,
 לילדי ראש זהב, ראש זהב לילדי.

אך בעוד האם מדברת אל הילד בגוף שלישי, או מצוטטת כפונה ומספרת על הילד בגוף שלישי, הרי שהילד חש קירבה עצומה לאמא ה"מרוחקת" והוא פונה אליה, פעמים רבות באופן ישיר, כמו בשיר "דני גיבור":
 "אך למה זה אמא, למה כוכות הדמעות בעצמן?"

בשירים אחרים נוקט גם הדובר הילד בטכניקות הדיאלוג העקיף של אמו, פונה אל הנמען החיצוני של הטקסט ומסביר עצמו, תוך שהוא מקווה שדבריו ישכנעו גם את אמו...

וכך:

"אך אמא אמרה אל הדוד: תסלח!
 דני שלי ילד רע, ולא ידעה, כי אינני דני
 אמא אמרה... כי אם רב חובל אני!...
 ואינני ילד רע..."

הדובר אינו אומר לאמו: את לא הבנת! הייתי רב חובל והייתי מוכרח.

הדובר, הפונה אל האם בגוף שלישי או מדבר עליה בגוף זה יוצר מידה של ריחוק. ריחוק שמקורו בסמכותיות המאפיינת את האם במרבית השירים האלה, כזו שאינה מאפשרת אינטימיות רבה, גם אם היא מוצהרת על ידי אמירות, ואולי זהו חלק מן ה"ברוגז" וה"קצר" ביחסים שבין האם לדובר, המתבטא בשיח בגוף שלישי.

בשני שירים נשבר היסוד הפואטי הזה, בשני שירים שבהם ה"קצר" אינו בין הדובר לאם, אלא בין הדובר לאחרים, והאם מופיעה כ"מושיעה": בשיר "חברות", מדברת האם בדיבור ישיר אל הבת, ולאחר שחברותיה בגדו בה היא פונה אל האם ומבקשת ממנה לשמש כחברה הטובה. קטע שירי זה הוא היחיד והארוך ביותר בו האם מדברת ישירות אל הבת:

לא תאמרי: מירה קפירה?

אמרה: לא! לא ולא!

כי אומר מירילי

שירי לי, מירילי,

שירי בתי,

ילדתי חמודתי!"

"הלכתי לאמא אמרתי:

אספר לך סיפור ועוד לא סיפרתי?"

אמרה: כמובן

מעשה בשני התולים וביתם על ארובה?

אמרה: אדרכא ואדרכא!

ואם שיר לך אשירה -

ובשיר "מעשה בחתול ובשוטר", קיימת אמירה אחת של אמא אל הילדה, כסיום לכל הטרומה של ההליכה לאיבוד. שם פונה האם לילדה ואומרת בדיבור ישיר: "ועתה נלך הביתה".

עניין הדיאלוג העקיף, עם שהוא יוצר את הדיסטנס בין הדוברים, יש בו גם מן ההימנעות מעימות ישיר. וכשהאם, בשירת ילן מייצגת את האהבה ללא גבול (ר' להלן), אי אפשר שהיא תופיע כגוערת בילד ישירות. היא תופיע כגוערת באופן מוסווה כמו ב"אונייה", או ב"מעשה בילדה בודדה". בניגוד ללאה גולדברג, אשר בשירתה האם אינה מופיעה כאוהבת ללא תנאים, ולהיפך. שם מדברת האם אל הילד בדיבור ישיר, ודוקא הדיאלוג שלה ודרך בנייתה את המשפט השירי הם חלק מגורמי העימות. וכך, ב"אני לבדי בבית" מצוטטת האם האומרת לילד:

"אתה לא תלך לסכתא
אם לא תלבש מעיל!"

הניסוח כמשפט תנאי על דרך השלילה הוא היוצר חלק מן העימות עם האם. אם הייתה האם מתנסחת על דרך החיוב, קרוב לוודאי שהעימות היה פחות חמור וכך:

אם תלבש מעיל -

תוכל לבוא לסכתא!

הדובר הילד אינו רוצה ללבוש מעיל, אבל הניסוח הבוטה הישיר של האם, מעודד אותו לסירוב ומכאן: "התעקשתי, והיא הלכה לה".

"לבדי", "דני גיבור" "ג'ינגי", ו"האוניה":

השוואת הדיאלוג הישיר והעקיף בין מרים ילן ללאה גולדברג, מעלה השוואה נוספת בין השתיים בעיצוב נושא ההישארות לבד בבית, נושא שדנו בו כמה חוקרות, אך נראה לי שעל השוני בין שתי היוצרות, לא עמדו די.

כאמור, הנושא בשני השירים דומה: (רוז, 1978), אבל, עמדת האם בשני השירים בפרט ובכל הקורפוס של המשוררות האלה בכלל שונה לחלוטין. מרים ילן ממלאה את כל יצירותיה לילדים בביטויי אהבה. גם כשהאם אינה מבינה את הילד, או לחילופין אפילו כועסת עליו, ("האוניה", למשל) - לעולם היא ממשיכה לאהוב את ילדה. האם אינה נוטשת את הילד כעונש על כך שלא רצה ללבוש מעיל, או כעונש על עשייה לא נכונה כלשהי. היא צריכה ללכת, והיא הולכת, לא לפני שהיא פונה אל הילד בפנייה אוהבת, מרככת.

האהבה תופסת מקום נכבד ביצירותיה של ילן לילדים. גם בהרצאותיה בפני מורים היא חוזרת שוב ושוב על הצורך של הילד באהבה ובביטחון. באחת ההרצאות שלה בפני מורים, בה היא מספרת על מקורות הסיפור "הצחוק הראשון", היא אומרת: "קינאה נובעת מן הצורך באהבה ומן הפחד לאבד את האהבה החשובה לנו יותר מכל. הילד הקטן, החלש, הילד המרגיש טוב מאד את חולשתו וקטנותו מול העולם הגדול הבלתי מובן, המפחיד, הילד זקוק ביותר לאהבה ולביטחון המתמיד שהאהבה קיימת, והיא שמורה לו בכל רגע של יום ושיל לילה, בכל רגע מרגעי חייו, ולכן כל כך קשה על הילד הבדידות". (ארכיון ילן במרכז קיפניס).

השיר "לבדי" מעורר רגשות אמפטיה עם הגיבור, המתנסה בחווית ההתנתקות מהאם. לעומת זאת, אין הוא מעורר כל תחושת כעס על האם העוזבת את בנה... שהרי היא אומרת לפני צאתה: "שלום לילדי, שלום מחמדו". וגם במשחק הכאילו היא משתקפת כדמות תומכת ומעודדת:

אחר כך אמרתי לרכ:	אמא תשוב בקרוב.
די. עכשיו דובי דוב	דב גדול אינו דובון קטון
יהיה דובי טוב.	טפשוני,
שב על ידי,	נכון מחמדו?
שב מחמדו,	

... אי לכך, גם אם השיר אינו מסתיים בסוף הטוב, הקורא בטוח שאמא תשוב ככל רגע והבכי יהפוך לחיוך... (אלמוג 1995).

יסוד פואטי נוסף המאפיין את שירת ילן והמופיע בשיר זה הוא מייצגת את "ההתנהגות הנכונה". האם מייצגת את נורמות ההתנהגות אך ברוב המקרים המסרים מועברים בדרכים עקיפות, שוב, כדי עימות ישיר עם הילד. אמנם, יש בשיר "לבדי" הוכחות מבוטס הפסיכולוגיה של המשוררת, ואמנם, כפי שכותבת גרון: "המשך ה נסיונות הילד להתכחש לרגשות הפחד שלו ורגשות הבושה בשל הכ אותו כסיטואציה שאליה נקלע בעל כורחו... אך מאחר והוא אינו מצל בכיו, הוא נוקט במנגנון של השלכה (פרוייקציה), ומה שנותר לולה התנהגותו התיוקית על חברו הדוב, ובכך להציל את כבודו" (גרון, 1996). אבל, תוך כדי העברת נורמות ההתנהגות ה"נכונות" לדוב, מלמדת הילד, כמו גם את הנמען החיצוני של הטקסט, מהי התנהגות נכונה. 1. לבן אסור לבכות. (הוראה המופיעה גם בשיר דני "גיבור").

2. אסור להכות על הדלת.

3. כשאמא הולכת, צריך לשבת בשקט ולחכות.

בשירים אחרים, מועבר המסר בדרך עקיפה בצורות שונות כמו ב מתלוננת האם על דני שהיכה את הדוד. הנמען לומד כי אסור וכמובן לא את הדוד.

ילן אינה משתמשת בטכניקות העלבת הילד, כפי שבוחרת ל גולדברג. בשיר "הילד הרע" של גולדברג, המבוגרים כועסים ומע בנוכחות זרים, ואף נוקטים בדרך הדיבור הישיר, הדיאלוגי, הבוט התכנים וגם על התחביר העשוי משפטי קריאה רבים:

"ואמא הסמיקה מאד ואמרה:	...ואמא שלה כעסה ואמ
גד תתבייש! זה איום ונורא!	פרא אדם! איום ונורא!
ואבא אמר: באמת זה לא צחוק!	וסכתא שלה יצאה ואמ
חלמיד כתה א' נוהג כתינוק...	אל תכני! את יודעת ש

המבוגר אצל ילן, תמיד אוהב, תמיד מרגיע. גם אם הוא כועס, א הדברים נעשים שלא במתכוון. המסר שילן מעבירה לנמען הוא כועס - הוא עדיין אוהב, וניתן להישען עליו בכל עת. וכך, גם כ הוא יודע שהוא מאכזב את אימו משום שהוא בוכה, ואימו הרי א תינוק בכיו, אינו פתי קטון. למרות זאת, כשנורית בוגדת בו- ד גם אם הוא מאכזב אותה - היא נשארת האם האוהבת אשר תהי ואין זה מותנה בשום דבר. וכך גם כשאמא כועסת על דני,

יסוד פואטי נוסף המאפיין את שירת ילן והמופיע בשיר זה הוא היות האם מייצגת את "ההתנהגות הנכונה". האם מייצגת את נורמות ההתנהגות המקובלות. אך ברוב המקרים המסורים מועברים בדרכים עקיפות, שוב, כדי שלא ליצור עימות ישיר עם הילד. אמנם, יש בשיר "לבדי" הוכחות מבוססות ללימודי הפסיכולוגיה של המשוררת, ואמנם, כפי שכותבת גרון: "המשך השיר מציג את נסיונות הילד להתכחש לרגשות הפחד שלו ורגשות הבושה בשל הפחד המציפים אותו בסיטואציה שאליה נקלע בעל כורחו... אך מאחר והוא אינו מצליח לכבוש את בכיו, הוא נוקט במנגנון של השלכה (פרוייקציה), ומה שנתר לו הוא להטיל את התנהגותו התינוקית על חברו הדוב, ובכך להציל את כבודו" (גרון, 1996, עמ' 127).

אבל, תוך כדי העברת נורמות ההתנהגות ה"נכונות" לדוב, מלמדת המשוררת את הילד, כמו גם את הנמען החיצוני של הטקסט, מהי התנהגות נכונה לגביו. וכך:

1. לבן אסור לבכות. (הוראה המופיעה גם בשיר דני "גיבור").
2. אסור להכות על הדלת.
3. כשאמא הולכת, צריך לשבת בשקט ולחכות.

בשירים אחרים, מועבר המסר בדרך עקיפה בצורות שונות כמו בשיר "האוניה", בו מתלוננת האם על דני שהיכה את הדוד. הנמען לומד כי אסור להכות אף אחד וכמובן לא את הדוד.

ילן אינה משתמשת בטכניקות העלבת הילד, כפי שבוחרת לעצב זאת לאה גולדברג. בשיר "הילד הרע" של גולדברג, המבוגרים כועסים ומעליבים את הילד בנוכחות זרים, ואף נוקטים בדרך הדיבור הישיר, הדיאלוגי, הבוטה, הנשען גם על התכנים וגם על התחביר העשוי משפטי קריאה רבים:

...ואמא שלה כעסה ואמרה:

"ואמא הסמיקה מאד ואמרה:

פרא אדם! איום ונורא!

גד תתבייש! זה איום ונורא!

וסבתא שלה יצאה ואמרה:

ואבא אמר: באמת זה לא צחוק!

אל תבכי! את יודעת שגד ילד רע..."

תלמיד כתה א' נוהג כתינוק..."

המבוגר אצל ילן, תמיד אוהב, תמיד מרגיע. גם אם הוא כועס, אינו מבין ופוגע - הדברים נעשים שלא במתכוון. המסר שילן מעבירה לנמען הוא שגם אם המבוגר כועס - הוא עדיין אוהב, וניתן להישען עליו בכל עת. וכך, גם כשדני אינו גיבור, הוא יודע שהוא מאכזב את אימו משום שהוא בוכה, ואימו הרי אמרה כי הוא אינו תינוק בכיין, אינו פתי קטון. למרות זאת, כשנורית בוגדת בו - דני הולך אל אמא. גם אם הוא מאכזב אותה - היא נשארת האם האוהבת אשר תהיה איתו בכל מצב, ואין זה מותנה בשום דבר. וכך גם כשאמא כועסת על דני, שהיכה את הדוד,

עדיין היא קוראת לו "דני שלי". אמא משתמשת הרבה בכינויים אוהבים המכילים לשון הקטנה, היוצרים בעברית את "הטון האוהב". וכך: "אמא אומרת תמיד מחמדי", ("גינג'י"), "אמא אמרה שלום לילדי, שלום מחמדי" ("לבדי"), ואחרים. הטון האוהב הזה של אמא, הביטחון שניתן לסמוך עליה תמיד (ובאופן מובהק, בולט מוטיב זה בשיר "חברות"), מאבחן מאד בין הטון של אמא בשירת לאה גודלברג לילדים, לזה המושמע בשירת ילן.

השירים המתארים מצבי מצוקה של ילדים בנויים על פי רוב בשירת ילן במתכונת השיר הלירי הוידווי (חובב 1991). דמות הדובר הילד נבנית בעיקר על ידי הצגת הסיטואציה מנקודת תצפית ילדית, ובחירה בלשון "טבעית" של ילד, להבדיל מלשון האם שהיא גבוהה יותר. כך, למשל, אומרת אמא בשיר "האונייה", "דני היכה את הדוד", ואילו הילד יעוצב כמשתמש בלשון דיבור: "והרבצתי בהן אחת ושתיים". כפי שהזכרתי למעלה, מאופיינת דמות האם כדמות מורכבת, המעוררת יחס אמביוולנטי אצל הקורא. לעיתים זו האם האוהבת והתומכת ללא גבול, ("גינג'י", "חברות" ואחרים), ולפעמים זו האם המייצגת את נורמות ההתנהגות הנכונה ומעוררת את כעסו של הנמען על שאינה מנסה להבין את ילדה. ("האונייה").

סיכום תכונות האם כפי שהיא מעוצבת בכ-15 השירים הללו, (כולל השיר המתורגם, השמלות של אמא), מעמיד שורה של איפיונים המייחדים מאד את שירתה של ילן, נבדלים מן המשוררים האחרים בני תקופתה, ואפילו בני הדור הנוכחי, הנוקטים בתיאורי עימותים בין הורים וילדים, אינם מצליחים בהחדרת הטון האוהב המיוחד כל כך לשירת ילן. זו אולי הסיבה להשתמרותם של שירי ילן ולנוכחותם העכשווית בקורפוס שירי הילדים של כל ילד בישראל.

את המאפיינים התוכניים של השירים האלה ניתן לסכם ב-4 הנקודות הבאות:

1. אמא היא מקור אהבה וביטחון לילד, ללא תנאי. ("גינג'י", "חברות", "מעשה בחתול ובשוטר" ועוד).

2. אמא יכולה שלא להבין את מצוקות הילד או את דרך חשיבתו השונה משלה - אבל לעולם היא לא תעליב ולא תפגע בילד במתכוון. ("לבדי", "השמלות של אמא", "מעשה בילדה בודדה", "דני גיבור", ואחרים).

3. אמא מייצגת את נורמות ההתנהגות הנכונה, והיא תעביר אותן לילד ככל האפשר בדרכי נועם.

4. אמא מוצגת כדמות סמכותית הן בטון דיבורה והן בדרכי התנהגותה, מה שיוצר בילד תחושה שתמיד ניתן להישען עליה. ("דני גיבור", "מעשה בחתול ובשוטר" ובשירי הערש).

עבחינת דרכי העיצוב, ניתן לעמוד על הנקודות הבאות:

1. אמא אינה מופיעה כמדברת עם הילד בדיבור ישיר, ולעולם לא במשפטי קריאה, כדי למנוע עימות. הדובר מצטט אותה כמדברת בגוף שלישי: "ילדי הוא גיבור ובנו", "דני שלי ילד רע, דני היכה את הרוד", "אמא אומרת תמיד מחמדי, לילדי ראש זהב..." ועוד.
2. את נורמות ההתנהגות הנכונה היא מעבירה בדרכים מיטונימיות שונות, כמו הדובר האומר לדוב כיצד נכון להתנהג, ובשירים שאינם "שירי אמא", אך צריכים מסרים התנהגותיים, נוקטת מרים ילן בטכניקות ההאנשה כמו הסבון הבוכה שדני אינו משתמש בו ואחרים.
3. על מנת ליצור בשיר דרמטיזציה ועניין רב יותר, בוחרת ילן במבנים תחביריים ריגושיים, כמו משפטי שאלה רבים, סימונים של 3 נקודות לצורך סימון מקום להשלמת פערים על ידי הקורא. ("אבא שלי", "לבדי", "מכתב", "מעשה בילדה בודדה", "מעשה בחתול ובשוטר" ועוד).
4. על מנת להעצים את הדרמטיות וכן ליצור תחושה אותנטית יותר של דובר ילד, מעדיפה ילן את מבנה המונולוג הדרמטי: הדובר הילד הפונה אל נמען פנימי מוגדר או אל נמען חיצוני ושוטח בפניו, כאילו באופן אינטימי את צערו וכאביו. הדברים בולטים במיוחד בשירי התפילה, בהם פונה הדובר הילד לאלוהים, כמו "מכתב", "תפילה", אך גם בשירים כמו "לבדי", "אבא שלי" ועוד.
5. ילן מאפשרת לדובר ילד בשיריה כחיקוי למציאות, לפתור את הבעיות באמצעות הדמיון. הדמיון של הילד בגיל הרך הוא עשיר מאד, וילן, כמי שמכירה את התיאוריות ההתפתחותיות, "מתאימה" את סוגי הבריחה לעולם הדמיון בהתייחסות לגילו של הדובר הילד בשיריה. כך, ב"לבדי", הדובר הילד, המצוי בשלב החשיבה המאגית, משתמש באנימיזם. הוא מתייחס אל הדובי כאל יצור חי, כמותו. הילדה, ב"מעשה בילדה בודדה", כמו גם הדובר ב"גינג'י", הם מבוגרים יותר, ולכן פותרים את הבעיות באמצעות חלום בהקיץ או בריחה לעולם הדמיון, כשהם יודעים כבר להבחין בין מציאות ודמיון.
6. מבחינה מבנית, בולטת בשירת מרים ילן העדפה של התבנית המעגלית. השורה האחרונה של השיר חוזרת על השורה הראשונה. או על אחת השורות מן הבית הראשון.
כך ב"מעשה בילדה בודדה", חוזרת בבית האחרון התבנית: ירח, ירח, ספר לי סיפור. בשיר "לבדי", חוזרת התבנית: לבדיתי, לבדיתי ובכיתי. השיר "החיל של אתמול" פותח בתבנית: אני חושבת, וכך הוא גם מסתיים וכן השיר "גינג'י", פותח במילת החיבה של האם לילדה, מחמדי, ובכך הוא גם מסתיים.

7. חלק גדול מסיומי השירים אינם עומדים בסימן הסוף הטוב, המנחם, המקובל מאד בספרות הילדים. השירים מסתיימים במצוקה שלא נפתרת. כשעיקר תפקיד השיר הוא דיבוב הבעייה. כאילו שעצם השמעת הבעייה מקילה במידת מה את כאבו של הדובר. התופעה בולטת ביותר בשיר "מכתב", "מעשה בילדה בודדה" ועוד. בחלק קטן של השירים, נפתרת הבעייה באופן חלקי באמצעות הדמיון, כאשר המשוררת אינה מחזירה את הדובר למציאות כדי לבדוק אם אמנם הבריחה אל הדמיון סייעה לדובר הילד, גם בשעת חזרתו למציאות. ("גינג'י", "יש לי סוד" ואחרים).

"יש לי סוד"

שיר זה מכיל כמה קוים פואטיים שאינם ממאפייני שירת ילן לילדים, וזאת על רקע הסיטואציה השונה והקשה העומדת במרכזו.

1. בעוד שבמרבית השירים מתמודד הדובר הילד בסיטואציות סנטמנטליות (מצב עצוב וקשה אך ארעי) כמו ילד הנשאר ללא אמא לפרק זמן קצר, ילד רב עם תברים, נפגע מבגידת חבר, מריבה עם אמא על רקע התנהגות לא נכונה לדוד וכו' - כל אלה מכילים דרכי עיצוב פאתטיות, כשתופעת הבכי היא הבולטת שבהן. הילד או הילדה, בשירי מרים ילן בוכים! גם אם אין זה מקובל בחברה. הבכי מתאפשר גם אם "הדמעות בוכות בעצמן".

יסוד הבכי של הילד נעלם משני שירי הילדים המתמודדים עם מות הורה. דווקא בשירים אלה, שנראה כי הבכי הוא לגיטימי ביותר - נמנעת ילן מלאפשר לילד לבכות בשיריה. נראה כי שיקול הדעת האמנותי שלה גבר על הרצון שלה "לסייע" לנמען מן ההיבט הביבליותרפי. (וברור כי שיקול דעת כזה עמד בפניה בשל בקיאותה בפסיכולוגיה מזה, ובשל האינטואיציות הספרותיות המעולות שלה מזה). הסיטואציה המעוצבת בשיר "אבא שלי", מעמידה ילד קטן שאינו מבין כלל את הסיטואציה בה הוא נמצא. אביו מת ברגע זה ממש, והוא אינו מבין מה זה מוות. אמא בוכה אך הוא אינו בוכה. הוא מעמיד שורת שאלות, ולהן אין כלל פתרון בשיר.

ב"יש לי סוד", הדוברת מבוגרת יותר. זוהי ילדה כבת 8, היודעת שאמה מתה. היא מצוייה רחוק מרגע מות האם וכבר הסכינה עם היתמות ועם המחסור. המרחק מן הסיטואציה של מות האם ממתן את הפאתוס של הילדה היתומה. וכך, באופן פרדוקסלי, דווקא בשירים בהם מוצדק הבכי יותר מכל - דווקא כאן, באמצעות ההרחקה מחד גיסא או עיצוב סיטואציה של אי הבנה מאידך גיסא - אין בכי כלל. וזאת, כדי למנוע עודף פאתטיות בטקסט. כאשר הסיטואציה היא פאתטית - דרכי העיצוב ממתנים אותה. כאשר הסיטואציה אינה פאתטית - דרכי העיצוב יכולים

ליצור פאתוס. באופן זה שומרת ילן על האיזון השירי שלא להיגרף לקיטש.
"אבא שלי" ו-"יש לי סוד", שירים שנושאים פאתטי ובלתי ניתן לשינוי - הם שירים מאופקים בעיצובם, ומה שמאפיין אותם הוא שימוש בפאתוס סמוי ולא בפאתוס גלוי כמו זה המצוי בכל השירים המתארים מצוקות של ילדים, כשהמצוקות הן ארעיות ועשויות להשתנות.

2. בשני השירים הפאתטיים שעניינם מות הורה, וב-"יש לי סוד", עוד יותר מ"אבא שלי", משתמשת ילן בטכניקה הנקראת על ידי שלמה הראל (1992) "תבניות עוקפות של הנגדה". באופן זה פותחים שני השירים בתחושה חיובית המעוררת קונוטציה של גאווה וייחודיות:

אבא שלי הוא יודע הכל
אבא שלי יש לו סוס גדול...

יש לי סוד
הוא לי

והוא רק בשבילי, סוד שלי...

ראשיתם של שני השירים נראית אופטימית. ורק לקראת הסוף מסתברת האמת, העומדת בניגוד חריף לתחושת המלאות שעוצבה תחילה, והניגוד הזה היוצר פער בין הציפיות לבין שבידתן - מעצב את הפאתוס הסמוי, ומחדד את תחושת ההזדהות ואת הבנת הקורא למצב הרגשי בו נתון הדובר בשיר.

3. היסוד הפואטי בשיר "יש לי סוד" הבולט ביותר בשוני שלו, משאר שירי הילדים של מרים ילן הוא היפוך התפקידים בין הילדה לאמה.

בכל שירי הילדים של ילן מועמדת האם כדמות סמכותית, הקובעת לילד איך להתנהג, ומהי התנהגות נכונה. האם "אומרת", וממקומה הגבוה היא גם מחלקת ציונים לילד, "ילד רע", "ילד גיבור ונבון" ועוד. האם יודעת הכל, ויודעת גם את חשיבותה כתומכת ואוהבת את ילדה. האם היא גם הכתובת לילד הנפגע מן העולם החיצון.

בשיר "יש לי סוד", האם אינה קיימת במציאות, אך גם בממלכת הדמיון האם איבדה מכוחה. אין זו אם שמביאה מן העולם האחר ניחומים או מילות ביטחון שיחזקו את הבת היתומה.

הבת הכמהה כל כך לאמה, נוהגת כמבוגרת. היא דואגת שאמא לא תתעצב על מצב המחסור בו היא נתונה. הבת רוצה לשמח את האם ולמנוע ממנה צער - דבר שאופייני למבוגר ביחס לילדו. אך כאן יש כאמור היפוך תפקידים.

הילדה הדוברת בשיר מתחכמת עוד ובוחרת לצאת לקראת אימה בשעת ערב, כדי שהאם לא תחשוף את האמת המלאה על מצב בתה - ותיעצב. הבת נוקטת איפוא שורה של תחבולות כדי למנוע צער מן האם:

הילדה גרה בצריף - וכדי שאמה לא תראה את מקום מגוריה, היא יוצאת אל הכביש. לילדה אין נעליים - היא לוקחת את שמלת השבת ומניחה אותה על ידיה באופן זה שהאם לא תראה את רגליה היחפות. הילדה נראית עצובה וענייה - ולשם כך היא בוחרת לצאת בשעה חשיכה, שאימה לא תבחין במצבה. הילדה הכמהה כל כך לאמה רוצה למנוע ממנה צער, והיא בטוחה כי התחבולות שהיא נוקטת בהן תמנענה מאמה את הצער:

והיא תביט אלי,
לא תראה את רגלי,
היא תראה את שמלת השבת
שלי
אמא שלי.

האם היא חלשה, צריך להגן עליה. קיומה בעולם הילד יחזק את הדוברת. אבל בשיר זה, שלא כמו בכל שירי ילן, הילדה היתומה היא הנבונה והחזקה. היא גם זו הבונה לה את עולם ההזיות, הירח, העננה, ולבסוף מחזירה אליה בממלכת ההזיה גם את אמה, אלא שכמו בשירים האחרים בהם בורח הדובר אל ממלכת הדמיון מן המצוקות - אין ביטחון כי הבריחה הזו תסייע לה כאשר תשוב אל העולם הקונקרטי.

שיר זה מעמיד איפוא את דמות האם באופן שונה מיתר שירי הילדים של ילן, אלא ששוני זה מובן על רקע אינות האם. זהו שיר יחידי בו נוגעת ילן ביסוד האוטוביוגרפי שלה - תחושות ילדה היתומה מאם. ולכן יש בו כמה יסודות פואטיים החרוגים והשונים מאלה המאפיינים את שירי "המצוקות הארעיות" המאפיינים כל כך את דרך כתיבתה.

סיכום:

באופן פרדוקסלי כמעט, דווקא שירי ילן למבוגרים המבוססים על חוויות אישיות של יתמות וגעגועים לאם, דווקא שירים אלה הם חסרי ייחוד פואטי, ומושפעים באופן ישיר מן השירה של בני הדור הקודם, ובעיקר משירת ביאליק. השירים משובצים בביטויים מן העולם היהודי המסורתי, והאם המצטיירת מתוכם היא אם המדליקה נרות שבת, אם הפורשת מפה לבנה ועוד - תמונות של אם מסורתית, שהדמעה הנוטפת מעיניה ונבלעת על ידי בתה - היא אחד המקורות הארספואטיים לשירת הבת.

ייתכן והסיבה לכך נעוצה בעובדה שמרבית השירים האלה הם שירים מוקדמים, כשעדיין ילן לא גיבשה לעצמה סגנון אישי. ואכן, יוצא דופן לחלוטין הוא השיר הנפלא, המאוחר, "כל שירי", המכיל יסודות אוטוביוגרפיים אך כולו מקורי, ואין בו שום השפעה של יוצרים אחרים. זהו מעין אפילוג, שיר סיום, שמעוצבת בו גם סיטואציה אישית ייחודית, ועיצובו - מקורי ונפלא.

בשירים לילדים, אותם החלה ילן לכתוב מאוחר יותר, היא גיבשה לה סגנון ייחודי הן מהבחינה הנושאת והן מן הבחינה הצורנית. לא ברור אם יש כאן התייחסות ל"ילדה" הדוברת, אך ברור שחדרו לכאן ידיעותיה והכרתה את תחום הפסיכולוגיה. האם המעוצבת בשירים אלה היא דמות חיה ופעילה. היא נוקטת בסגנון אוטוריטטיבי: מצד אחד - גוערת ומחנכת, אך מצד שני - אוהבת ללא גבול ותומכת בילד בכל עימותיו עם העולם. היא הכתובת אליה חוזר הילד לאחר כל פגיעה, והיא תמיד מחכה לו, מנחמת ותומכת.

היוצא מן הכלל, המעיד על הכלל הוא השיר "יש לי סוד", שהוא היחיד בין שירי הילדים בו מעוצבת האם כמת. ומכאן שגם דמותה שונה ואחרת מזו המעוצבת ב-11 השירים הלידיים, המייצגים מצוקות של ילד תוך עימות עם סביבתו. בשיר זה מוצגת האם כמי שהילדה צריכה לדאוג לה, שלא תיפגע. זה היפוך תפקידים, הגורר אחריו גם שינוי בכמה מן המאפיינים הפואטיים של ילן.

רשימה ביבליוגרפית:

- * אופק אוריאל: (1984) "מן החלום, מן הדממה, מן השמחה - על מרים ילן שטקליס ויצירתה לילדים". **ספרות ילדים ונוער** תשנ"ד חובי י"א (א') עמ' 12 - 20, 24.
- * אלמוג גאולה: (1995) **תפיסות עולם וגישות חינוכיות ביצירתה של מרים ילן שטקליס לילדים**. הוצאת דני ספרים. קרית גת.
- * ברגסון גרשון: (1983) "הערכים החינוכיים בשירה המודרנית לילדים". **ספרות ילדים ונוער**. חובי ל"ד, כסלו, תשמ"ג.
- * ברנך מירי: (1991) **ילד אז - ילד עכשיו, עיון משווה בספרות ילדים**. ספרית פועלים, עמ' 69-80.
- * גרון רבקה: (1997-1996) **הרצאות במכללת לוינסקי במסגרת לימודי שנה ד': עיונים בשירת מרים ילן שטקליס**.
- * גרון רבקה: (1996) **רצף ותמורה בשירת הילדים של מרים ילן שטקליס**. חיבור לקבלת התואר דוקטור לפילוסופיה. אוניברסיטת בר אילן, רמת גן.
- * הראל שלמה: (1992) **הילד והחיים**, הוצאת בית ימימה, בית ברל, עמ' 109.
- * חובב לאה: (1991) "הזימנר הלירי - וידווי בשירי הילדים של מ. ילן שטקליס באמת!!" 4-5 בית ברל.
- * רגב מנחם: (1989) **אמא היכן את! על מוטיב אחד בשירי מרים ילן הד הגן נ"ד עמ' 93-102**.
- * רו הרצליה: (1978) **ספרות בדרך השוואה**, על "אני לבדי בבית", ל. גולדברג ו"לבדני", מ. ילן שטקליס, **הד הגן מייב עמ' 273-274**.

על סבצינקה כלבלבת וכלכלב

(עיון באחד מתרגומיה של מרים ילן-שטקליס)

מאת: נירה פרדקין

בצד יצירתה כמשוררת וסופרת, מרים ילן-שטקליס העניקה לנו כמה תרגומים מעולים. **תפוחי העלומים** הוא אוסף של מעשיות רוסיות. בשלושת ספריה מצויים תרגומים לסיפורים ושירים של יוצרים שונים כמו ל' טולסטוי - "הדובה הגדולה" ועוד; צ'וקובסקי - "אבא מצחיקון" (המוכר גם בתרגומה של לאה גולדברג בשם כך ולא כך); דמינקה "השמלות של אמא"; הידוע בהם הוא אולי שירו של מרשק - "המטען" המוכר בתרגומה בשם "גברת עם כלבלב". רוב תרגומיה הם מרוסית אך יש לה גם תרגומים מידיש "מקלו של סבא" של מאני לייב, מפולנית "הקטר" של יוליאן טובים. כמו כן היא תירגמה ספרים שלמים כעצרת החיות מאת אריך קסטנר, **תינוק בא לעולם** מאת לוין וזליגמן ועוד¹. בכל התרגומים ניכרת העובדה שהמתרגמת מעניקה לתרגום את כשרונותיה כמשוררת.

המשורר היהודי-רוסי סמואיל מרשק² (1887-1964) היה אחד היוצרים הבולטים בספרות הילדים בברית המועצות. אוריאל אופק כותב שהשיר נכתב ב-1926 ותורגם לעברית בארבעה תרגומים: "גברת עם כלבלב" מרים ילן שטקליס-1943³; "המטען" תרגום חנניה רייכמן - 1944 בתוך הספר **משידי ש' מרשק**; פנינה היילפרין - "מעשה בכלבלב", בתוך הספר **שלפוחיות** 1950 וב"צ תומר בספרו **שירי פלאים ואגדות** 1950.

לעברית תורגמו יצירות נוספות של מרשק ואחת הידועות שבהן היא **המפוזר** שנכתבה ב-1932. גם ליצירה זו יש כמה תרגומים לעברית והידוע בהם הוא זה של לאה גולדברג בשם **המפוזר מכפר אז"ר**.

על מידת הפופולריות של מרשק בכלל והיצירה "המטען" בפרט, תעיד העובדה שכמעט כל העולים מברית המועצות דוברי רוסית, מכירים את שם המשורר ומכירים יצירה זו. לרבים מהם יש גם הספר ברוסית.

השיר⁴ הוא מעין סיפור-בדיחה: גברת עמוסה בחבילות רבות שהכלבלב הוא אחת מהן, מאבדת את כלבלבה. צוות הרכבת נחלץ ממצב מביך בכך שהוא מצרף למטען כלב ענק ו"מוכיח" לה שזה אכן כלבה בתירוץ המנוסח כך שנסתמות טענותיה (למעשה "סותמים לה את הפה" - מסבירים לה שכלבה גדל תוך שלושה ימים).

ההומור בשיר מושג מעצם הסיטואציה, מהרשימה הארוכה של פרטי המטען רשימה שחוזרת שוב ושוב, מהצלליות וכמובן מהפואנטה - שהיא התשובה הסופית שאומר איש הרכבת.

הרשימה הארוכה, שכלבלב הוא אחד ממרכיביה, כבר יוצרת בתחילת השיר את הציפייה שמשהו יקרה למטען ובמיוחד לפריט יוצא הדופן בו - היצור החי שאכן מוציא עצמו מכלל חפץ בכך שהוא בורח.

במהלך השיר מתחזק הרושם שצוות הרכבת מתייחס אל הכלב כאל אחד מפריטי המטען, פריט שניתן להחליפו בפריט אחר. כאשר הכלבלב בורח, "מונים בבהלה" - אחרת אין יודעים איזה מפריטי המטען חסר. התחושה היא שיחסה של הגברת לכלבלב דומה, שהרי במשך הנסיעה לא בדקה מה קורה לו. ייתכן שניתן לראות בפואנטה מעין שמחה לאידה. ואילו הכלב, שאינו חפץ, אלא יצור חי - בורח למרבה המבוכה.

הטיפוגרפיה של השיר מספרת את תוכנו: ההתפתחות בעלילה מסופרת בשורות ארוכות והבית החוזר, המונה את פרטי המטען, בשורות קצרות (למעט שורה אחת). כך במבט אחד, יכול הקורא, שעדיין אינו מורגל בקריאה לראות היכן כתוב מה. באחד הספרים ברוסית (זה שלפיו עבדתי) הוסיפו עוד אלמנט לטיפוגרפיה של השיר: השורות האחרונות, בהן מדובר על הכלב שגדל תוך שלושה ימים, מודפסות באות שמנה יותר.

השיר, העשיר בצליליות ובחריזה, מהווה אתגר קשה לתרגום משפה לשפה. מעניין לבחון כיצד מתמודדים המתרגמים עם אתגר זה. כיצד הם מעבירים את חוויית השיר. במיוחד מעניין לעקוב אחר תרגומה של מרים ילן-שטקליס שמוכר בציבור רחב ומופיע גם לפחות בחמש אנתולוגיות (לבד מספרה של ילן-שטקליס).

לשם כך כדאי להשוות שני תרגומים של חנניה רייכמן ושל מרים ילן-שטקליס. החלק המעניין ביותר בעיון בתרגומים הוא רשימת המטען:

להלן הרשימה⁵:

מַרְשֵׁק (תרגום מילולי)	רֵיכְמָן	יֵלֶן-שֵׁטְקֵלִיס
דיואן (ספה)	ספה	אמתחת
צ'מדאן (מזודה)	חבילה	מטפחת
סקוואז' (מלתחה)	מזודה	ילקוט לא קטן
קרטינה (תמונה שלה)	אמתחת	צנצנת
קרזינה (סל שלה)	מלתחת	קנקנת
קרטונקה (קופסת קרטון לכובעים)	שק לבד	צרור גדלו חצי ענב
ומליניקיה סבצ'ינקה (וכלכלכת קטנטונת)	יחד עם אלה - כלכלכת	וכלכלכ

הן הרשימה המקורית והן התרגומים צליליים מאוד ולכן קל לזכרם ולדקלמם. הרשימה מעוררת צחוק בהיותה בלתי אפשרית. מרשק כולל בה חפצים גדולים כמו ספה וחפצים קטנים כמו תמונה. השורות הקצרות שחורזות זו בזו הן צליליות מאוד, מרכיב הכרחי בשירה לגיל הרך.

אם רייכמן נשאר נאמן פחות או יותר למקור, הרי שילן-שטקליס מתרגמת בחופשיות רבה: היא משנה את החפצים, מציעה גם מילה משלה - קנקנת. החפצים אצלה קטנים יותר "צרור גדלו חצי ענב".

בשני התרגומים, כמו במקור, החפצים רשומים בשורות קצרות, מה שמחזק את התחושה שמדובר כאן ברשימה שהכלב הוא אחד מהפרטים שבה. לאורך השיר חוזרים עוד ועוד על הרשימה עם שינויים קלים לפי התוכן (וגם כדי לגוון).

ה"סבצ'ניקה" ברוסית, היא מילה שאינה מציינת את המין של הכלב ולעומת זאת הכלב הענקי כתוב בלשון זכר. בתרגום לעברית כמובן הכרח לציין את המין. רייכמן מדבר על כלבלבת וילן-שטקליס מדברת על כלבלב (מה שמתאים יותר לכלב הענק שהנוסעת תקבל בסוף). שניהם השתמשו בלשון ההקטנה והחביבות שמתאימה למקור.

ברשימת החפצים שמורכבת משורות קצרות, יש יוצא מהכלל - שורה ארוכה. אצל מרשק (וגם בתרגום של רייכמן) זו השורה הארוכה בה מדובר על הכלב "וכלבלבונת קטנטונת" - כלומר דווקא איזכור הכלבה הקטנה מסופר בשורה ארוכה שיש בה שתי מילים ארוכות. ילן-שטקליס ניסחה אחרת: השורה הארוכה היא אחת לפני האחרונה: "צרור גדלו חצי ענב" - לחפץ הקטנטון מוקדשת שורה ארוכה שקריאתה משאירה את הקורא ללא נשימה ואחר כך באה המילה האחת "וכלבלב". ההבדל באורך השורות, הן במקור והן בתרגומים, מדגיש את "חוסר חשיבותו" של הכלבלב בעיני הכול.

ילן-שטקליס קיצרה את השיר. במקור (ואצל רייכמן) מופיעה הרשימה שמונה פעמים ואילו אצל ילן הרשימה מופיעה חמש פעמים. היא השמיטה את שתי הפעמים האחרונות, בהן מסופר כיצד בראותה את הכלב הענק, הגברת נבהלת, טוענת שזה אינו כלבה ומציגה את הרשימה... ובתשובה הפקיד עונה לה שהחזיר לה את כל מטענה הכולל... גם כלב שגדל. בתרגום של ילן-שטקליס כשהגברת צועקת שזה אינו כלבה ומוכנה למנות את הרשימה, קוטעים אותה ומסבירים לה שכלבה גדל וצמח.

הרוסית במקור, לדברי יודעי רוסית, היא פשוטה ומובנת. בשני התרגומים יש מילים שאינן מוכרות לילדים בגיל הרך. רייכמן משתמש ב"אמתחת", "מלתחת", "שק לבד". ילן-שטקליס לא רק שכותבת "אמתחת", היא גם מוסיפה מילה שהמציאה "קנקנת". אלא שלמעשה פרטי הרשימה אינם חשובים והרשימה היא יותר אוסף של הברות מצחיקות שקל לזוכרן ונעים לדקלם אותן בקול.

להדגמת התרגומים השתמשתי רק ברשימת המטען. גם בשאר חלקי השיר בולטת יכולתה של ילן-שטקליס לשחק בשפה. למשל הקטע על בריחת הכלב:

צפצף הקטר	קפיץ,
ונשא גלגליו,	נבח, ויברח.
והכלבלב-	

כדאי לשים לב לשימוש הרב בעיצורים שורקים בבית זה (צ, ש), עיצורים שמעבירים תחושה של חוסר נוחות. חוסר נוחות אולי של הכלבלב ואחר כך גם של עובדי הרכבת (שהרי הגברת אינה מודעת למה שאירע).

בקדיאת השיר, אפשר להיווכח כיצד ילן-שטקליס מצליחה להעביר את תוכן השיר ואת רוחו: התוכן, ההומור, הצליליות, הפואנטה. היא משיגה זאת בין השאר בזכות העובדה שהתרגום חופשי - היא משנה את פרטי המטען (שהרי לא משנה מהם בדיוק). היא כותבת שהנסיעה ארכה שלושה ימים (במקור כתוב מאין לאן נסעה הרכבת והיכן גילו שחסר פריט במטען). כך השיר בעברית מצטלצל כל כך ברור, שיר שקל לקרוא וגם קל לחזור עליו בעל פה. על מידת הצלחתו (אולי בהשוואה לתרגומים האחרים) - תעיד העובדה שהשיר ידוע ואהוב ואף מופיע בכמה אנתולוגיות.

הערות ביבליוגרפיות

1. וראו: אופק, אוריאל (1985), לקסיקון אופק לספרות ילדים, הערך "ילן-שטקליס, מרים", חלק א' עמ' 303-304.
2. וראו: שם, הערך "מרשק סמואיל", חלק ב' עמ' 399-400.
3. ילן-שטקליס, מרים (1974), יש לי סוד, דביר עמ' 72-76. השיר כאמור הופיע לראשונה בעברית ב-1943 והוא גם מופיע באנתולוגיות שונות.
4. ראו: משרד החינוך והתרבות/האגף לתכניות לימודים (1975), מחרוזות - מדרוך למורה א, עמ' 6/23-6/21.
5. בעבודה זו נעזרתי בחברות ותלמידות שתרגמו עבורי את הרוסית. לכולן שלוחה תודתית.

לילה טוב !

מאת: סבינה שביד

הספרים המצוירים שמאמר זה יעסוק בהם, נועדו לסיפור לפני השינה. אמרתם "סיפור" ולא "קריאה", כי אין דומה סיפור בעל פה לקריאה מתוך ספר.

על ההבדל בין סיפור לקריאה עומד ז'פ. סארטר באחד מחיבוריו ותאורו היפה ראוי לציטוט.¹ בשעה שאמו היתה מספרת לו סיפור, מעיד סארטר "לא היו לי אזניים אלא בשביל קולה ... מתענג הייתי על משפטיה הלא גמורים, על מילותיה המאחרות תמיד לבוא, על בטחונה העצמי הבוטה, המובס תבוטה גמורה ... והתוזר למנוחתו לאחר רגע של שתיקה. סיפור המעשה עצמו היה בבחינת תוספת: זה היה החוט המקשר את המונולוגים שלה. כל זמן שהיתה מדברת היינו יחידים ושרויים במחתרת, רחוקים מאדם, מאל ומכהן. "שתי איילות ביער" ... לעומת זאת קריאה מתוך ספר נשמעה לו זרה ומנוכרת, כאילו הספר הוא המספר את הסיפור ב"קול של גבס".

ספר מצוייר יכול לשמש באמת "כחוט מקשר" בין הילד והמבוגר, בייחוד אם הספר הוא בעל איכות אמנותית, ומסוגל לגעת ברובד פסיכולוגי עמוק המשותף לכל בני האדם, צעירים ומבוגרים.

כאשר אנו מספרים סיפור כזה לילד ומקשיבים להערותיו, אנו משתפים זה את זה בחוויה מורכבת ועמוקה בעלת ניואנסים רבים של משמעות לילד ולנו, ויוצרים תוך כדי התבוננות בתמונות, טקסט אוטנטי, מקורי המשותף לשנינו.

הזמן שלפני השינה הוא זמן קשה לבני-אדם בכל הגילים² שינה היא מעין פרידה מן החיים.

היא קשה מפני שהחיים מעניינים כל כך וחבל לבזבזם על שינה, וגם מפני הטרדות שאינן מניחות לנו, ודורשות תשומת לב מתמדת. לפעמים נדמה שאם נרפה ונשקע בתרדמה, נאבד שליטה בעולמנו, משהו רע ייתרחש ויפגע בנו.

לא רק "הפרידה מן החיים" ואבדן השליטה, מפחידים ומטרידים, גם החושך "ילד רע" שכמותו, מסתיר את הכל מעינינו ועושה אותנו עוד יותר חסרי ישע מול הבלתי ידוע, הלוחה באפלה. אנו שותפים לחששותיו וחרדותיו של הילד, מנסים

להרגיעו לפני השינה, ואחת הדרכים היא דרך סיפור מתוך ספר מצוייר המסופר באוירה אינטימית.

אחד הספרים הותיקים ביותר בז'אנר זה של סיפורי "לילה טוב", הוא ספרם של מרגרט וייז-בראון והמאייר קלמנט הרד, **לילה טוב ירח**.³

קבלתי ספר זה בגרסתו האנגלית לפני כעשרים שנים, מאשה שטענה שילדיה אהבו אותו מאד וחשבה שאולי אמצא בו עניין. למבט עיין ראשון הספר לא עורר בי התפעלות. ייתכן שכבר אז הייתי "מורעלת" על ידי הספרים היותר ראותניים של מחצית השנייה של המאה שעברה, והספר משנות ה-40 לא עשה עלי רושם. אך הוא התחבב על נכדי.

כמו כל הילדים שזכו להתבונן בו, ידעו גם הם את ערכו האמיתי, ברבות הימים הצליחו ללמד גם אותי, סבתם, את סוד קסמו.

ראשית, קצבו של הספר איטי. בתמונה הראשונה עומדים מחוגי השעון שבתמונה על השעה שבע, ובתמונה האחרונה על השעה שמונה ועשרה. למעלה משעה עברה מתחילת הסיפור ועד סופו. שלא כמו בסרטי הטלוויזיה, שהמאורעות מתגלגלים בהם במהירות האור, בספר הקצב עודו אנושי ואפילו איטי במקצת. הוא מתנגן גם בטקסט החסכוני. אנו שומעים את תקתוק ה"מסרק ומנורה ודיסה בקערה", את לחישת ה"גברת ישישה שלוחשת רק "שה" ועוקבים אחרי התמונות המראות לנו בכל פעם חלק אחר של החדר, חדר השינה של הארנב. בחדר חפצים רבים וכמו בתמונת ז'נר פלמית אנו נהנים לזהותם, לקרוא בשמם, לחשוב על משמעותם בחדר זה ועל חשיבותם בחיינו.

גם התמונות, כמו המילים "מתקדמות" לפי קצב. תמונה צבעונית גדולה ואחריה שני פרטים מתוך התמונה הגדולה בשחור לבן. אחת ושתיים, אחת ושתיים, יש זמן לעיין בפרטים ולספר עליהם.

למשל כל אחת מהתמונות שבחדר מספרת סיפור משלה. הסיפור על הפרה שקפצה מעל לירח ושאר קורותיה. שלושת הדובים הגרים בבית אשר ביער ומספרים, כך מסתבר מן התמונה שעל קיר ביתם, על הפרה המעופפת .. כיון שאנו מדפדים לאט ובתשומת לב יש לנו זמן להוסיף פרטים לסיפור. למשל אנו יכולים להיזכר בחפצים השייכים לנו ודומים קצת או "ממש" לאלה שבתמונה. יש לנו זמן להקדיש להם מחשבה, להשוותם, לתהות על ערכם לארנב הקטן ולנו עצמנו.

בינתיים אנו מגלים בתמונה הצבעונית השלישית עוד דמות, אולי אמא או סבתא ארנבה, השומרת על הארנב הקטן וסורגת. אולי בגד חם עבורו?

בדף זה עולה הירח ומציץ בחלון. לירח כמה תכונות ייחודיות שעושות אותו "חבר" קרוב לילד.⁴ הילדים יודעים מנסיונם שהירח "הולך איתם" בדרך ומלווה אותם באורו הבהיר בלילה, כאשר הכל חשוך ומבהיל. לירח יש גם "פנים". לפעמים גדולות ומאירות כמעט כפני אמא, ולפעמים, אם מתבוננים בו היטב, אפשר לזהות בו דמות, כמו של אבא או של חבר. הירח אמנם נוכח תמיד, אך צורתו משתנה לעינינו. לפעמים הוא עגול, לפעמים הוא קטן ומתארך, לעולם אין הופעתו כתמול שלשום. בזה הוא דומה במקצת לילד המביט בראי ורואה את שינויי דמותו לנגד עיניו כמעט כל חודש, כל שבוע.

ההתבוננות בחפצים היום יומיים, שיתופו של הירח הידידותי בסיפור והחזרות הרבות על כל הפרטים, יש בהם כדי להרגיע. הם תורמים לתחושה, שלמרות החושך שכבר מתחיל לרדת על החדר, כל החפצים נשארים במקומם. אנו יודעים היכן הם ואיך הם נראים, גם כאשר החדר יחשיך ועדיין לא תאבד לנו השליטה. גם אמא לא תטוש אותנו אף על פי שאין אנו רואים אותה בכל תמונה, היא חוזרת מדי פעם. ויש גם ירח המאיר באור יותר בהיר, ככל שמתעמקת החשכה. והחשכה אמנם הולכת וגוברת, עד שבדף האחרון שוקע הכל באפלה כמעט גמורה. אבל לא הכל ב"לילה טוב ירח" שקט, מתוק ומרגיע. צרוף הצבעים, אדום-ירוק איננו נעים לעין. לפי טענתו של ואן-גוך, יש בצרוף דבר-מה רע ומושחת.⁵ עור הנמר גם הוא מעורר פחדים, כך גם העכבר וזוג החתולים ... אך דוקא הדברים המפחידים, מאפשרים את הדיבור על החושך ומה שמפחיד בו, על ה"רעשים" הנשמעים באפלה, על מפלצות העוטות עוד נמר, על עכברים, חתולים ושאר "יצורי הפרא" ופרסוניפיקציות אחרות של חרדות הילד.

בדף האחרון של הספר נרדם הארנבון נרדם יחד עם זוג החתולים, לאור כוכבי הלילה הזוהרים ולאורו של הירח הצופה בו מלמעלה.

לילדים המכירים גם את ספרם האחר של הצמד וייז-בראון והארד, ניתן עוד רמז מרגיע.⁶ התמונה השלישית התלויה על קיר חדרו של הארנב לקוחה מספרם ששמו: The Runaway Bonny שלא תורגם לעברית.⁷ בספר זה הארנבון הקטן מופרד פעמים רבות מאמו, אך הוא תמיד מוצא אותה וחוזר אליה. באופן זה מבטיחים שני מחברי הספר, בדרך מטפורית, את ה"סוף הטוב" גם לארנבון הקטן שבמיטה.

לדעתי ספרה החדש של מירי לשם-פלאי, כשהלילה ירד על החדר...⁸, הוא בעל אותן סגולות טובות של סיפור "לילה טוב" מצויר, היכול לשמש כחוט מקשר להדברות אינטימית בין הילד למבוגר.

זהו ספר מצויר ללא טקסט מלווה. בתמונה הראשונה רואים ילדה יושבת במיטה ומציירת לאור מנורה. שעת ערב. השעון העומד על יד המיטה מראה שהשעה כבר שמונה. החדר חשוך ורק הירח מציץ מבעד לחלון ומאיר את החפצים באור חיוור. הכרית, השמיכה ופני הילדה המציירת, מוארים על ידי המנורה הדולקת. הילדה נראית משועשעת ממעשה ידיה, שאיננו יכולים לראותו. אנו יכולים רק לנחש שזהו ציור צבעוני, כמו צבעי הפנדה המונחים על השלחן ואולי הוא דומה לציור הארנבים התלוי על הקיר מאחוריה.

בדף הבא אנו רואים שהמנורה כבתה, הציור שהילדה ציירה מונח על השלחן, החדר שרוי באפלה והילדה נרדמה.

ספורה של מירי לשם מתחיל מן המקום בו הסתיים ספורם של בראון והרד, בערך בשעה שמונה בערב, אחרי שהילדה נרדמה.

בדף הבא אנו רואים סוף סוף את ציורה של הילדה בצורה ברורה. הוא מופיע בגודל כמעט מלא של דף ציור הלקוח ממחברת סטנדרטית ומציורות בו חמש דמויות.

במרכז הדף יושבת ילדה לבושה בגד מנוקד, ממש כלבוש הילדה הישנה. שערותיה של הילדה שבציור סומרות, והבעת פניה מבוהלת. מסביבה כמו ארבעת הכרובים, ניצבים ארבעה יצורים: ציפור בעלת כנפי דרקון, אריה החושף את שיניו, פיל מכונף בעל גיבים חדים, ויצור הנראה כמו הרוח מנס-לוך. מלבד הציור מונחים על השלחן גם עיפרון ומחק. אי אפשר לומר בודאות שליצורים המצוירים הבעה מפחידה ממש, אך הם גדולים לעומת הילדה, הם מקיפים אותה מכל צד, ולנו ברור שהילדה פוחדת.

בדף הבא היא נראית בורחת בבהלה מתוך הדף, לתדהמתם הגלויה של כל היצורים המצוירים.

גם היצורים מתחילים לצאת מתוך הדף... ספק רודפים אחריה, ספק הולכים בעיקבותיה. הילדה מרימה את המחק... אך אחד היצורים המפחידים כבר ניצב מאחוריה.

בינתיים השעון מורה על השעה שלוש בלילה.

הילדה שציירה את הציור ישנה בשקט במיטתה כאילו אינה מודעת כלל לחרדות של בת דמותה המצוירת, אשר הצליחה להחליק על גבי עיפרון אל מתחת לשמיכה ולהתחבא שם עם המחק מפני היצורים הצועדים על השמיכה.

בדף הבא היא מצליחה להפתיעם. היא שולפת את המחק, ובהנף יד מוחקת את כנפיו של הפיל. פעולה זו מפחידה את כל היצורים, והפיל קצוץ הכנפיים פורץ בככי.

היצורים פונים אל הילדה המצוירת כמו בבקשת רחמים על הפיל, שהדמעות פורצות מעיניו. הילדה מתרצה ומציירת שוב כנפיים לפיל לשמחת כולם.

בינתיים השעון מראה על שעה שש ועשרה. כבר מאיר הבוקר. כל היצורים, וגם הילדה המצוירת, שבים אל תוך הגיליון שממנו יצאו והם נראים שם שמחים ועליזים.

גם הילדה שציירה אותם בערב הקודם מתעוררת משנתה. היא נזכרת בציור ומביטה בו בפליאה, כי ראה זה פלא: כל היצורים מחייכים אליה מן הדף המצויר! האם כל הסיפור המפחיד לא היה ולא נברא?

האם היה זה חלום? או אולי חרדות ופחדים שהטרידו את הילדה, מצאו את ביטויים בציור והיא המשיכה להלחם בהם באמצעות העפרון והמחק עד לנצחונה עליהם?

עולמה של הילדה מצוייר בצורה ריאליסטית כביכול, "לפי הטבע". תאור הדמות כמו תיאור החלל והתאורה הם "כמו במציאות", לכן קל לדבר על הילדה שבתמונה כעל דמות חיה, שאפשר להזדהות איתה ולספר בשמה את סיפורה. לעומת עולם זה מופיע העולם הפנטסטי של היצורים בסגנון תמים, כביכול, כמו בציור ילדים.

בסיפור מתערבבים ה"אמיתי" עם ה"דמיוני". הילדה המצוירת מתכנסת מתחת לשמיכת הפוך של הילדה האמיתית. באופן זה הופך הדמיוני לחלק אינטגרלי בסיפורה. גם לנו המתבוננים בתמונות, קל יותר לבטא את עולם הדמיונות והחרדות, המסתתר בדרך כלל מפני השמש הזורחת, באמצעות דימויים מצוירים, וכך הופך הסיפור שבספר לסיפור שלנו.

"כשהלילה ירד על החדר"... הוא טקסט פתוח המאפשר כמה פירושים.

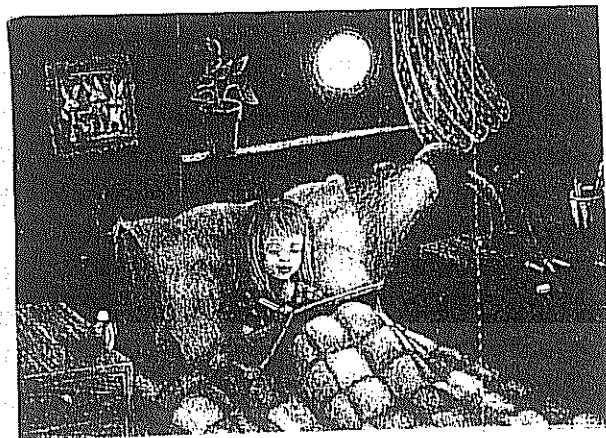
למשל: המתבונן בדף שבו רואים את הציור, לא ימצא שהיצורים שבו מפחידים מאד, לעומתו יבין מתבונן אחר לליבה של הילדה הבורחת מן הדף מרב פחד. יש המפרשים את כל הסיפור כחלומה של הילדה המציירת, ויש הרואים בו בעיקר את הרפתקאות הדמות המצוירת, שיש לה חיים משלה, חיים שאינם קשורים למציירת אלא דוקא לנו ולחלומותינו המפחידים. המתבונן עשוי לגלות שלסיפור כמה משמעויות שאינן סותרות זו את זו.

ההתבוננות המשותפת של המבוגר והילד באותו סיפור מביאה אליו פרשנויות הלקוחות מעולמות שונים. ייתכן שהמבוגר האמון על חשיבה לוגית וסיסטמטית, ידגיש את הצד "ההגיוני" ברצף התמונות. לעומתו הילד אולי יגלה את הצד הפנטסטי, או ישליך על התמונות את חרדותיו.

אם הסיפור "לילה טוב ירח" בא לעזור לילד להפרד מהפעילות היום יומית וטירדותיה, לשחררו מפני פחד אבדן השליטה בעולם ההולך ומחשיך, הרי הסיפור "כשהלילה ירד על החדר..." , בא להכינו לעולם הדמיונות וחלומות שאיננו פחות מפחיד, עולם שאנו מרגישים בו מאוימים וחסרי ישע. שני הספרים, כל אחד בדרכו, מנסים להעצים את הילד ולהעניק לו את התחושה שיש בכוחו לגבור על פחדיו, שהוא איננו לבדו בחושך בלילה.

איור מן הספר לילה טוב ירח

איור מן הספר כשהלילה ירד על החדר

אם הסיפורים המצוירים שתארתי יסופרו תוך מגע אוהב, תוך שיחה המאחדת את המספר והמאזין במעין "מחירת, רחוקה מאד, מאל ומכהן כמו שתי איילות ביער", הם ימשיכו ללוותו גם אחרי שהמספר לא יהיה עוד על ידו, גם כאשר הוא בעצמו יספר סיפור זה לילד אחר, ואולי תשמר בליבו תחושת הביטחון והשלוה שחווה בהיותו ילד, ותלוה אותו גם לעת זקנה.

הערות ביבליוגרפיות

1. ז. פ. סארטר - המילים, תרגם א. אמיר / ספרית הפועלים 1966, עמ' 31 - 32
2. ה. רז - עם רדת יום / הז הגן, פברואר 1994
3. M. Wise-Brown, Picture C. Hurd - *Goodnight Moon* \ Harper & Row 1947.
4. גירסה עברית: **לילה טוב ירח** בתרגומו של מלצר / אדס, מוציאים לאור / ים 1983
5. סבינה שביד - "מעשה ביצירה ובצורך" / מכון מופית, משרד החינוך, 1996 עמ' 58
6. Douglas Cooper - *Drawings by Vincent Van Gogh* \ Macmillan 1955 \ p. 73.
7. E.H. Spitz - *Inside Picture Books* \ Yale Un. Press 1999 \ p. 34
8. M. Wise-Brown & H. Hurd - *The Runaway Bonny* \ Harper & Row 1942
8. מירי לשם-פלאי - **כשהלילה ירד על החדר...** הוצאת הקיבוץ המאוחד 1999

על עלילות לוט ואיילות בשלג (1) עלילות לוט

כתבה: זרבה קור, איורים: פישל קישקה, ספריית בית-אל, 1999, 147 ע"פ, ענוקד.

מאת: גרשון ברגסון

בספר לח' פרקים, ורובם ספוגים הזמור וביקורת על המורים בביה"ס. קשה לי לפרט ולצטט אותם, כי קשה לבחור מה עדיף על מה.

המחברת מתארת את ההווי בבי"ס דתי, אך אין להסיק מכאן שהאפיון המתואר מתייחס רק לבית ספר זה.

אפשר ומותר לשער שתיאור השלומיאליות של רמליהו, בין יתר הדברים אינו מתייחס רק לו. יש כאלה גם במערכת החינוך כולה.

זרבה קור מתבוננת במורה בעין חדה, ואולי ילמדו לקח גם מורים ומורות אחרים, שלא השכילו בכוח עצמם לראות את החסרונות בעבודתם עד שמישהו מן הצד האיר להם אותם.

דוגמאות: אני אקנה את ביה"ס שלנו - "כמו שקונים כשמחת-תורה פתיחה וסגירה של ארון הקודש"; או כמו שקונים את ה"אתה הראית לדעת שלפני ההקפות".

את המורה המטופשת, המורה לחשבון, היא מתארת כך:
"לוט! שב ועבוד. תפסיק עם ההתחכמויות",

"אם לא תגמור את העבודה בחשבון - אני אביא לכתה שוטר ששיגח עליך",
"שוטר? פרצתי בצחוק, "למה שוטר, מה את חושבת שאני תינוק?"

המורה לחשבון החוריה והוריקה והצהיבה: "צא מיד מהכיתה, שב במסדרון ושם תפתור את התרגילים שלך בחשבון".

לוט, שהיה גיבור בכיתתו ונבחר ליו"ר מועצת התלמידים, מתואר בשיחה עם המנהל שישב בכורסתו ופכר אצבעותיו בעצבנות:

"אדוני, אמרתי לו, בוא נתחיל יפה את השנה, אתה לא תבקש לראות את אמא שלי-ואני בתמורה לא אבקש לראות את אמא שלך".

"הוגן, הוגן." "צהרים טובים, אדוני המנהל."

בשיחה זאת מובלטים כמה דברים:

המנהל פכר אצבעותיו בעצבנות. למה? בשל הכישלון של "השיעור לדמוקרטיה", הוא מפחד שקהל הבוחרים יצביע בעד לוט וישיג שינויים בביה"ס: הבוחרים ילכו לעיריה וישיגו תמיכה במגרש כדור-רגל, יקימו תזמורת ויכללו בה כלל הבנים והבנות שלומדים נגינה, יבקשו טיול קצר בכל ראש חודש, במערכת יהיה שיעור חופשי.

המנהל התעצבן כי לא ידע איך לקבל ולחלק את "שלטון" ביה"ס עם גוף נוסף.

האיום שתלמידים ילכו לעיריה וישיגו את אשר המנהל לא ישיג - יסכן אולי את מעמדו: השיחה של לוט, יו"ר מועצת התלמידים, עם המנהל מעמידה באורח גרוטסקי את שני הגורמים, שווה בשווה את שניהם וכמסקנה מכך: אמא של לוט לא תוזמן לראות את המנהל, והוא לוט לא יראה את אמו של המנהל.

קור מבקרת גם את חוסר יכולתו של המנהל בהצגת "מערכת השיעור":

"המערכת משפיעה לעתים על עצם ההוראה ועל מהותה, ומערכת בנויה כהלכה עשויה לתרום במידה ניכרת להישגים לימודיים טובים יותר, ולהיפך - מערכת שכנייתה לקויה עלולה לגרום להישגים דלים" *

המערכת בביה"ס לקויה בשל אי התאמה בין המנהל לבין מזכירתו.

המנהל נכנס לכיתה ומכריז: "תלמידים יקרים, יום גדול לנו היום-יש מערכת קבועה". ואילו מזכירת ביה"ס, שנכנסה לכיתה לפני כן מודיעה: "המערכת עדיין בגיבוש סופי", על כן היא מבקשת מהתלמידים להביא למחרת: גם משנה, גם מולדת, בעצם תביאו גם חשבון...אתם יודעים מה?-תביאו גם עברית וגם תורה"

* ראה גרשון ברגסון: "מערכת השיעורים בביה"ס, אוצר המורה 1970

המחברת מתארת כמה תעלולים כמו הפעלת ווקמן בכיתה או נעילת הכיתה מבפנים. מגיע המנהל-והכיתה סגורה.

תעלול נוסף: המורה רואה שלשאלותיו אין תשובה מצד התלמידים. הוא קורא: "עוד ידיים, עוד ידיים, תצביעו, תצביעו". אבל במקום אצבעות ותשובות נשמע צליל הווקמן בכיתה.

שני תנ"כים הביא רמליהו המורה לתנ"ך לאסיפה משותפת של הורים ותלמידים. לוט אמר שיש לו כבר אחד, והוא לא זקוק לשניים, ואמו אומרת: "תמיד טוב שיש שניים, אחד חלבי ואחד בשרי", ואשתו של רמליהו מוסיפה: "טוב שלושה-אחד פרווה".

המורה רמליהו כדמות מצחיקה: "קנח את אפו בקול רעש גדול... ואמר בקול נורא ואיום: ינסה עכשיו מישהו להפריע לי", בכיתה עלה רחש קל של זמזום: בזז, בזז, גלית קמה על רגליה להימלט מן התופת. המורה אמר "אל תדאג", היא אליך לא תבוא", המורה שלף ממחטה גדולה מכיס מכנסיו, ובקול "תרועה שברים תרועה" הטביע בה את חותמו.

הזמזום בכיתה נמשך והמורה אמר: "לוט, אסוף חפציק'... ולך תסביר למנהל מה פשר הזמזום הזה על הבוקר".

נמשך ויכוח עם המנהל. לוט מספר את שאירע בכיתה, מסביר שצליל ה"בזז" נשמע מטור שלישי, והוא יושב בטור ראשון.

הוא שב ומסביר שיש לו שיטות משלו להפריע בשיעור ולעוף החוצה, בשיטת "גרר"... החרישי.

המנהל מאמין לו ושולח אותו חזרה בהתראה: "הרי ברור לכל הדיוט שלא אתה עשית את ה"בזז"..."

המנהל נכנס ומודיע שדבורה עקצה את בנו ומציע להביאו לרופא.

לוט מאחר להיכנס לכיתה כשרמליהו מושך מהתה "שלוקים מאושרים לכל אורך השיעור... והתה אינו כלה".

רמליהו מצהיר שהתה מחזק אותו, מחדד את מוחו, משחיז את לשונו וממליץ לתלמידים בכל פה-לשתות רק תה.

המורה רמליהו בתגובה לכניסתו המאוחרת של לוט מודיע באירוניה: "הממ... תלמידים... ראו מי פה הדכרים... פניך מוכרים לי האם לא למדת אצלנו איזו תקופה?"

"הכיתה גועשת, אפילו ברוך, החבר הכי טוב שלי, גועה בצחוק כמו פרה..."

והמורה ממשיך "וכיכד לא שמעת את הצלצול ... האם לא נתלה על צוארך פעמון, כדרך בני הבקר, שור מועד שכמוך" ?

ורמליהו ממשיך להשוותו לפר. והוא מכריז שאין ללוט "המבט הזה, החכם בעיניים". הוא מסתמך על פרשת משפטים, וקורא: "כי תפגע שור אויבך, או חמורו תועה, השב תשיכנו לו". המורה מסביר: "פגשתי אותך בבוקר ואתה כולך תועה, לכן אני מקיים מצוות "השב תשיכנו" ומשיב אותך הביתה אל אבא-לה".

המורה רמליהו מתואר כדמות גרוטסקית, מנצל כאילו את ידיעותיו בתנ"ך ומשווה תלמיד לבעל-חיים, בלא להרגיש את העלבון והפגיעה בנפשם של תלמידיו.

אך זהבה קור אינה מסתפקת בביקורתה את המורה, היא פוגעת גם במנהל, גם במורים אחרים, וגם בתיאור גרוטסקי של המשפחה אינה מניחה את ידה.

(2) איילות בשלג

כתבה: רוני גבעתי, איירה: יערה קשת, ספרית-פועלים 2000, 132 ע"פ הספר מלווה במוטו משל קורצ'אק, ובו נאמר:

"כל אדם יש לו אב אחד, ואם אחת, שני סבים ושתי סבתות... כל אחד יש לו. לא כל אחד רואה... יש ילדים שלא הכירו את סבתא שלהם".

יאנוש קורצ'אק

מתוך עיתון הילדים "מאליפושגלונד"

לא בכדי מביאה רוני גבעתי את המובאה של קורצ'אק, משום שהיא מתרכזת בנושא זה באמפתיה וסבא אליהו הוא אחד הגיבורים בספרה.

היחס לסבים וסבתות של גפן - הילדה הגיבורה המשנית - אמביוולנטי, כבד בפתיעות הספר אנו קוראים על הבית בקיבוץ שבו גרים הסבים והסבתות: "שום ריחות טובים ודיבורים לא עולים משם, רק מידי פעם שיעול או נקישת מקל", וגפן עוברת שם במהירות, כי אינה רוצה לא לקבל ממתק, ולא לסבול את "רוח הזקנה והליטוף הרועד על ראשה".

אך זו לא כל האמת. במכתב פרטי אלי כותבת רוני: "יחסי ילד-סבא הם בעיני שני הקטבים המופלאים ביותר של החיים... אצלנו יש ליחסים אלה פן נוסף של העידורם בנסיכות טרגיות וכל שעוכרות השנים ועולה הגיל, גוברים דווקא הגעגועים".

אך העלילה בספרה אינה מתמקדת רק בנושא זה. יש בספרה של גבעתי נושאים נוספים, הן במכוון והן בדרך של אסוציאציה וכולם מותחים ומסקרנים.

בספרה של רוני 54 כותרות משנה. הן מסקרנות ומעודדות את הקורא להמשיך ולקרוא.

בספרה של גבעתי אנו קוראים על געגועים עזים למה שאינו בנמצא. גפן הילדה רוצה להיפגש עם אמיר שבורת ממנה והיא אינה מבינה למה. אבא שלה עושה מאמצים להביא את אליהו אביו מליטא, אמא מנסה להבין את מצב רוחו של אליהו ושוקלת "איך לסדר את החדר שלו ככה שיהיה הכי דומה לבית שלו שם בבית-הילדות של אבא".

אבא קנה בשוק הפשפשים ביפו סמובר ישן (מיחס), ואמא "צחצחה עד שהבריק", כדי שבאופן פסיכולוגי יהיה דומה "לעולם שאבד", והיא חולמת חלומות שונים שבהם מפריעים ולא נותנים לסבא אליהו לצאת מליטא ולהתחבר לבנו בארץ. הם עושים כל שבאפשרותם ומגייסים אביזרים וחפצים שיזכירו לאליהו את עברו. צעיף, ורניה, (ריבה), ספר בלטבית, עוגות כפי שאכלו בלטביה, זכרונות מילדות של לימוד עברית והווי כפי שהיה בביה"ס "תרבות" בו למד אליהו וזכר מלים ומשפטים בעברית.

אבל כאשר החלום מתגשם ואליהו הגיע - כולם חשו באכזבה נוראה. הזמן שאליהו היה באווירה אחרת השפיע עליו, הוא התנסה בחוויות קשות. איבד את זכרונו, אינו מכיר את בנו, גפן מנסה - כי אליהו היה רופא ילדים, הוא ממלמל מלים שהיא מצליחה לקלוט: "יזוס, מריה, אמן".

בסופו של דבר הם מבינים שהוא רוצה לחזור למעון שבלטביה.

המפנה חל כשגילו איילה שוכבת "מבלי שנלכדה" וסבא אליהו, שנקרא עכשיו אנטון, נותן הוראות לגפן איך לעזור לה, ואמיר רץ הביתה להביא תחבושות, יוד, משחה, שמיקה, "כל מה שיש בבית". אנטון מטפל באיילה שנולדה זה עתה. השלג והעברית החזירו לו את הזכרון של סוניה אישתו. הנכדה גילתה זקן אחר. "הוא לא מבקש דבר, לא מטריח, לא מעכב אותה, לא תובע שום דבר. ומוזר, נדמה שמשוה הפוך קורה".

ולא רק היא, גם אפרים רואה שאבא שלו מנענע בראשו לאט לאט.

ויש בספרה של רוני בעיות נוספות. אמיר אינו הולך לבית-הספר ולא נמנה עם הצעירים במוסד ולונה, אמו, מסבירה איך הוא גדל "בצל הפחד מהפצצות" בלי אבא "אבל גדל עם סבא שהיה ביניהם קשר מיוחד במינו".

היישובים, זה שבמעלה ההר "ספירים" וזה שלמטה בעמק, הם יותר מסתם שמות "כתר של פנינים" - כך מכנים את הספירים, כי כך זה נראה בעיניהם. הרי גם לונה ואמיר שגרים שם באו מכפר הררי בצרפת לא"י.

אמיר אינו הולך לבית-הספר, הוא מסביר: לקרוא אני כבר יודע אז בשביל מה צריך בית-הספר ולמי יש חשק לבית-הספר?

אפרים מזמין את אמיר לבקר אצל הנערים שלו (קבוצה אותה לקח תחת חסותו), ואמיר חושב "שישכח מזה". אמיר "לא יצטרף לחבורה שלו, לא מוכן שיגידו לו כל היום מה לעשות".

אנחנו קוראים על ילדי רחוב, וגם אמיר היה ילד רחוב, אחרי שאביו נהרג בהפצצה.

היו במוסד של אפרים ילדים שונים, "גדולים ואלמים", והיו מאבקים וקטטות... "אמיר רק הלך והדרדר" .. ומאז לא מוכן לשום בית-ספר, לשום מסגרת".

רוני בתמצית, מסבירה את ההווי של מוסד ומדגישה את הנושא החינוכי המורה על ההוראות הנוקשות של עשייה והתנהגות. הקורא יסיק כאילו בחיי משפחה אין כללי התנהגות, ולא מכותיבים מה לעשות וכיצד.

יש בספר עושר לשוני, שפע תיאורי טבע יפים ומרתקים, תיאור פלסטי לכל אורך הסיפור, הנה כך: "נוסעים לספירים, בשקט השבת על המדרון הנוכט, בשתיקה של שלושותם בשמה החורפית, בטלטולי העגלה, בקצץ נקישות הפרסות, בתנועת הסוסה הגמישות, כחריקת הגלגלים בגלישת הארגזים שעליהם הם יושבים, בחבטות הקלות, בהחלקה מצד לצד עם כל עיקול בכביש".

סיפורה של רוני גבעתי, מעורר התרגשות וסקרנות, וכדאי להמליך לפני הקוראים הצעירים שוודאי ייהנו ממנו וימליצו לחבריהם לקרוא אותו כספר בעל ערך חינוכי וספרותי.

אברהם שלונסקי על ספרות ילדים

שלונסקי מוסר לעצמו דו"ח מהי ספרות-ילדים ודן בבעיה זאת במאמרו "ספרות ילדים או ספרות ילדותית". אחד הקווים המאפיינים את תפיסתו בתחום זה הוא, שאינו גורס התיילדות. "אסור לסופר לכתוב 'במיוחד', 'רק לילדים', לרדת לקומה הנמוכה של הבנת הילד... הילד רוצה לטפס אל על... אי-הבנה היא תמיד גורם מעורר ליצירה! לא יבין - ובכן ישאל. גירה של פתותי-לחם לעוסיים אין נותנים אלא בפייהם של יונקים חולניים".

ובמקום אחר טוען המשורר "שגרה אנטי-פדגוגית היא לטעון, שספרות-ילדים היא ספרות הקמץ-אלף. הגמגום הדרדקי, הקבצנות הלשונית, הדימויית-הציורית מתוך ההנחה המוטעית, כי ילד הוא מן הקבצנים ברוח".

מתוך ספרו של ג. ברגסון שלושה דורות בספרות ילדים העברית עמוד 238.

רים, הילדה מעין-חוד - מסר של דו-קיום בשלום

רים, הילדה מעין-חוד, כתבו: תמר ורטה ועבד אל סלאם יונס, צילומים: שימי נכטיילר ודניאל ורטה, הוצאת: הקיבוץ המאוחד וקרן אברהם, 1999, 22 עמ', מנוקד.

מאת: ירדנה הדס

הספרון בן עשרים וארבעה העמודים נכתב ע"י תמר ורטה-זהבי, ילידת ירושלים, ועבד-אל סלאם יונס, פסיכולוג, יליד הכפר ערערה. המחברים עוסקים בהנחיית קבוצות ילדים מעורבות (ערבים ויהודים).

הכפר עין-חוד שוכן, כידוע, בצידו של עין-הוד, כפר האמנים.

רוח של אחוות-אנוש מנשבת בין דפיו של הסיפור.

האני המספר(ת) היא הילדה רים (שפירושו: איילה). היא המספרת, ה"מצלמת" והמתווכת בין האריה לבין החיות, שהיא מאמצת ומביאה הביתה: כלב עזוב, חתלתולה תועה, ארנבת פצועה.

מטבע הדברים, ההורים מביעים הסתייגות בכמה מן המקרים: את הכלב הם מוכנים לקבל "עד שיבריא", ואז יימסר לבית מאמץ; על החתולה הם אומרים שהכלב יזיק לה; על הארנבת כבר אינם אומרים דבר: שלוש נקודות "קוטעות" את הסיפור - ולילדים הקוראים ברור, שהיא אומצה כקודמיה.

הילדה המספרת חוגגת ניצחון: הסובבים אותה "כבר למדו שכלב וחתול יכולים להיות חברים".

השלכותיו של הסיפור ברורות: הרצון הטוב עשוי להביא לידי שלום גם בין אויבים מושבעים (ככלב - והחתולה).

הטקסט מוגש בשתי שפות: עברית וערבית. תצלומי בעלי-החיים הם יפים וברורים לילד הקשוב לסיפור. נכדתי מור אמרה עליו: "זה באמת "שלום"..."

*הצילומים הם של שימי נכטיילר ודניאל ורטה.

בימים אלה הלך לעולמו המשורר, הסופר והמתרגם שלמה טנאי. ברשימת זיכרון, שהתפרסמה ב"הארץ" (13.1.2000) מסופר על פועלו כמשורר, מתרגם (התמסרותו לתירגום שירי היינה), עורך ופעיל תרבות. נאמר שם אומנם שכתב גם ספרי ילדים, אך שום ספר אינו נזכר שם בשמו. כנראה, ש"ספרות ילדים" אינה חשובה מספיק... בלקסיקון אופק לספרות ילדים, לעומת זאת, מופיעה רשימה ארוכה למדי של יצירות לילדים שכתב ושתרגם. בין הספרים, שכתב, נזכרים: יונים בחלום, גבוה גבוה, שני אוזנים שובבים ועוד. הספר המעניין והמיוחד, שלו תוקדש רשימה זו, הוא פלא-איש שיצא בשנת 1972. הספר על פי הגדרתו של אופק, הוא "אגדה ריאליסטית על איש-זהב, המואס בעושר ומתחיל לחיות חיים רגילים".

כפי שנראה, המסר של הספר, שנכתב לפני כשלושים שנה, הוא אקטואלי היום עוד הרבה יותר משהיה בעת פירסומו: על ההבלות שבחומרנות ועל הרדיפה אחרי הכסף לשמו, שאינה מביאה אושר לאדם. הנושא, כמובן, אינו חדש, אך מה שנקרא פעם כמעשיות מקבל היום, בישראל של שנת אלפיים, משמעות ריאליסטית, כמעט ביטוי למציאות ולחלומות של רבים.

על המאמר הידוע בפרקי אבות: "מרבה נכסים מרבה דאגה", כותב הפרשן רבי עובדיה מברטנורה: "מרבה דאגה: שמא יגזלוהו או שמא יבואו עליו ליסטים ויהרגוהו. וחסיד אחד היה מתפלל: 'המקום יצילנו מפיזור הנפש'. ושאלו ממנו מהו פיזור הנפש? אמר להם: 'שהיו לו נכסים מרובים מפוזרים במקומות הרבה וצריך לפזר נפשו לחשוב לכאן ולכאן'. 'העושר, על פי הפירוש הזה, מונע מהאדם מלהתרכז בעניינים המהותיים שבחיים. מימי ילדותי הרחוקים אני זוכר סיפור שנקרא בשם "אברהם הכספי". אני זוכר את פרטי הסיפור, אלא את הפואנטה שלו: אברהם הכספי יורד לחדר האוצר שלו כדי ליהנות מן הכסף והזהב שצבר. לפתע נסגרת הדלת הכבדה והוא אינו יכול לצאת, וקריאותיו לעזרה אינן מועילות לו. כעבור זמן פורצים משרתיו את הדלת ומוצאים את גופתו של אדונם. על הקיר הוא הספיק לכתוב את המוטו של הסיפור: "אברהם הכספי, העשיר הגדול, מת ברעב". העשיר הגדול, למרות מה שנדמה לסביבה המעריצה אותו, זקוק לאותם אמצעי מחייה כמו העניי שבעניים.

הסיפור הזה הוא אילוסטרציה לפסוק הידוע מספר משלי: "לא יועיל הון ביום עברה" (משלי, י"א, 4). באותו נושא, אבל בהיבט רחב יותר, זכור לי ממעשייה עתיקה שנקראה בשם "בלי כותונת". מעשה במלך שהיה חולה מאוד ולא נמצאה לו כל תרופה. עד שבא

רופא אחד ואמר שאם ילבישו את המלך כותונת של איש מאושר הוא יירפא ממחלתו. שליחי המלך פושטים בארץ ומחפשים איש כזה, אך הם מעלים חרס בידם. והנה, כאשר כמעט התייאשו מחיפושיהם, הם מגלים איכר שהוא עני מרוד, שאין לו טענות לאיש ומגדיר את עצמו כמאושר. אולם כאשר עטים עליו שליחי המלך להסיר את כותנתו, הם מגלים להוותם שאין לו כותונת... אושרו של אדם אינו תלוי בהישגים חומריים, אלא בערכים פנימיים שמעניקים לו שלווה ושמתה. דווקא הדברים שאינם ניתנים למדידה ולכימות הם מהות החיים הטובים, כמו האהבה, למשל: "אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה, בוז יבזו לו" (שיר השירים, ח' 7).

זהו הרקע של הסיפור האליגורי של שלמה טנאי, **פלא-איש**, סיפור בן עשרה פרקים ו-74 עמודים. שמו של גיבור הסיפור הוא איש-זהב. מתכונת התיאור היא בהחלט ריאליסטית: הוא גר בתל-אביב, הוא בן 37, נשוי ואב לשלושה ילדים. אבל בהתאם לשם משפחתו גם שמו הפרטי הוא סימלי: מטמון. ומדוע? "מטמון קראו לי בהיולדי. הורי רצו, כנראה, שיהיה לי מטמון" (ע' 6). הוא רדוף על ידי אובססיה אחת: כסף! את הכסף הוא מרוויח באמצעות הונאות שונות ומשונות: הוא מרמה במשקל חפיסות השוקולד שהוא מייצר, הוא מוהל את המיץ שהוא מוכר במים וכו'. הסופר מכנה אותו בשם שהוא גנאי בעיניו: "איש-כספים". מולו הוא מעמיד את סולם "המקצועות החיוביים" על פי הסדר הבא:

"כי איש-זהב אינו פקיד או מורה, מדען או רופא, מהנדס או פועל ואף לא חנווני, העובד ומרוויח למחיתו לו ולמשפחתו. איש-זהב הוא איש-כספים השולח ידו במלאכות רבות, וכולן מטרה אחת להן: להרוויח הרבה כסף, בשטרות ובמטבעות, והשטרות יהיו כמה שאפשר גדולים, לא פחות מעשר לירות ורצוי של חמישים ומאה לירות" (ע' 8). מעניין, שהחקלאי אינו נזכר בסולם המקצועות. אולי משום שטנאי רצה לציין רק מקצועות עירוניים? אבל עדיין טנאי הוא חניך האידיאולוגיה שעל פיה התחנך: בראש הסולם עומדים הפקיד והמורה, ובסופו כאילו בלית ברירה, "ואף לא חנווני". ועוד עובדה מעניינת: הסופר אינו מעמיד מול איש-זהב איש כספים שמרוויח את כספו ביזר! לגבי הקורא המסר הוא שעשיית כסף מנוגדת לערכים של יושר ומוסר. פיסקת הסיום של הפרק הראשון קובעת את אוזירת הסיפור כולו: "אך בכל מה שהוא עושה, מרוויח איש-זהב לא רווח רגיל, כי אם רווח גדול מאוד, וזה מפני שאיש-זהב אינו מהסס מלרמות את הבריות. אצלו - מעשה תרמית הוא מעשה רגיל שבכל יום, וכל מעשה נבלה ישר בעיניו. וכל זה למה? כדי להרוויח עוד ועוד כסף, שהוא משאת נפשו היחידה של איש-זהב" (ע' 9-10).

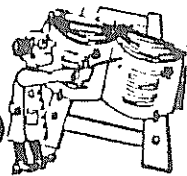
הכספים הרבים שלו מופקדים בבנקים, הוא קונה בתים מפוארים, הוא מפנה באלומות חנווני מחנותו. הוא מפחד פן יגזלו את כספו ומתקין, למגינת לבה של אשתו, מערכת

אזעקה ומזמין קופות פלדה שיגנו על זהבו. הוא פותח את הקופות "ועד שעה מאוחרת בלילה היה עומד ומזין עיניו באוצרותיו, ממשש בלהיטות כל תכשיט, מיישר את הכילות הכסף, בודק את המדפים. וגם לאחר שסגר את הקופות בפעם האחרונה, ובעלותו על מיטתו, לא יכול היה להרדם מרוב דאגה" (ע' 31-30). הפחדים והחרדות משנים את מראהו, וכשהוא מביט בבבואתו במראה הוא נבהל: "ראה פנים נפלות, עייפות ורגזות, ועיניים מבוהלות ואדומות מחוסר - שינה. 'כמה השתנית, כמה השתנית' - היררר - 'שוב אינני אותו אדם'" (ע' 35). האם זו תחילת המפנה בחייו?

יום אחד מגיע איש-זהב לבית חרושת לקופות כדי להזמין קופה חדשה. שם הוא פוגש את הפקיד איש גורל ונקשרת שיחה ביניהם. איש-זהב מודה באוזניו, שכל מה שמעניין אותו כסף: "זה מה שחשוב לי. אני צריך עוד ועוד כסף. אם אינני מרוויח הרבה, נדמה לי שהזמן הולך לאיבוד, שאני מבזבז את החיים" (ע' 42). אבל דעתו של איש-גורל שונה: הוא טוען שבן שיחו הפך עבד לכסף. מהי, לדעתו מהות החיים: "לשם מה נוצרו החיים: הם נוצרו בשביל ליהנות מהם, מיחסים וקשרים עם בני אדם, מחיכה, אהבה וידידות" (ע' 42). איש-גורל מציע לו שלושה מליון זהב טהור בתנאי שלא יצא אף פעם מארמונו, וינתק כל קשר עם אנשים אחרים. האיש מקבל את ההצעה.

ההסתגרות קשה לו אבל תאוותו לזהב חזקה ממנה. ואז מציע לו איש גורל אוצר הרבה יותר גדול בתנאי שלא ידבר אל איש. וגם לזה הוא מסכים. אשתו תמחה על התנהגותו, אך הוא אינו יכול לענות על שאלותיה פן יאבד את אוצרו. האיש מתנתק מאשתו ובגיו וכל מעייניו בזהבו. אבל, באחד הימים, כשהוא רואה את מראהו במראה, הוא נשבר, מתחיל לצעוק, מתחיל לשיר ומבקש שאשתו תזמין הרבה אנשים לארמונו. הוא עורך לכולם קבלת פנים מפוארת, הולך לצפות במשחק כדורגל, מחליף ספרים בספריה וקונה בגדים לבניו. אוצרות הזהב החדשים נעלמים כמובן. הוא עוזב את הארמון המפואר והמבודד, וחוזר לחיות בחברת בני אדם "חיים נכונים, ישרים ופשוטים". הוא משנה את שמו ל"פלא-איש" כי: "לפלא הדבר בעיני שקרו לי דברים כל כך קשים ונכשלתני בנסיונות כל כך חמורים, ולאחר כל אלה נשארתי איש שלם ויכול אני להמשיך ולחיות את חיי ואני חופשי, שמח וישר עם משפחתי ועם האנשים שסביבי" (ע' 74). בסיפור האופטימי הזה מצליח הגיבור להתנער בכוחות עצמו (בעזרת 'איש-גורל', שהוא הפן השני של אישיותו), מחיי השקר שהיה שקוע בהם ולעלות על דרך חדשה של חיי שמחה ומשמעות אמיתית, הדרך אל האושר האמיתי, שאינו תלוי בדברים חיצוניים. הוא מגלה את הקשר עם בני האדם, את החום שביחסים, בידידות ובאהבה. הוא מנתק את עצמו מאותם האנשים שעליהם אומר הנסיך הקטן: "בני האדם דוחסים עצמם לתוך הרכבות המהירות אבל אינם יודעים עוד מה הם מחפשים. על כן הם נוסעים כל הזמן הלך ושוב..." (אכזיפרי, 'הנסיך הקטן' בתרגום אלנה המרמן, (ע' 69).

סיתודה

למה דוכיפת?

מאת: הרצליה רז

בשירו של ח. נ. ביאליק "בין נהר פרת ונהר חידקל" מופיעה הדוכיפת כצפור פלא, ציפור זהב. כשהשיר הופיע בדפוס תקפו את המשורר על אי דיוקים בתחום הריאליסטי של השיר.

דקל אינו גדל על ראש הר. בשיר; "על ההר מיתמר דקל" ודוכיפת אינה רגילה לעמוד בראשם של דקלים. בשיר: "זבדקל בין אפעיו, תשכון לה דוכיפת זהב".

על פי תפיסתי, השיר עוסק בעולם פיוטי חלומי ונקודת המוצא שלו היא "דוכיפת-זהב" שאיננה במציאות, אלא סמל פיוטי. כסמל היא יכולה לעמוד בכל מקום שהוא. "דוכיפת זהב" הציפור הפלאית משוחחת בשפה פלאית עם הנערה החולמת "כיפת, דיפת ומוריפת, ככה שחה הדוכיפת". בחלום המישאלות הכמוסות של הנערה, מקשרת הדוכיפת בינה לבין בחיר לבבה הבדיוני. הדוכיפת כשמה "דו-כיפת" ממלאה את התפקיד המיועד לה בעולם, לעשות קשר... להעביר קשר. מקשרת בין שתי כיפות ועושה אותן אחת. בעקבות שירו של ביאליק ובעקבות מסרים אחרים ביצירתו הקשורים בדוכיפת, יצאתי למסע חיפוש להכרת הציפור הזו מן הריאלית לסימן ולסמל.

בתוך ויהי היום (הוצאת דביר לעם, תש"ל) מספר ביאליק על הדוכיפת כמה פעמים. "מי ענד לדוכיפת ציצת נוצה" (דף ס"ט) "המלך שלמה ומלכת שבא" (דף ק"ז)

והסיפור על גניבת השמיר כדי לבנות את אבני הגזית בבית המקדש גם הוא קשור בדוכיפת והוא בדפים (קכ"ו, קכ"ז) בתוך הסיפור "שלמה ואשמד" (דף קכ"ד) תכונותיה של הדוכיפת בתוך הסיפורים הם: גאוותה על ציצת ראשה המיחדת אותה מציפורים אחרות, יכולת הקישור שלה "ותפרוש הדוכיפת כנפיה ותעל השמימה, ותדא למדינת שבא אל עיר קיטור..." (דף ק"ז) הדוכיפת היא זו המקשרת בין שלמה המלך ומלכת-שבא באמצעות האיגרת שהיא מביאה לעיר קיטור שבאופיר. בסיפור על גניבת השמיר לבניין בית המקדש, מופיעה הדוכיפת בשני תפקידים: א) כיצור נאמן עד מוות. היא שומרת על השמיר על פי מצוות ה'

וכשתולעת השמיר נגנבת ממנה באמצעות תחבולות, היא מתאבדת. (ב) היא מפריחה מדבר שממה. הדוכיפת היא עוף טמא לעמנו, מופיעה בתנ"ך בספר ויקרא (פרק י"א פסוק י"ט) ובספר דברים (פרק י"ד פסוק י"ח). היא נקראת במקורות גם "זיז-שדי" וגם "תרנגול-הבר" שמה בערבית "הוד הוד" ובמצרית "הות-הות", השמות הללו קשורים באונומטופיאה של תנועות ההליכה שלה ודרכי תחיבת המקור שלה באדמה. באנגלית קוראים לה בשל הקשר אל צורת קריאה של זכרי הדוכיפתים השרים "הופ... הופ".

מבחינה ביולוגית היא ציפור בעלת רגלים קצרות יחסית, כנפים רחבות, מקור ארוך ודק, לשון שסועה ומנוונת. ניזונה מחרקים. היא נוהגת לתפוס את המזון במקורה, לזרוק אותו למעלה ורק אח"כ לבלוע אותו. בקצה גופה בלוטת שומן המפיצה ריח-רע, כאמצעי הגנה.

הדוכיפת אינה בונה קן אך מקיפה את הביצים בקש. מטילה חמש ביצים. רק הנקבה דוגרת. והזכר דואג להזנתה ולהזנת האפרוחים כשהלה בקיעתם.

אצל עמי העולם, גם במזרח הרחוק וגם במערב קשורה הדוכיפת במעשי כשפים. יש בה יסוד אגדי של פיתוי, בעזרתו היא קושרת בין גורלות. בציורי הקיר המצריים מופיעה הדוכיפת כנושאת אגרת (מקשרת).

בהודו הדוכיפת והטווס הם ציפורים חלומיות החיות חיי נצח (כמו עוף החול, הפניקס). היא מתחדשת תמיד ומסמלת את המשך הקיום. הקשר של הדוכיפת והטווס מצוי ביצירותיהם של משוררינו יוצאי מזרח אירופה שכתבו ביידיש, כמו איציק מאנגר. הדוכיפת והטווס שניהם עופות פלא בעלי סגולה לשידוכין. דוכיפת-זהב שביאליק כתב עליה היא אחות-תאומה לטווס הזהב ל"גולדענע-פאווה". "פאווה" הוא טווס ביידיש, שניהם, הטווס והדוכיפת קשורים לעולם החלומות, הם נציגים של חלומות על מישאלות כמוסות, בעיקר חלומות על קשר שבינו לבינה. התנועות המיוחדות לדוכיפת בשעת טרף יוצרות מין ריקוד קצבי. הציצה שבראשה מקשטת אותה כבכתר, ההפרשה המסריחה שלה מסייעת לסלק את אויביה. כל אלה כנראה גורמים ליוצרים ולמספרים לעסוק בה.

מצאתי שורה שלמה של שירים וסיפורים מקוריים הקשורים לדוכיפת ולטווס-זהב. מכיוון שבכתבינו העתיקים והחדשים יש לה מקום של כבוד, כדאי ללמד אותה בשיעורי הטבע וכדאי מאוד לעסוק ביצירות אודותיה.

כבר הודעתי כמה וכמה פעמים שאני חסידה גדולה של הוראה ב"דרך ההשוואה" וש"משחקי-כאילו" בגיל הגן ובכיתות נמוכות של ביה"ס היסודי הם אמצעי להזדהות ולהבנה. לכן אשרטט כאן כמה הצעות לדרכי למידה בנושא "הדוכיפת".

בגילים הצעירים (גנון, גן וכיתות א-ב) חשוב להזמין את הילדים להסתכלות בלתי אמצעית. לרוב הדוכיפתיים מלקטים מזון בזוגות ואינם פוחדים מאנשים ילדים יכולים לצפות בהן די מקרוב ולהפנים את דרך הליכתן ודרך אכילתן. בכיתה אפשר ונחוץ לשחק ב"דוכיפתיים" ולשחזר עם הילדים את התנועות. רק אח"כ אפשר ללמד את העובדות הביולוגיות השייכות לציפור זו.

בד בבד אפשר לעסוק בחומר הספרותי המתאים. לכיתות האלה מתאים השיר הסיפורי של ע. הלל "הדוכיפת" ואפשר להצמיד אליו להשוואה את שירו של ז. וולפובסקי.

היסוד האונומטופאי של שתי היצירות בולט ומזמין שוב למשחקי תפקידים. בשתייהן קיים דרשיח. אצל ע. הלל יש מי ששואל ומחפש קשר. השואל מבקש להיות חבר אבל הדוכיפת מחזירה לאורך היצירה תשובה אחת "לא-איכפת" והיא משגרת לא איכפתיות אגוצנטרית ביותר. כשהשואל מתחיל לבעוס ומציג שאלות חסרות משמעות, ממשיכה הדוכיפת לענות "לא-אכפת". רק בסוף היצירה היא מבארת את עצמה באופן מוחלט "אני הדוכיפת מאד מאד איכפת אמרה הדוכיפת". התשובה הזו גורמת למשורר לסיים את יצירתו בשילוח "חתול רעב מאוד" אחריה. יצירתו של ע. הלל עוסקת בחוויה מאד קשה לכל אדם ובעיקר לילדים. הדוכיפת האגוצנטרית דוחה את הניסיון לקשר. היא משאירה את הפונה אליה מתוסכל. ה"לא איכפת" שבפיה הוא ביטוי אונומטופאי מוסיקלי לתנועות גופה ולקול שמשמיעים הזכרים. "לא-איכפת" מתחרז בחרוז תמים עם "דוכיפת" והחזרה על שני אלה לאורך היצירה מאפשרת משחק תנועות מתאים עם הלומדים.

ביצירתו של ז. וולפובסקי יש גם כן רמז לגינוי ההתייפיות של הדוכיפת. היא מתקשטת, מתרוצצת ומתגאה "זו חליפתי היא, זו חליפתי..." הציפורים האחרות לא שמו לב כי "למי איכפת..."

שני המשוררים השתמשו בחריזה של "איכפת ודוכיפת". שניהם משלחים בציפור גינוי ומוצאים פגם בהתייפיות שלה.

בסוף הטיפול הספרותי בשתי היצירות חשוב מאד לחזור ולהסביר שהדוכיפת הציפור, זו שבטבע מתנהגת כך בשל מבנה גופה ושהיסוד המואנש והמונפש הוא תוצר ספרותי.

בכתות ג' ואילך אפשר כבר לספר, לקרוא וללמוד את סיפורו של ח.ג. ביאליק - "מי ענד לדוכיפת ציצת נוצה?". הסיפור מעוצב מסביב למוטיב של חוסר שביעות רצון עצמי וחוסר מודעות עצמית. מוטיב זה בעל משמעות עצומה בחיי האדם ובוודאי שכדאי לטפל בו עם הילדים העומדים בראשית דרך החיפוש העצמי שלהם.

במקראות ישנו הסיפור על "האורן הקטן שרצה שיהיו לו עלים אחרים". סיפור זה יכול לשמש כמקבילה לסיפור על הדוכיפת. בעקבות שני סיפורים אלה אפשר להגיע אל סיפורי־עם (משלים ומעשיות) שבהם הגיבור אינו שבע רצון מעצמו ומחפש לו דמות אחרת. כמו "העורב ההולך ברקידה" * או "ציפ צפורה הצפור" בספר המלך צב צב מאת לאה גולדברג.

בכיתות הגבוהות של ביה"ס היסודי ובחטיבת־הביניים אפשר כבר לשלוח את הלומדים אל סיפורים נוספים על הדוכיפת בויחי היום מאת ח.ג. ביאליק ואפשר לקרוא איתם את האגדה המצרית על הדוכיפת ואת דבריו של אליעזר שמאלי אודותיה. בכיתות אלה אפשר גם לעסוק בדרך ההשוואה בשירים של נורית זרחי "לדוכיפת" ושל מיכאל דשא "לדוכיפת לא איכפת" כשהשיר של נורית זרחי מבטא אגוצנטריות מוחלטת בתוך הטבע ולמולו השיר־הסיפורי של מיכאל דשא מצייר דוכיפת בתוך הטבע ומייצגת את הליריות והפיוטיות של הטבע באמצעות תזכורת אל שורשי הווייתה התרבותית־ישראלית. בחטיבת־הביניים יש מקום לעבודה עצמית בנושא זה. בחטיבת הביניים (בכיתות ז'ח) עוסקים בסיפורי־עם ובמשלים, גם בבלדות.

המוטיב של "ציפור־זהב" כיסוד להזיות ולחלומות של זוגיות עשוי להיות מכשיר ביבליותראפי לגיל טרום־התבגרות. יש מקום לעבודות איסוף, של סיפורת ושירה בקבוצות. יש מקום לעבודות השוואה בין מסורות, בין יצירות. סמל "הציפור" כ"סופר־אגו" מזמין עבודה בספרות ופסיכולוגיה. הדוכיפת והטווס מזמנים יצירות באמנויות שונות (פיסול, ציור, מוסיקה, מחול). בתערוכה של האמן דאלי מצאתי עיסוק חוזר בנושא טווס־אדם, טווס־אשה. טווס ודוכיפת כסמלים בתרבויות העולם וכסמלים בתרבותנו, מהווים עילה לעיסוק רב־תחומי אסתטי ותרבותי.

ביבליוגרפיה

מקורות קדומים:

אנציקלופדיה עברית - כרך 12 - הערך: דוכיפת. הוצאת מסדה תשי"ט

מקורות:

ויקרא י"ט 19. - הדוכיפת עוף טמא למאכל

דברים י"ד 18 - הדוכיפת עוף טמא למאכל

גיטין ס"ח עמוד ב' - שומרת על השמיר.

ויקרא רבה כ"ב - הדוכיפת היא תרגול הבר

ספר האגדה / ח.ג. ביאליק רבניצקי - כרך ראשון ספר שני, דף ק"ג. הוצאת דביר תרצ"ו

אגדות היהודים / לוי גינצברג. כרך חמישי דף 101, 107, 201 (סימן 85) - מסדה תש"י

עושה פלא / ר' יוסף שבת־פרחי (לפי דפוס ליוורנו) - מעשה כסא שלמה - בקאל (דף ל"ג) תשי"ט

קוראן - כ"א פרק א' (באגדות שלמה המלך)
ובסטר (מילון אנגלי) - דוכיפת היא הופ

יצירות מודרניות

סיפורת:

אגדה מצרית - מי ענד לדוכיפת כתר נוצות! (תירגם א') בתוך המרפ"ד (רח' טשרניחובסקי 22 תל-אביב)

ביאליק ח.ג. / מי ענד לדוכיפת ציצת נוצה! - בתוך: ויהי היום - הוצאת דביר
מישקו / דגון - הדוכיפת. בתוך: תקומה עורך: י. לכטנבויס. הוצאת עמיחי 1958
ביאליק ח.ג. / שלמה המלך ואשמדי. בתוך: "ויהי היום" (דף קכ"ו) - הוצאת דביר.
שמאלי אליעזר - איך נוצרה הדוכיפת? בתוך: בין חרמון לגלבע. הוצאת יבנה תש"ו
שמאלי אליעזר - ציפורים בישראל. הוצאת מסדה 1968
לשם מיירי - דוכיפת. בתוך: אל עולם הציפורים עם פרופסור פיצפונטבע. הוצאת משרד הביטחון.
יעב"ז / הדוכיפת שמירת השמיר. בתוך: ספודי פלאים. הוצ' מחברות לספרות. 1959
ניצן שלמה - הנוצה הפלאית של דוכיפת הזהב. בתוך: קשת פלאים.

שירה

אבישי שוש - דוכיפת קלת כנף - מורות ספרניות. ירושלים
ביאליק ח.ג. - בין נהר פרת ונהר חדקל. כל שירי ח.ג. ביאליק (דף ס"ג) דביר תש"ו
ביאליק ח.ג. - טוס זהבי כל שירי ח.ג. ביאליק (דף ס"ז) דביר תש"ו
בורלא עודד - פגישה באביב. בתוך: חס, קר ואביב. הוצאת עם עובד תשל"ח
דשא מיכאל - לדוכיפת לא איכפת. בתוך: לדוכיפת לא איכפת. הוצ' גדיש 1959
וולפובסקי מ.ז. - שיר לדוכיפת שלבשה בגדי שבת. בתוך: מקראות חדשות (דף 158)
ע. הלל - הדוכיפת. מתוך: בוקר טוב.
זרחי נורית - הדוכיפת. בתוך: אני אוהב לשרוק ברחוב. הוצאת מסדה
טהרלב יורם - עץ האלון. הלחן: מוני אמריליו.
ספורטה רפאל - בין תפוח לתדהר - דבר לילדים כרך ל' גליון 11 (דף 215) תש"ך
קיפניס ליון - הדוכיפת. מתוך: ספר הבית לכיתה א' - הוצאת קרני 1955
תמר - הדוכיפת. בתוך: רוח קדים. הוצאה פרטית
הלפרין משה ליב - השמש תשקע - מתוך: שירי ערש ליענק'לה - ב. כץ ב. קופשטיין (תירגם: אוריאל אופק) ניו יורק 1983
מרגולין אנה - טוס הזהב - מתוך: שירי ערש ליענק'לה - ב. כץ ב. קופשטיין (תירגם א. אופק) ניו יורק 1983
מאנגר איציק - דבריו של שולית החייט נאטע מנגר אל המשורר - שירים ובלדות בתרגום ב. טאט יעל
המשמר' 1968. (דף 231)
איציק מנגר - החייט נאטע מנגר שר אל טוס הזהב על המשמר 1968. (דף 227)
איציק מנגר - השיר על טוס הזהב על המשמר 1968. (דף 243 - 244)
איור: מתוך ציפור פלאים (בדיה) כתב: מ. מוהר אייר צייר גרמני בשם JGL הוצ' דביר תל-אביב,
תרי"ץ 1930
הערה: תרגולו חבר הלא איכפתי והוא מוטיב נפוץ בתרגום ישראלי. (אגדות על שלמה)
הוא שומר על השמיר, הוא והטוס משובצים בכיסא שלמה.
הוא גם "יוזי שדי", המקשר ונושא איגרות ממלכת שבא לשלמה (ובחזרה).

מבט ראשון

מאת: גרשון ברגסון

סיפור אהבה קפריסאי

כתבה: עמלה עינת, איורים: רנה גנוסר, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1999, 94 עמ'.
בכותרת יש שני נושאים, האחד - סיפור אהבה, השני - מחנה עולים בקפריסין.

המחברת מתמקדת בעולים שהעפילו בעלייה בלתי ליגלית, נתפסו ע"י השלטונות הבריטיים והועברו למחנות בקפריסין.

עמלה עינת מתארת את הווי החיים בקפריסין, את פעולות המחותרת בהשראתם ובהדרכתם של שליחי "ההגנה" ואנשי - פל-ים.

זה סיפור אהבה של דינה העולה, וקונסטנטין - עלם נוצרי, קפריסאי, שקשר קשרים טובים עם המחותרת היהודית, סייע באספקת נשק לאימונים וגם נתן יד להברחת העולים - טיפין טיפין, תוך סיכונים לעצמו ולעולים. השניים מתחתנים. לאחר קום המדינה, ועלייתם של גולי קפריסין, יובל כותב עבודה על אירועי האי, בעזרת סבו, שהיה אז מפקד "ההגנה" במחנות, והיו לו סנטימנטים לעלמה דינה. הוא רוצה לאתר את קונסטנטין ושלושת ילדיהם שחיו זמן מה בארץ וחזרו לקפריסין לאחר שלא נקלטו בארץ.

כל קורא שירצה לדעת מה קרה לעלם הקפריסאי שתרם למחותרת בפעולותיו המסקרנות, ירוץ בעמודי הספר לפתור את הנסתר. לכיתות בינוניות וגבוהות.

ילד בן עחדתיים

כתב: שמאי גלנדר, איורים: דני קרמן, ספרית-פועלים, 1998, 55 עמ', מנוקד.

זה סיפור על אורי, ילד בגן, שמספר על אביו והמשחקים אתו, ותוך כדי כך מספר על מחשבות של מבוגרים, שלפי דעתו אינם מבינים את כל הדברים שהקטנים מבצעים במשחקיהם.

שמאי גלנדר, מרצה במכללת אורנים ובאוניברסיטת חיפה, יודע להסתכל בילדי הגן ולהסביר את עולמם, הלוך רוחם ומחשבותיהם.

הנמענים של הסיפורים הם ילדי הגן "וילדי בית-ספר שזוכרים איך היה בגן". הסיפורים קצרים והשפה קולחת ומובנת. לגיל הרך.

איך קוראים לי, או העורב הקטן חולה ופחלים

כתבה: נלה מוסט, תרגום מגרמנית: נעמי גל, איירה: אנט רודולף, הוצאת כתר, צורה אלבומית, צבעוני, לא ממוספר, מנוקד.

הספר, כמקובל בסיפורים לילדים, כולו האנשה.

אנחנו קוראים על עכברים, עורב, ינשוף וגירית המתנהגים כמו בני-אדם: חולים, או מתחזים כחולים. מגיע רופא ומטפל בהם כמו אצל בני-אדם. העורב רוצה שיקראו לו בשם, ומתקשה להחליט מה השם שיתאים לו.

בני החבורה וידידים מציעים, מתווכחים: - "החברים שלך חשבו על שם בשבילך". האביזרים הם של בני אדם, וכן התרופות למחלה: זריקות, סירופ לשיעול. לבסוף גם גברת גירית זוכה לנשיקה גדולה. לגן וכיתה א'.

סיפור לפני השנה

כתב: חמי גדסי, איורים: ורד אבני-קוושנר, הוצאת: כאר, רשל"צ, 1999, לר ממוספר.

המחבר מציין שזה "ספר ביכורים לילדים בגילים 4-8 או יותר", וקשה לשער שהפרש של 4 שנים או יותר משאיר עדיין התאמה בהתעניינות של ילדים בגיל הגן וגם ילדים של בי"ס, שחלק מהם כבר מסוגלים לקרוא בעצמם. בספר מסופר על פישי הקטן, על בסיס האנשה וספק אם ישכנע את הקוראים והשומעים במרווח גילים זה.

הביצה היפה ביותר בעולם

כתבה: הלמה הינה, תרגום מגרמנית: יהודה עמיחי, הוצאת שוקן 1987, לא ממוספר, מנוקד, צבעוני. שלוש תרנגולות התחרו זו בזו, מי יטיל את הביצה היפה ביותר בעולם. לאחת-השמלה היפה ביותר, לשנייה - הרגלים היפות ולשלישית - הכרבולת היפה ביותר. המלך (של הלול) קבע שהחיצוניות אינה קובעת: "רק מה שיש בתוכנו הוא בעל ערך". לכן "מי שתטיל את הביצה היפה ביותר תהיה לנסיכה". האחת הטילה ביצה לבנה כשגלג. השנייה - ביצה גדולה וכבדה, והשלישית - ביצה מרובעת.

גם המלך לא ידע "איזוהי הביצה היפה ביותר", לכן שלושתן היו לנסיכות. לכיתות בינוניות.

עוני שפנוני וחנות הממתקים

כתבה: ענת עצמון, צייר: דובי קייד, הוצאת ספרים יבנה, 1999, לא ממוספר, פרוזה מחורזת, מנוקד, צבעוני.

ענת עצמון מספרת על ילד, מוני, שאהב ממתקים, וכתוצאה מהזלילה שמן בצורה בלתי רגילה. כשרצה להיכנס הביתה, הדלת לא היתה רחבה דיה והוא נתקע במשקוף. את הדלת אי אפשר להרחיב.

קמה מהומה, הזמינו מכבי-אש. לפי עצת אבא הזמינו גם מנוף כדי להכניס את מוני דרך החלון.

מוני "עלה ועלה" כמו בלון ונחת ישר על השולחן בסלון. הוא ויתר על ארוחת הערב כדי לרזות. וילד בשכונה שאל: "זה היה באמת או לא היה?", ושכנה שאלה: "כמה זמן לקח עד שהוא שוב עבר בדלת?"

עצמון משאירה את השאלות ללא תשובה. לגיל הרך.

תעשי פה שאני אופרת

כתבה: נירה הראל, איירה: אלישבע געש, הוצאת עם-עובד, 1998, לא ממוספר, מנוקד, צבעוני. ספר שירים על ילדה מתמרדת. השירים מתרכזים בהווי יום של הילדה וצורתיה: היא גדולה ובכל זאת מפחדת.

היא פוחדת לקבל "זריקה בטוסיק, להישאר ברחוב לבד", "לעבור דירה", להיות בלי חברים, "לחלום חלום מפחיד". קשה לה לבחור תלבושת, לשמור על אחיה. היא משנה דעותיה מפעם לפעם.

והשירים, תשעה במספר, בחריזה קלה ובשפה מובנת.

הספר מיועד לגילאים נמוכים והאיורים של אלישבע געש מציאותיים ומוסיפים רשמים חזקים.

לכיתות א-ב.

כיסא שפעתין לאבא

כתבה: אורית רוז, איורים: נורית צרפתי, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2000, 94 עמ'.

לפי הכותרת אנו מצפים שבמשפחה מחכים לאבא, שהנה צריך להגיע עוד מעט ולשבת על כסאו; אולי הוא איש מילואים, אולי הוא בשליחות כלכלית או מדינית לחו"ל, אולי הוא שחקן שיצא עם תיאטרוננו או להקתו להופעה.

"הכסא ממתין" - משמע שאבא היה ומחכים לשובו, אך ציפייתנו - מתאכזבת. אורית רז רוקמת סיפור מלא מתח ובו: אמא חד-הורית לרוותם בתה, שמעולם לא ראתה את אביה. האם לא מעוניינת בקשר של רוותם עם אביה. נסיון של רוותם לפוגשו - לא מצליח. בימינו זה סיפור מציאותי מובהק. בסיפור אלמנטים נוספים: פסלון שמסמל דברים רבים בתוך משפחה; יחסי חברים בגיל ביה"ס; מישה השכן המחזר של אמה של רוותם לו היא נישאת אח"כ; אימרות כנף כגון: "אדם לא יכול שלא לאהוב את הילדים שלו" (78), ואעפ"כ מסופקני אם אני יכול להמליץ על קריאת הספר, שמא יחשדו בי שאני מתעלם מהתוכן המלא סימפטיה לאמא חד-הורית.

מה שחשוב באמת,

כתבה: יעל בן-נרוד, איורים: פפי מרול, הוצאת: ספרית-פועלים, 1999, 72 עמ'.
שם הספר נקרא על הכותרת של הפרק השביעי "מה שחשוב באמת". בפרק זה מסופר שלא קיבלו את הצעתה של עפרה, במשרדה, ולכן, הרגשתה היא שהיא "אפס, אני לא שווה כלום", ולכן היא מחליטה, בעידנא דריתחא, שמחר לא תלך למשרד, לאות מחאה.

אך "מה שחשוב באמת" אינו רק תסכול זה.

יש בספר דברים נוספים שהם חשובים באמת.

הספר מתאר משפחה "זעיר בורגנית" בארץ, ובה: זוג הורים ושני ילדים: שחר שמתגייס לצבא ומירי, ילדה מחוננת, הכלבה לנה - חולה וזקנה, אקוריום דגים, וחדר לכל ילד, ובו צעצועים.

האם דואגת שמירי תצטיין בכל: בלימודיה, בנגינתה, באורח חייה. כילדה מחוננת מירי נרשמה לאוניברסיטה. אמא דורשת שהיא תקבל מאה בציוניה בביה"ס, ואם במבחן כלשהו קיבלה פחות - היא תלך מיד לשוחח עם המורה.

בבית דואגים ללבוש, לתספורת, לבחירת חברות הולמת.

מירי מתיידדת עם רונית ועל שתיהן מוטלת עבודה זוגית. רונית - פרפקציוניסטית, מירי - יצירתית. הווי משפחתי מתואר לעיתים בהרמוניה ולעיתים באי-הבנות, ולפעמים בחילוקי דעות. מירי קשורה לבובותיה, ושומרת את יחסיה עמן בסוד.

אמא שלה אומרת: "ילדה בגילך כבר לא צריכה לשחק בבובות", זה תינוקי, תנגני בחליל, תקראי ספר. הנה במבחן האחרון קיבלת רק 87". ואבא, שיש לו הבנה טובה יותר להתנהגות ולחינוך אומר: "תני לילדה מנוחה, שתגדל בקצב שלה, מה מפריעות לך הבובות שלה".

אמא מוטרדת יותר מ"מה יגידו בחוץ", אם החברים שלה יגלו "שמורי הפיקחית והרצינית משחקת בכובות הם יעשו מזה מטעמים". ומירי נדבקת בהשקפותיה של אמה וגם היא "מתביישת" ואת אהדתה לבובות היא שומרת בסוד היא מחביאה אותן בארון, והיא משוחחת איתן, ומתחלקת עמן ברגשותיה, כאילו היא עדיין תמימה בת שלוש או ארבע...

סיפור נוסף הוא יחסיה של עפרה עם אחותה פנינה.

גם יחסים אלה תואמים את הפרובינציאליות של שתי אחיות, והדבר מביא לידי כך שאבא של מירי שונא את פנינה, ובשיחה עם עפרה מגיעים לידי ריב וכמעט אלימות.

בספר אפיזודות יפות מתוארות בצמצום. אחת מהן מירי ובחור ניגנו יחד סונטה של הנדל ברחוב. הקרטון של הבחור מתמלא במטבעות, אך מירי סירבה לקבל חלק מכסף זה. לדברי הבחור השיבה: "מה פתאום, זה הכול שלך, אני סתם הצטרפתי". "אתה עזרת לי", בהתכוונה לכך כי הנגינה המשותפת שימשה לה השראה ואפשרות לנגן טוב יותר וברגש עמוק.

הספר קריא, מגרה לקריאה, מומלץ לכיתות ה' ומעלה.

ילדים בין השורות,

כתבה ואיירה: לימי ארזי, הוצאת: זווית, 1999, 145 עמ'.
הספר נכתב כסוג סיפורי של יומן, כתיבה של אדם המספר על מעשיו הרהוריו וחוויותיו.

המחברת כותבת יומן מחיי הילד החל מהנקודה שהוא עדיין בבטן אמו ועד לשיחה על נישואיו (בפרק האחרון).

אך היומן נרשם בסגנון זה כדברי לימי ארזי כמתורגמת בשפתה היא, כי הרי אין ילד בבטן האם מסוגל להביע במילים ואח"כ ביומן מה הרגשתו כשהוא רוצה לצאת החוצה.

הספר מלווה במכתב קצר של מנהלת השירות הפסיכולוגי ייעוצי במינהל הפדגוגי של משרד החינוך, והיא פונה לאנשי מקצוע המתמחים בהדרכת ההורים, וממליצה לקרוא בו, כדי להעשיר את ידיעותיהם בחינוך הנורמטיבי של הילדים בגיל הרך.

לאן הלכו הנעלים?

כתבה: עדנה קרמר,
ציורים: לנה רבנקו,
הוצאת ספרית פועלים,
(סדרת פשוט), 1999,
35 עמ', מנוקד.
לגיל הרך.

אמיר הקטן חזר חזר הביתה יחף ואביו שאלו: "איפה הנעלים החדשות?" מכאן ואילך קיים משחק הומוריסטי שבו מחפשים את הנעלים בכל מקומות המשחק של אמיר. הנעלים מואנשות ומשחקות כביכול בעצמן. בחיפושים נמצאים משחקים אבודים של אמיר, השואל: "אולי הן זוללות תותים על העץ? אולי קפצו לבריכה? אולי קופצות בכוכץ?" וכו'.

ילד קטן מזדהה עם החיפוש. הגדול יבין שאין זה הגיוני. המתח עולה עם כל אכזבה אך הסוף טוב, בו מודיעה אמא שהנעלים כבר חזרו ואמיר שואל: "הלכו לאיבוד וחזרו הביתה לבד?"

ספר חמוד שיהנה את הקטנטנים המאבדים חפצים גם הם.

האיורים מעשירים את המסופר ומוסיפים תוכן לספר, וניתן לספר על פיהם סיפורים נוספים. ל.ח.

של מי הזנב הזה?

כתבה: יונה טפר,
ציורים: יערה עשת,
הוצאת הקיבוץ
המאוחד, 1999,
23 עמ', מנוקד.
לגיל הרך.

יסמין ראתה קצה של זנב מבצבץ מתחת לספה ורצתה לדעת "של מי הזנב הזה?" כל בני המשפחה עוזרים לה לנחש של מי הזנב: אולי של פיל? או של גורי-גור הכלב-צעצוע? אולי של פרה, עכבר או טוס? - כל בעלי הזנבות מוזכרים, עם תכונותיהם השונות והמיוחדות... עד שהתעלומה נפתרת לשמחתה ותמהונה של יסמין. סיפור קצבי וחמוד, עם חזרות וצבעוניות רבה, המתאימים לגיל היעד הצעיר והתמים. ע.ק.

* י.ח. - ימימה חובב, ל.ח. - לאה חובב, ש.ג. - שלומית יונאי, י.ג. - יעל ישועה,
ע.ק. - עדה קרן, מ. - מערכת.

קוף משקפוף

כתבה: חנה גולדברג,
אייר: יוסי אבולעפיה,
הוצאת כתר: 1999,
לא ממוספר, מנוקד.
לגיל הרך.

סיפור הלקוח מחיי הילדים מרכיבי המשקפיים. מכיל את כל הביטויים שילד מרכיב משקפיים שומע מידי פעם מחבריו, יש בו מסרים חשובים, ומאפשר למרכיבי משקפיים לעבד את רגשותיהם ולשפר את הרגשתם. בסיפור יש מסרים של קבלת השונה והיחס לאחר, כל זאת בעזרת סיפור מקסים על פוצי מוצי הקוף שלא רצה להיות משקפופר אך בסופו של דבר הוא ושאר חיות היער דוקא שמחו להרכיב משקפיים.

ציוריו של יוסי אבולעפיה משלימים את הסיפור הלקוח מחיי חיות היער ומועבר לבני האדם. מוטיב החוזר ונשנה בסיפורי הילדים לגיל הרך. מ.

סיפור מן החיים, כתוב בחריזה עם בית חוזר, יש בו שילוב של דמיון ומציאות, המסר סמוי, לא מטיף. ניתן להפיק ממנו לקחים על עזרה לאמא בבית ועל מצוות כיבוד-הורים.

סיום פשטני ואידילי מדי לבעיות הקיימות בכל בית בין ילדים והוריהם. מ.

מי עוזר לאמא?

כתבה: חסיה גנירס,
איורים: אלישבע געש,
הוצאת: בית-אל, 1997,
לא ממוספר, מנוקד.
לגיל הרך.

סיפור על פיצפיץ האמיץ הלומד להתגבר על פחדיו כאשר הוא נשאר לבדו בבית בפעם הראשונה. תחילה היה מרוצה: הוציא את הגירים והתחיל לצבוע תמונה ... אך לפתע שמע קול: "אני לא פוחד מהחתול" אמר לעצמו בקול רם והמשיך לצבוע ... סיפור על התגברות על פחד עם ניחוח של ארץ רחוקה.

זהו ספר ילדים שהוא פרי שיתוף פעולה ישראלי-איסלנדי שראה אור לראשונה בריקיאוק בשנת 1997.

הציורים בצבעים חמים וחזקים ובהם אח מבושרת, רוח חזקה, ובתים עבי-קירות. הבעיה של פחד והתגברות עליו ורצון להיות גדול וחזק שווה לכל, בכל מזג אויר: "אני גדול וגיבור. אני יכול להשאר לבד בבית ובכלל לא פחדתי מהחתול!" - אומר פפיץ לאימו שחזרה הביתה ומצאה אותו ... מתחת למיטה.

סיפור נעים ומהנה שנושאו מופיע לעיתים קרובות בספרות לקטנים. ע.ק.

פיצפיץ האמיץ

כתבה: משה אוקון -
סיגרון בירנה
בידניסדוטייר, ציורים:
שרה וילבגסדוסטייר,
הוצאת הקיבוץ
המאוחד, 2000,
27 עמ' מנוקד.
לגיל הרך ולגן.

סב סביון לומד לעוף

כתבה: אורית רז,
ציורים: נורית צרפתי,
הוצאת ספרית-פועלים
(סדרת פשוט), 1999, 33
עמ', מנוקד.
לגן.

פרח הסביון המואנש רוצה לעוף ומשוחח עם מי שיודע לעוף. הוא רוצה להיות כמו ציפור, כמו השמש הנדמית לו כפרח צהוב, כמו פרפר. כאשר הוא מנסה לעוף עוצר בעדו הגבעול האומר שטרם הגיע הזמן. יום אחד חיפשה השמש את הפרח הצהוב ובמקומו מצאה "כדור ישיש עם שער שיבה". כאשר נשבה הרוח היא חטפה אותו מעל הגבעול והוא עף ופיזר את זרעוניו הקטנטנים לכל עבר. זה בעצם סיפור לימודי על התפתחות הסביון, הדומה בתחילה לילד קטן המנסה לעשות מה שלמעלה מיכולתו, והמבוגר עוצר בעדו. רק כאשר הוא "מתבגר" הוא עף ומתנתק מכבליו. האיורים יפים! ל.ח.

סיפור נוסף על ברלה, החילוץ האנושי, אשר צריך להביא לגן משהו מיוחד. ברלה מביא סרט אדום, ארוך ומבריק וזוכה למבטי לעג ולקולות של צחוק מצד חבריו בגן שהביאו דברים הרבה יותר מיוחדים בעיניהם: פזל של דינוזאור, מקטרת בועות וכוס עם מי סבון וגם חליל עם צלילים שנשמעו כמו, ציוץ ציפורים.

ברלה נעלב וזרק את הסרט האדום לארגז החול. ואז ציפור קטנה מראה לכל הילדים בגן, וגם לשירלי הגננת, איזו תועלת יש בסתם סרט אדום. ע.ק.

לאמא תוכיה ואבא תוכי נולד תוכיון שהיה שונה מכל התוכים המוכרים: היתה לו נקודה כחולה במצח! בכה תוכיון: "איך זה שרק לי יש נקודה כחולה במצח"? הוא סבל כשהגיע לגן ולביה"ס. אך תמיד קיווה: "אולי כשאגדל, תעלם לה הנקודה בכלל".

והתוכיון שהפך לתוכון ואח"כ לתוכי חיל ולתוכי איש חיפש תמיד בין התוכים עם הפסים על הזנב והכתמים על הכנף, אחד עם נקודה כחולה במצח - אך לא מצא. הישועה באה מכיוון התוכיה העדינה והנחמדה שלה, איך לא, נקודה צהובה במצח.

ברלה, ברלה בוא לגן
כתבה: פנינה קז,
ציורים: פפי מרזל,
הוצאת: כתר, 1999,
לא ממוספר, מנוקד.
לגן.

נקודה כחולה במצח
כתבה: גתית מור,
ציורים: יפעת נחשון,
הוצאת: עמיחי,
אין שנת הוצאה,
לא ממוספר, מנוקד.
לגן ולכיתה א'.

הסיפור עוסק בשונה ובאחר, נושא המופיע בווריאציות שונות בספרות הילדים והנוער.

מדוע הסוף הטוב הוא דווקא במציאת בת-זוג שגם היא אחרת ושונה? אמנם האחרים והשונים קיימים בחברתנו ויש להם זכות קיום, אבל אפשר גם למצוא בת זוג רגילה. סיפור טוב לקריאה ולדיון עם הילדים הצעירים על הדומה, השונה, האחר ועל היחסים שביניהם. ע.ק.

שני סיפורים ושיר על ט"ו בשבט. הספר הוא בסדרת "צלילי חג" - ספרים על חגי ישראל שכתבה חנה בר. השיר "יום הולדת לאילן" ממחיש את אוירת החג שבטבע הנגרמת מן הפריחה. קיימת האנשה של הפרחים וצבעוניותם. הסיפור "יום הולדת לאילנית" יש בו גישה פסיכולוגיסטית: אילנית שנולדה בט"ו בשבט היא נמוכה וכמהה לגדול. הסיפור על המלאך האומר לכל צמח "גדל" מביאה לטובב בחוץ בלילה, כדי להתברך ע"י מלאך הפריחה. הסיפור "סדר לט"ו בשבט" מביא מהווי החג וסיפור אגדה בתוכו על המאבק בין "שר של חורף" שכולו לבן ובין "שר האביב" המטפטף צבע אדום ועימו כלניות, נוריות, רקפות ופרגים.

סיפור יפה הממחיש את הצמיחה בחורף ובאביב. איורים צבעוניים ויפים. ל.ח.

העלילה הספרותית מתארת לנו פרפר קטן בשם ריף שעם בקיעתו מהגולם מיד מתבונן בסקרנות בעצמו ובסביבתו. הוא מגלה שכנפיו חסרות צבע ובקושי מבחין בהן. אכזבתו גורמת לו לבכות ולהתייחס לעצמו כמישהו חסר ערך. חבריו הפרפרים מבחינים בו ומעודדים אותו. בעזרתם הוא לומד לראות את עצמו ולהאמין ביתרונותיו והופך לפרפר מאושר ושמח.

מבחינת ההיבט האסתטי יש לציין את האיורים הצבעוניים ומלאי הקסם של אירנה פוליאק הממחישים את עולם הצבע והטבע. אך, מעבר להיבטים הספרותיים והאסתטיים הללו נבחין ברבדים הסמויים שחבויים בסיפור ונגלה מספר תימות חשובות: חשיבות ההתבוננות

יום הולדת לאילן
כתבה: חנה בר, ציורים:
ליאת בנימיני-אריאל,
הוצאת: דני ספרים,
1999, לא ממוספר,
מנוקד.
לגן וכיתות א'-ב'.

הפרפר עם הכנפים השקופות
כתבה: אירית וייסמן
מינקוביץ, איורים: אירנה
פוליאק, הוצאת דני
ספרים, 1999, 24
עמודים, מנוקד
וממוספר.
לגן, וכיתות נמוכות.

והגילוי; החיפוש העצמי; ביטוי רגשות (בכי, בלבול, תדהמה, אושר ושמחה); שיתוף פעולה בין יחיד לחברים; האפשרות למצוא פתרון גם במצב נואש; הדגשת החיובי בפירוש המציאות; חשיבות תהליך המודעות; הפיכת חיסרון ליתרון; שלושת הקריטריונים: הספרותי, האסתטי והרגשי הם העושים את הספר למהנה מחד ותורם תרומתו הרגשית פסיכולוגית מאידך. מ.

בסיפור תיאור יפה של הרגשות השונים המזמין את הקורא / והשומע לבטא את רגשותיו במילים ובציור. הסגנון יפה, המשפטים קצרים ומשולבים בחריזה. הנושא חשוב מאד ומזמין דיון. נראה לי שהספר מתאים לכיתה ב'-ג'. לילד בגיל הרך קשה לרדת לעומקם של דברים. אולם, לאוכלוסיה ברמה גבוהה אם הגננת תעבוד על הספר, תשוחח עם הילדים, תבהיר את הדרוש הבהרה ותפתח דיון, הסיפור יכול להתאים. ל.ח.

סיפור דמיוני על דרקון ומכשפות ואמצעי קסם. יולי הדרקון הטוב כושף ורוצה לאכול ענבים בחורף. ענבים גדלים בגן הפירות של המכשפה קליפת שום, שהיא אכזרית ביותר. יולי מגיע לשם בעזרת "חץ לבן" וידידים נוספים, עובר הרפתקאות קשות ומשיג את מבוקשו, אך המכשפה מכבה את העשן היוצא מאפו והוא מתכווץ. ברגע האחרון עוזרים לו ידידיו, מחלצים אותו מצפורני המכשפה ומדליקים אותו. אתו יחד ניצלת דרקונית יפה, שולי, ושניהם מתחתנים ביער. מי שאוהב מעשיות והרפתקאות - יהנה. הטוב מנצח את הרע ומסתיים בהפיאנד... ל.ח.

פרפרי הרגשות
מאת: ריקה ברקוביץ,
איורים: נורית יובל,
הוצאת "באר", 2000,
מנוקד, 38 עמ'.
לכיתות ב'-ג'.

להדליק את יולי
כתב: רוני גנור, ציורים:
נתן הלפרן, הוצאת
הקיבוץ המאוחד, 1999,
62 עמ', מנוקד.
לכיתות ב'-ג'.

כיסא שממתין לאבא

כתבה: אורית רו,
ציורים: נורית צרפתי,
הוצאת הקיבוץ
המאוחד, 2000, 92 עמ'.
לכיתות ה'-ז'.

סיפור על בעיות של משפחה חד-הורית, ובמיוחד על סבלה של הבת, רותם, המתגעגעת לאבא ורוצה להכירו. אימה אינה מדברת עליו ואינה מפגישה אותה אתו. השכן האומן מישה, המתידד עם האם, מתייחס יפה לרותם, אך היא אינה מוכנה לקבלו. יום אחד מגלה רותם את כתובת האב והולכת לבקרו, בלווית מישה. האב מגרשה וחושד בה שבאה לגנוב שזיפים מחצרו. אכזבה זו יוצרת תפנית בה מסתכלת רותם בעינים שונות על הסובבים אותה. אמה נישאת למישה וכולם מצפים לתינוק. בעלילה משולבת החתולה הממליטה גורים שבהם מטפלת רותם באהבה.

הספר נקרא בריתוק.

ל.ח.

חושם, מאה סיפורים

מצחיקים מאד

סיפרה מחדש: סבזור
יהודית, ציורים: סטודיו
כרמלי, הוצאת: עופרים,
1995, 89 עמ', מנוקד.
לכיתות ב'-ג'.

בספר 100 סיפורים קצרצרים, שגיבור כל אחד מהם הוא חושם, ובכל סיפור פואנטה המוריסטית. חושם אינו חכם גדול, הוא אומר את האמת בלי כחל וסדק, ואמת זו, המנוגדת עפ"ר להיגיון, מצחיקה. חושם בתמימותו מייצג את הילד הקטן, למשל: "שאלו החברים את אחיו של חושם: מי מכם מבוגר יותר?" אמר חושם: "בשנה שעברה הוא היה מבוגר ממני בשנה אחת, ולכן השנה אנחנו באותו גיל..." לא כל הסיפורים יובנו לגיל הצעיר, אך לגיל גבוה יותר נראים הסיפורים שטחיים במקצת ולא תמיד מצחיקים. ל.ח.

קבלו אותי במחיאות

כפיים

כתבה: סמדר רייספלד,
ציורים: אלישבע געש,
הוצאת כתר,
ראשית קריאה, 1999,
64 עמ', מנוקד.
לכיתות ב'-ד'.

בספר שני סיפורים המתארים יחסים בין אח לאחותו. אייל, הילד הצעיר במשפחה, מספר את הסיפורים מנקודת ראותו ומשתף אותנו, הקוראים, בכל: ראשית - אחותו טל. אותה הוא אוהב, מקנא בה, מציק לה, כועס עליה - ומה לא. ההורים מסביב: דואגים, עוזרים, כועסים, תומכים והעיקר: מדברים בחרוזים!
בסיפור: "איך הפכתי מפיצי לענק" מספר אייל איך עזר לאחותו ולציפור קטנה כאשר נפלו ונפצעו, ובכך נהפך מילד קטן לענק (האם גם הפיה עזרה להתבגרות פתאומית זו ?) בסיפור השני: "קבלו אותי במחיאות כפיים", שולח אייל חיבור לתחרות חיבורים בביה"ס ומקוה לזכות

ולהיות אולי .. ביאליק השני, אך זוכה, להפתעתו, בדרך אחרת ומיוחדת כשידה של טל, אחותו הטובה, בדבר סיפורים רגישים וחכמים עם חוש הומור וחכמת חיים. ע.ק.

סיפוריים קלאסיים שסיפר הסופר האנגלי רודיאד קיפלינג לילדיו ("יקירי האהובים"). אגדות "נונסנס" המעבירות סדרי עולם: איך השיג בקרנף את עורו ולמה לפיל חדק-אף כה ארוך. הכל כי רצה ברוב סקרנותו לדעת מה אוכל התנין לארוחת בוקר, ולמה הקנגרו מקפץ כפי שהוא מקפץ, ואיך הגיעה הדבשת לגמל? הסיפורים משעשעים, כתובים בהומור וכמובן בהאנשת הדמויות. ברור שללויתן יש כתפיות כחולות. וכי מה עוד יוכל ללבוש?

לעמית בן ה-II אח בצבא, וכל הבית סובב סביב זה. הטלוויזיה פתוחה כל הזמן, מקשיבים ל"חדשות", אמא מודאגת ועמית מרגיש לעיתים שההורים אינם קשובים לו מספיק. עמית מאוהב, כמו כל בני כיתתו, בנעמה היפה ומנסה למשוך את תשומת ליבה. תוך כדי נסיונותיו אלה הוא אינו מבחין ביחסה של אפרת אליו, שמוזמנת יחד איתו ללוות בחליל ופסנתר את המקהלה שתופיע בפני הנסיכה מירדן שבאה לביקור בארץ. בקריאה עולות תהיות ושאלות "בעד" ו"נגד" לגבי היציאה מלבנון, שאלות לגבי השלום המיוחל, וכל זה לאור הדאגה היומיומית לדני, האח החייל.

דני מגיע הביתה במפתיע ומסתבר שנפצע בידו בזמן שפלוגתו ערכה סיור. דני היה צריך להוביל את הכוח, אך במהלך הסיור קיבל פקודה לעבור למאסף, ואילו חברו שצעד בראש נפצע קשה באותה היתקלות ומת מפצעיו.

דני מרגיש אשם וקשה לו מאד. היחסים היפים בין האחים עוזרים לשניהם.

דני חוזר לצבא, עמית מבין שנעמה אינה מרכז העולם. החיים חוזרים למסלולם, ודני מגיע שוב הביתה, הפעם לחופשה רגילה.

סיפורי ככה זה
כתב: רודיאד קיפלינג,
תרגום: יעריית בן-יעקב,
הוצאת: פראג, 1999, 143
עמ', מנוקד.
לכיתות ג'-ד'.

אח שלי חייל
כתב: אורית רוז,
הוצ: כתר. סדרת:
ראשית קריאה.
איורים: נורית צרפתי.
96 עמ'.
מנוקד בחלקו.
לכיתות ג'-ה'.

אוסף של שמונה סיפורים שתורגמו כבר לפני למעלה מ-35 שנים וראו אור רק עכשיו. כל הסיפורים המיוחדים האלה עוסקים במילוי משאלות בעזרת ילדים או אנשים קטנים. ילד בן שש, שהוריו נאלצים להשאירו בבית בצאתם לעבודה, מגלה כי מתחת למיטתו יש פתח לדירה של גמד חמוד העוזר לו להעביר את הימים הארוכים. או ילד חולה שמגלה שלעולם לא יוכל ללכת, אך האישון הקטן שמופיע בשעות הדמדומים לוקח אותו יום יום למסעות קסומים. אח ואחות נגסיים משמשים כחברים לגונר, תלמיד כיתה א'. הקוקיה שבשעון משעשעת את הילדים החולים עד להבראתם. איש קטן נותן לבריטה זרע המצמיח בובה נהדרת. מטפחת שקיבלה לינה ליום הולדתה, מאפשרת לה לראות את ריקוד הפיות. נסיכה שסוף סוף זכתה בחברה למשחק. ילדה החולמת על אחות תאומה מפסיקה לחלום עליה רק כשהיא מקבלת כלב במתנה. הסיפורים כתובים בלשון עשירה ובהירה, והאיורים של המאייר השוודי מוסיפים הרבה לאווירה המיוחדת של הסיפורים.

י.י.

חוויות וזכרונות ילדות של המספר מהווי קבוצת ילדים בקיבוץ לוחמי הגיטאות, בשנות ה-50-60 (כנראה). זה סיפור על סחיבת שסק מקיבוץ שכן שהופכת להסדר של "סחיבה הדדית" - של קלמנטינות ושסק; על משחקי הכדורסל; על העברת עגלים ועל אריה החזק מרים המשקולות, המשחקים בגיבורי מיתולוגיה; על אימוץ כלב ששמו כלב ועל הטרגדיה של בני, שהוריו עזבו את הקיבוץ.

סיפורים חביבים עם חן והומור על הימים ההם. האם ידברו אל לב הקוראים הצעירים של ימינו?

ש.ש.

נילס קרלסון-צוציק
אסטריד לינדגרן,
הוצאת ספרית פועלים.
יצא: 2000.
משוודית: דניאל נחשול.
איורים: (שחור לבן)
אילון ויקלנד.
88 עמ'. מנוקד.
לכיתות: ג'-ה'.

ילדי מעיין
כתב: הרפז יורם,
ציורים: שמואל כץ,
ספרית-פועלים, 1999,
120 עמ'.
לכיתות ד'-ה'.

סיפור אהבה עם

ניג'וס

כתבה: יעל צימלס,

צייר: דני קרמן,

הוצאת: אביב, ת"א,

1999,

114 עמ'.

לכיתות ג-ה.

זהו סיפור אלגוריסטי המוגדר כ"אגדה". ארנבה צעירה ויפה מגיעה ליער החדש לחפש עבודה ולמצוא את מקומה. פגישתה הראשונה עם כמה ארנבים גורמת לה להתאהב בארנב ניג'וס (לכל הארנבים שמות). ביער קיים מפעל שבו עובדים הארנבים. קיימת תסיסה ואיום שביתה נגד מנהלי המפעל. הארנבה משתלבת בעבודה ובחברה, אך מתאכזבת מיחסו של ניג'וס. המחברת ניסתה לתאר בעיות חברתיות ובעיות בין המינים באמצעות הארנבים. נוצר שעטנז: עולם הארנבים אינו מתואר במהימנות והאנשותו צורמת (התלבושות, הריקודים, הדיבורים), ועולם האדם יוצא אף הוא נפסד. ל.ח.

ואם המלכה תגיך כן

(אגדות)

כתבה: שלומית

כהן-אסיף,

ציורים: וולף בולבה,

ספרית-פועלים, 1999,

135 עמ', מנוקד.

לכיתות ז'-ה'.

21 אגדות. שני חלקים לספר: 13 אגדות על ממלכת לומביטה, הארמון הסגול ומלכי לומביט. 8 אגדות על כפר תמילה. השמות אקזוטיים. יש שדים ואירועים דמיוניים, האנשת בע"ח וחפצים. העלילות דמיוניות ומעניינות. בכמה אגדות משוקעת פואטיקה של יוצר ואמן, כגון: "הפסל של לומביט", שהפסל עבד עליו שבע שנים, אך המשיך לעבוד עליו גם לאחר שהיה "גמור", מפני שלא יכול להיפרד מיצירתו: "אף פעם אינו מסיים את המלאכה... לא את הפסל אני מתקן אלא את עצמי, ואני זקוק לתקון ולשיפור". יש בכמה אגדות רעיונות עמוקים שהילד הקורא לא תמיד יעמוד על משמעותם. ל.ח.

הנער שתלם לחזור

כתבה: יהודית קנה,

ציורים: אביגיל מאיר,

הוצאת דני ספרים,

1999, 72 עמ'.

לכיתות ז-ה.

קליטת עולי אתיופיה וקשרי ידידות בין נער אתיופי ונערה מרומניה. המפגש הראשון בשנת 1955 ביום ספורט ותחרויות בין שתי פנימיות. קבוצה בת 15 עולים מאתיופיה באה ללמוד בארץ על מנת לשוב וללמד בארצם. גדי מתיידד עם נירה, וכאשר הוא חוזר לאתיופיה נמשכת חליפת מכתבים ביניהם ממנה אנו לומדים על החיים שם ועל הקשיים הרבים. הקשר נותק. נירה נישאת ובונה בית. רק כעבור עשרות שנים, אחרי שעונה בכלא על היותו ציוני, עולה גדי ומשפחתו ארצה. זהו סיפור של ידידות אמת ואהבה לארץ. ל.ח.

מה יש מעבר לסיבוב

כתבה: אילנה אבן
טוב-ישראלי, ציורים:
רות צרפתי,
הוצאת: דני ספרים,
1999, 24 עמ', מנוקד.
לכיתות ד-ו.

20 שירים ליריים קצרצרים, מלאים אווירה, תמונות, רגשות ורגעים שנתפסים במילים בודדות. נסיונה של המשוררת לתפוס את "מה שיש מעבר לסיבוב" הוא כניסיון לצוד ריח, קולות, צלילים ומראות. יש שירים על בע"ח, כגון: "מכורבל בפיונה, ראש ורגליים/זנב ועיניים/הכלב שלי". תמונה מיניאטורית. הדימויים בשירים מקסימים ובהם טעמים ומאכלים שיוצרים תמונה: "שקיעה": כמו גלידת תות-שדה/כמו עלה של סתו/כמו תפוח זהב/צנחה השמש/ואדום שבה/נמס". קיימת הבנה לנפש הילד: "בכיס אני מחביא/דברים/שעוברים אתי/ממקום למקום/והם בשבילי כמו/סיכת ביטחון".
ספר מקסים ואיוריה של רות צרפתי מוסיפים לאווירה.
ל.ח.

חיזר בשכונה שלי

כתבה: עמי גדליה,
הוצ': הקבה"מ. סדרת
קריאה עשרה. איורים:
אלכסנדר לויטס. לא
מנוקד. 108 עמ'.
לכיתות ד-ז.

איתמר מבחין באיתן, שכנו הסטודנט, שיחד עם חבר מעביר חיה כלשהי לדירתו שבקומה השלישית. איתמר בטוח שהחיה אינה אלא חיזר.
איתמר וחברו עומר מתחילים לעקוב אחרי הנעשה בדירה של איתן. המעקב גם גורם לשני הילדים לחקור ולקרוא על חיזרים ולהכין עליהם את ה"נושא האישי" שהם חייבים לעשות בכיתה.
תוך כדי מעקב מגלה איתמר ששכנתו, אותה לא אהב בתחילה, היא אשה מוכה. ובעלה, שכולם בטוחים שהוא חביב ונחמד, הוא אלים ואכזר כשהוא בטוח שאיש מהשכנים לא שומע דבר.
איתמר במצוקה, הוא רוצה לעזור לשכנה, אבל אפילו אמו, לה הוא מספר את חשדותיו, אינה מאמינה לדבריו. לבסוף נחלץ איתן לעזרה, ובעזרת חברתו הלומדת עבודה סוציאלית מבין איתמר כי יש סיכוי לפיתרון, אך הוא תלוי בנכונות האישה לעזור לעצמה.
והחיזר? כשאיתמר כבר אינו להוט לעניין, מסתבר שהוא פשוט...
י.י.

**פגישה בבקעת גינוסר
(סיפורי מדדש)**

כתבה: חיותה דויטש,
ציורים: קסניה טופז,
הוצאת: אותיות ד.ש.,
1999, 160 עמ'.
לכיתות ז'-ז'.

39 סיפורים כלולים בספר זה, אגדות חז"ל, המבוססים על המדרשים, המשנה והתלמודים. אין זה עיבוד רגיל של אגדות חז"ל אלא פיתוח חדש של הגרעין המדרשי לפי דמיונה של המחברת. פעמים רבות לקוחים הסיפורים מכמה מקורות (המצויינים בסופי הסיפורים) ומפותחים לעלילה רחבה ומעניינת. בניגוד לקו הדידקטי-מוסרני שבמרבית עיבודי אגדות חז"ל לילדים, שמה המחברת דגש על דרמות אנושיות ויחסים בין תלמידי החכמים. לא כל הסיפורים סופם "טוב", כפי שזה בחיים ולא באגדה. אלא לכן מתאימים הסיפורים לגיל הגבוה וניתן לדון בבעיות שהם מכילים. הסיפורים נקראים בעניין רב. מתאים לקטלוג ולקריאה מונחית בכיתה. ל.ח.

**כמה קטן זה קטן
כתבו: יוסי כץ ורות
ירדני-כץ, הוצאת אמיר,
1999, 66 עמ'.
לכיתות ו'-ח'.**

שיתוף פעולה של בני הזוג יוסי כץ, פרופסור לפיסיקה ומומחה בינלאומי בתורת היחסות של איינשטיין ורות ירדני-כץ, סופרת ילדים ונוער - הוליד את הספר הזה, המציע לילדים בכיתות הגבוהות של בית הספר היסודי שיעור מהנה ומשעשע במדע. דרך סיפורה של כיתה הנעזרת באביו של אחד התלמידים, גם הוא פרופסור למדע, מתחקה הקורא אחר עולמות זעירים ובלתי נראים, ולומד לפתח שיטות מתימטיות כדי לחשב "כמה קטן זה קטן". יש רק לתהות, האם גם הילד הממוצע יתפתח לצלול אל מעמקי החישובים שמציע הספר, או שמא רק ילדים סקרנים, תאבי ידע ובעלי חוש מתימטי מפותח, יפיקו ממנו את מלוא ההנאה והתועלת. שכן נדמה שיותר משזה סיפור שרווח לימודי בצדו, זהו ספר לימוד הכתוב בצורה סיפורית. ח.נ./נקודה גליון 229

**בורות
כתבה: לואיס סצ'ר,
הוצאת עם עובד, תרגום
מאנגלית: שלומית אפל,
1998, 178 עמ', לא מנוקד.
לכיתות ו' - חט"ב**

סטנלי הוא ילד שמן וחסר ביטחון. הוא מואשם בגניבת נעלי ספורט שנתרמו לחסרי בית. סטנלי והוריו, בתמימותם, מקבלים את ההחלטה שהוא נשלח למחנה נוער אי שם בטקסס, באמונה שזהו מחנה נוער רגיל. המחנה, כך מסתבר, נמצא ליד אגם יבש והחום במקום בלתי נסבל. כדי להחזיר את הנערים ל"תרבות טובה".

מחייבים אותם לחפור יום יום בור שאורכו, רחבו ועמקו
כאורך את החפירה.

הקשיים רבים, אך סטנלי מתחשל ומתחזק. הוא מתיידד
עם "אפס", נער צבעוני שזה כינויו וזו הרגשתו. הוא מלמד
את "אפס" לקרוא. לאט לאט, כשהעבר מתחבר עם ההווה,
מתגלה בפני הקוראים סוד הבורות, שמסתבר, שיש להם
תפקיד נוסף מלבד ה"חינוך לעבודה".

העזרה שמעניק סטנלי ל"אפס", "מסירה את הקללה"
הרובצת על משפחתו של סטנלי. העלילה מרתקת, כשכל
החלקים, לאט לאט, מתחברים זה לזה.
הפרקים קצרים, מוסיפים לתחושת הקצב והעניין. י.ג.

ספר שואה ומה שאחריה. אירית קופר ממשיכה בספר זה
את סיפור קורותיה כילדה בשואה (בספרה **בקצה היער**),
בבריחתה אל הכפרים הגויים. יוס'לה הוא החבר שגדל
אתה בחצר אחת ונדד אתה בכפרים במלחמה. הוא נעלם
כיוון שלא השיג עבודה והצטרף לפרטיזנים. המספרת
מחכה לו כיון שנשבע לחזור אליה. אחרי שנים רבות היא
פוגשת אותו במקרה בארץ. הוא עטוף מסתורין ומעורר
הרבה סימני שאלה. בסוף מתגלה לנו יוס'לה כרוזף
נאצים ונוקם בהם, משימה שלה הקדיש את כל חייו. אחרי
קבלת אות הצטיינות בבית הנשיא, הוא נעלם שוב.
הקורא ימצא בספר את סבל הילדים בשואה בצורה לא
חריפה, אך גם את הנקמה בנאצים הנמלטים.
ספר מרתק!
ל.ח.

קובץ הסיפורים הזה, עוסק במצבים שונים של אלימות
שאליהם נחשפים בני נוער יום - יום. לעיתים המתבגרים
אינם יודעים איך להתמודד עם מצבים אלה והסיפורים
בקובץ פותחים הזדמנות לשיחה וליבון הנושאים הקשים..
שר החינוך יוסי שריד תרם לספר הקדמה המעידה על
חשיבות הנושא לכולנו.
מ.

שלום, יוס'לה

כתבה: אירית ר. קופר,

הוצאת: דני ספרים,

1998, 126 עמ'.

לכיתות ז'-ח'.

אפשר גם אחרת

מאת: ענת גת, אירוס:

אורית מגיע, הוצאת הד

ארצי, 1999, 127 עמ'.

לחטי"ב ועל - יסודי.

קלסיקה לילדים
הוצאת כתר, 1999.

- (1) פיטר פן, מאת: ג.מ. בָּרְי, עיבוד: מייקל ג'ונסטון, איורים: כריס מולן, תרגום: נעמי גל, 48 עמ' מנוקד.
(2) היידי בת ההרים מאת: יוהנה ספירי, ספֶּרְה: סלי גרינדלי, אירה: פמלה נֶוּס, תרגום: נעמי גל, 48 עמ' מנוקד.
סידרת קלסיקה לילדים מביאה, בעיבוד חדש, שני ספרים ידועים וחביבים.
הסיפורים מלווים בצילומים המתארים את מקום התרחשותו של הסיפור ומידע על פריטים שונים בני התקופה, שמהם יכול הקורא ללמוד על חייהם של גיבורי הסיפור.
בסוף כל ספר מופיע סיפור חייו של המחבר. מ.

נתקבלו במערכת

- (1) **מרגל בתוך הבית**, מאת בתיה גור הוצאת כתר, 2000, 188 עמ', לא מנוקד, לגילאי תיכון.
(2) **הכל נוצץ**, סידרה לגיל הרך: הפכים, צבעים מספרים, צורות. איור ועצוב: סלינה יון, הוצאת מודן, 2000
(3) **גו באמת!**, כתב: תומר קרמן, צייר: דני קרמן, הוצאת ידיעות אחרונות-דובונים 1999, 26 עמ', לגיל הרך.
(4) **זאתי, מרים רות, איורים: אורה אָל, הוצאת: איילות-יובל.** (מהדורה מחודשת של הספר שיצא בשנת 1984 בהוצאת "רשפים"). רשימת ביקורת בקטלוג **ספרי קריאה לילדים מס' 4, 1986, עמ' 32**
(5) **יוהב**, כתב: וולף ארלברוך לאונרד, עברית: אלישבע אבשלום, (לא מצוין מאיזה שפה) לא ממוספר, הוצ' כתר, אין שנת הוצאה.
(6) **אבא אוהב להתלבש חפשי**, מאת: לילך תלם, איורים: עודד וגנר, הוצאת "סער", 1999, מנוקד.
(7) **הצעצועים שלי**, מאת: מרגלית ארז, איורים: בוריס וינוקורוב, הוצאה עצמית, 1998, מנוקד.
(8) **חיות**, (מדריך בתמונות), מאת: ג'נין איימוס, עורך המהדורה העברית: פֶּנְיָה אמת, תרגום: אפרת גולר, הוצאת "כתר", 48 עמ', מנוקד.
(9) **בוני - בוגז עם אדי**, מאת: ברגיטה וֶנִיֶּר ואוה טרֶלֶט, עברית: לאה נאור, הוצאת: כתר, 1999, לא ממוספר, מנוקד.
(10) **מעשה בבלון צהב**, דבורה אמיר, איורים: הילי הילמן, ספ'-פועלים, 2000, 24 עמ', צבעוני, מנוקד.

משוט בארץ

הפגישה השנתית של המנחות לספרות ילדים התקיימה השנה באיזור הדרום. ביקרנו בשלוש ספריות בתי-ספר ועמדנו על הפעילות המיוחדת הנערכת בכל אחת מהן.

בביה"ס רגבים אשר במושב אמונים ספרייה רחבת ידיים ובה פעילות עניפה של החלפת ספרים ע"י תלמידים, שיעורי ספרייה ופעילות באמצעות מחשבים. בספרייה פינות מעניינות של ספרים לגילים השונים, ספרים חדשים, אני ממליץ על... וכדו'.

בביה"ס גורדון באשקלון ניכרת פעילות בעיקר בפרויקט משותף של: הורים וילדים קוראים ביחד. 2 אימהות ה"משוגעות" לעניין סיפרו בהתרגשות על יחסים חדשים שנוצרו עקב קריאת ספרים עם ילדיהן בבית.

בביה"ס לאמנויות באשקלון שבו תלמידים עד כיתה י"ב, משמשת הספרייה את התלמידים עד כיתה ו'. בספרייה נעשות עבודות שנתיות בעזרת הדרכה מתאימה ומתקיימת החלפת ספרים ע"י התלמידים עצמם.

בכל בתי-הספר נתקבלנו בקבלת פנים חמה ותודה למנהלים ולספרניות על כך. כמו כן תודתנו לגב' יהודית בוטינרו, המנחה במחוז הדרום, על אירגון הפגישה השנתית.

מפעל הספר הטוב במחיר המוזל קיים משנת תש"ל, ונועד לעידוד רכישת ספרים לספרייתו הפרטית של התלמיד. שלוש פעמים בשנה יכול התלמיד לרכוש ספרים טובים ומתאימים לגילו במחיר הנמוך 50%-60% ממחירו הקטלוגי. אפשר להיעזר במפעל זה לרכישת ספרים לקריאה מונחית או לקריאה משותפת בכיתות.

ואלה הספרים שהופצו בשנת תשנ"ט:

הקטר הכחול שיכול, ווטי פיפר, כתר.

דב דובוני בן דוביים מצחצח נעליים, לאח גולדברג, ספריית פועלים.

ילדה של ספרים, עמי גדליה, הקיבוץ המאוחד.

שירים שאהבנו ונאהב, ערכה: מירי ברוך, ידיעות אחרונות.

הילד שלא הכרתי, יעל מדיני, דני ספרים.

רק בשביל מילי, תמי שם-טוב, הקיבוץ המאוחד.

תיקון אמנותי, רות אלמוג, כתר.

זה קרה ביום סערה, מרים רות איילות-יובל

מעשה שקרה בארץ לחם, חגית אהרונוף, ספריית בית-אל.
המלך שידע הכל, עפרה גלברט-אבני, הקיבוץ המאוחד.
זה קרה בגן הציבורי, חוה חבושי, כתר.
קיץ אחד על חוף הים, הרברט גונטר, אחיאסף.
קטלון, אנא שובי הביתה, סקוט אוידל, זמורה ביתן-דביר.
רוצה את אמא, יעל בן-ברוך, עם עובד.
מי זה דופק בדלת? רינהרד מישל וטילדה מישלס, כתר.
אני והגמל עם השיניים הכי בולטות בעולם, ערן שביט, ידיעות אחרונות.
גילוי סודות, עמית גולדשטיין-לירן, ספריית פועלים.
מנגינה שאין לה סוף, עמי גדליה, הקיבוץ המאוחד
אהבה בת 50, שירי אהבה עבריים, יואב קוטנר, ידיעות אחרונות.
סה"כ נרכשו בשנת תשנ"ט כ-58.000 ספרים.

ואלה הספרים שהופצו בשנת תש"ס:
מסיבה של חיות, שולה מודן, מודן.
תום החתול הכחול, יפה טלרק, נגה.
ילדה כמוני, אורי אורבך, ספריית בית-אל.
אמיל והבלשים, אריק קסטנר, אחיאסף.
כשהמזל בא, צריך להזמין אותו לשבת, מרים פרסלר, עם עובד.
מתאים לך ככה שאת צוחקת, יונה ספר, הקיבוץ המאוחד.
הבלים, חיים באר, עם עובד.
מי נתן לי נשיקה? נאוה גייזנברג, יבנה.
מיקי תפסיקי, נירה הראל, עם עובד.
לפעמים יום הולדת זה דוקא יום נעים, אורה מורג, ידיעות אחרונות.
פרחי-בר, זאב, הקבוץ המאוחד.
רוח בהרי האנדים, אורית עוזיאל, ספריית פועלים
המסע שלי עם אלכס, רות אלמוג, הקיבוץ המאוחד.
כל אשר אהבתי, אהרן אפלפלד, כתר.
לאן הלכו הנעלים?, עדנה קרמר, ספריית פועלים.
זאתי, מרים רות, איילות-יובל.
קבלו אותי במחיאות כפיים, סמדר רייספלד, כתר.
אינה עפה עם הציפורים, תמר ברגמן, הקיבוץ המאוחד.
לראות בעיניים עצומות, ענת ישראל, הקיבוץ המאוחד
צבע המים, ג'יימס מקברייד, כנרת.

בשני המחזורים הראשונים בשנת תש"ס נרכשו 46.000 ספרים
(עוד לא נעשה סיכום שנתי). הביאה לדפוס: עדה קרן.

התוכן

עיון ומחקר

- 1 הערום והנוקמת - "הזכות לכבוד" - בראי המשל - ד"ר גאולה אלמוג
10 כריכה היא סוג של הבטחה בספר הילדים המאויר - ד"ר תור-רות גונן
15 דמות האם בשירת מרים ילן שטקליס (חלק ב') - נועה ספרבר
26 על סבצינקה, כלבלבת וכלבלב - נירה פרדקין

ביקורת

- 30 לילה טוב! - סבינה שביד
36 על הספרים: **עלילות לוט ואיילות בשלג** - גרשון ברגסון
42 על הספר: **דים, הילדה מעין-חוד** - ירדנה הדס
43 לזיכרו של שלמה טנאי - מאיש-זהב לפלא-איש - מנחם רגב

מיתודה

- 46 למה דוכיפת? - הרצליה רז
51 **מבט ראשון** - גרשון ברגסון

ממדף הספרים

- 56 נתקבלו במערכת
68 משוט בארץ
69 תוכן בעברית
71 תוכן באנגלית
72

המשתתפים בחוברת

ד"ר אלמוג גאולה - חוקרת ספרי ילדים. **ברגסון גרשון** - חוקר ספרי ילדים, משרד החינוך והתרבות. **הדס ירדנה** - סופרת, מבקרת. **ד"ר חובב לאה** - חוקרת ספרי ילדים. **ספרבר נועה** - חוקרת ספרי ילדים. **פרדקין נירה** - חקרת ספרי ילדים, **רגב מנחם** - סופר וחוקר ספרי ילדים. **רז הרצליה** - סופרת וחוקרת ספרי ילדים. **שביד סבינה** - חוקרת איורים בספרי ילדים. **ד"ר תור-רות גונן** - חוקרת איורים בספרי ילדים.

June 2000, Vol. XXXVI No.4 (104)

ISSN 033334 - 276X

Editor: G. Bergson

Devora Hanevia St.

Lev Ram Bldg

Jerusalem, Israel

CONTENTS

Study and Research

The Cunning and the Revengeful – “The Right to Respect and be Respected”- as Reflected in Fables	Dr. Geula Almog	1
The Bookcover is a Sort of Promise in Illustrated Children’s Books	Dr. Tor-Ruth Gonen	10
The Mother Figure in the Poems of Miriam Yallan Shtekelis, part II	Noa Sperber	15
Sabtzinka and Puppy - about one translation by Yallan Shtekelis	Nira Fradkin	26

Reviews

Good Night!

The books: Lot’s Adventures and Lovely Gazelles	Sabina Schweid	30
The book: Rim, The Girl from Ein Houd – A message of co-existence	Gershon Bergson	36
In memory of Shlomo Tanai: From a golden man to a wonder man	Yardena Hadas	42
	Menahem Regav	43

Method

Hoopoe – Why?	Hertzeliya Raz	46
---------------	----------------	----

At First Sight	51
----------------	----

From the Bookshelf	56
--------------------	----

On the Editor’s Desk	68
----------------------	----

Contents in Hebrew	71
--------------------	----

Contents in English	72
---------------------	----